

HOLMI

IX. évfolyam 1. szám

1997. január

Szerkeszti: Réz Pál (főszerkesztő), Domokos Mátyás (széppróza),
Radnóti Sándor (bírálat), Várady Szabolcs (vers),
Fodor Géza, Szalai Júlia, Závada Pál

Szerkesztőbizottság: Bodor Ádám, Dávidházi Péter, Göncz Árpád, Kertész Imre,
Kocsis Zoltán, Lator László, Ludassy Mária, Petri György,
Rakovszky Zsuzsa, Tar Sándor, Vásárhelyi Júlia.
Tördelőszerkesztő: Környei Anikó. A szöveget gondozta: Zsarnay Erzsébet

TARTALOM

- Rakovszky Zsuzsa*: Halottak napja • 3
Takács Zsuzsa: Ittlét • 3
Somlyó György: Sextina-kettős • 5
Kálnay Adél: A völgyben • 7
Imre Flóra: Oktávák Charles d'Orléans-nak • 21
Depresszió • 22
Bölcsességi irodalom • 22
Szakács Eszter: Hová folyik • 22
Kis aneszteziológia • 23
Isten az ír zene • 23
Kun Árpád: Árkádiához • 24
Szentkuthy Miklós: Naplójegyzetek (*Közzéteszi Tompa Mária*) • 27
Tompa Mária: Nagy álom • 45
Károlyi Amy: Euridike hallgatása • 56
Morzsák • 56
Grendel Lajos: Látogatók • 57
Déry Tibor levelesládájából (*Közzéteszi Botka Ferenc*) • 61
Kalmár Melinda: Az irodalmi élet szerkezetváltozása • 78
Gabriel Lăiceanu: Elmélkedés a szemérről
(*Demény Péter fordítása*) • 95
Kőríz Imre: Fa for men • 99
Magyar László András: Bevezető Agrippa szatírja elé • 100

- Henricus Cornelius*
Agrippa von Nettesheim: Szatíra az orvosokról (*Részlet*)
(*Magyar László András fordítása*) • 105
- Halasi Zoltán*: Költöző víz • 111
Májá • 112
- Nagy Gábor*: Pókháló-vers • 113
- William Wordsworth*: Csalogány • 113
A kakukkhöz • 114
- Philip Larkin*: A legjobb társaság • 115
- Geo Norge*: Leheletek (*Imreh András fordításai*) • 116
- Laurent Stern*: Értelmezés és beszédczárlat • 117
- Rába György*: A líra logika • 132
Lírai fényképalbumban lapozgatva • 133
Az üstökös • 133
- Babics Mihály*: A tudomány • 134
- Tóth Árpád*: Fredegonda • 135

FIGYELŐ

- Angyalosi Gergely*: Az utolsó Nyugatos (Rákos Sándor:
Senki úr Semmibe indul) • 136
- Vágvölgyi B. András*: Két magyar New York-könyv
(Forgács Zsuzsa: Talált nő;
Bruck András: New Yorkba zárva) • 140
- Kiséry András*: Egy régi könyv (Hankiss Elemér:
Hamlet színeváltozásai.
Hamlet-értelmezések a XVIII. századtól
napjainkig) • 143
- Szabó Júlia*: Ezüstkoszorú és friss babér
(Aranyérmek, ezüstkoszorúk; Nagybánya
művészete; Dokumentumok a nagybányai
művésztelep történetéből I.) • 149

Megjelenik havonta. Felelős kiadó: Réz Pál. Vörösmarty Társaság
Levél cím: HOLMI c/o Réz Pál, 1137 Budapest, Jászai Mari tér 4/A
Terjeszti a Nemzeti Hírlapkereskedelmi Rt., a regionális részvénytársaságok
és a Sziget Rehabilitációs Kiszövetkezet
Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt.
Előfizethető még postai utalványon Závada Pál címén (1051 Budapest, Nádor u. 26.)
Előfizetési díj fél évre 750, egy évre 1500 forint, külföldön \$35.00, illetve \$70.00
A fényszedést az ÍRISZ Kft. végezte
Nyomtatta az ADUPRINT Kft. Vezető: Tóth Béláné

A kéziratokat megőrizük és visszaküldjük
ISSN 0865-2864

Rakovszky Zsuzsa

HALOTTAK NAPJA

Négy gyertyaláng lobog, négy könnyű lélek
a kinti-benti sötétség határán.
Megcsukló hangtalan nyelvek beszélnek.
A mustárospohár vastag fala a párkány

fájára halvány sugárküllőket vet.
Az ablak most láng-kettőző tükörlap:
nem látni a diófa lombjai közt a perzselt,
száguldó fellegek füstjét, a csorba holdat...

„Púpos parasztlány voltam, nem kellettem
senkinek, csak a részeg katonáknak, már őszem...
Más szennyesét pucoltam, más gyerekét dédelgettem,
most rothadó avar és folyós sár lett belőlem...”

„A hajam lenyíratam, remekül teniszeztem,
később kártyacsaták, Bécsben operabérlet...
Idegenek álltak körül a végső percben,
latolták: zongorám, komódom mennyit érhet...”

„Csinos fiú voltam, a strandon kézen álltam,
asztalnál, ágyban a bőséges húst szerettem.
Az utolsó adag morfin kábulatában
még elértem a végét, mielőtt összeestem...”

„Voltam valaha. Már élő emlékezet sem,
írás sem őrzi rég a nevemet.
A múltba, a világon tátongó részbe estem,
amely benyeli majd a földet s az eget...”

Takács Zsuzsa

ITTLÉT

Kiadta döntésre sorsomat a sárga
gesztenyefasornak, egy-egy telefonnak,
a légvezeték himbálózásának, a cipősarkak
koppanásának, a dió kopogásának, az ág

búcsúvételének, arca ablakomon benéz:
látja szétdobált könyveimet, a postai
értesítést asztalomon, a szemüvegtokot,
látja a papíron elakadt írást, kiadta

sorsomat az utcának, az aszfaltsebek
és kirakatragyogás bőrömbé isszák magukat,
igent kéne mondanom, de még húzom az időt,
még elő sem vettem bőröndjeimet.

Lélekszerű ruhák között, mint habban,
megmártózom egy-egy selyemblúz karjaiban,
dérzilán lélegző virágok
között a félgömb gombok csúcsain elkószálok.

Félhosszú szélben lengő fényes hajak
egy szála még kabáthajtókámon maradt.
Még meggondolhatja magát,
még visszazárhatom a bőrönd fedelét,

hiszen csak déli fél egy, de már esik
odakint és esteledik.
Még lehet, hogy Napja följön?
Bosszantanak a könnyecseppek a Földön.

Okmányaimon a nyugtalan betűk már indulóban.
Jó volna útikönyvet szerezní valahonnan.
Lapály van ott, vagy egy alagúton át
küzdí az útonlévő át magát?

Reggel és este egybeomlik ott?
Az utas hiába porolja kabátját,
piszkosan érkezík, a haja csapzott,
szemüvege csonka, bakancsát levetették,

az úti sebészek álmában összeverték.
Öv, csatok, karkötők, pántlikák,
selyemsálak és bársonymellények
nélkül bátran, csak előre, esernyők,

ballonok, hasítottbőr szoknyák,
ingek, törülközők, szivacs, köntösök,
lepedők nélkül, ahogy világra
jöttem, kísérők, nyugtatás, terelés,

karolás híján, világosság, világítás
és megvilágosodás hiányában,

előre, bátran törekedni, jó így,
könyörgés földi mása: vers!

Végtére kiderül, hogy szűk a hely,
a fülke ajtajában résnyi csak,
csapódó függönyök és fázó utasok,
kik nem késnek le többé vonatot,

mert ez az utolsó járat, a nulladik
óra ez. Tömeg az állomáson, és ugyanakkor
senki, s a legfurcsább, hogy újak a részletek,
a terelőkoriátok, a világos szögletek,

a hangszóróból ránk irányított csend,
az egész, régtől, mégis ismerős,
akárha jártam volna többször itt.
Gyerekkoromban egy balatoni állomáson?

Vagy később a magyar–román határon?
Ezer lehetőség: Warszawa–Glówna?
Székesfehérváron az éjjeli kusettból
kitekintve láttam ezt a kockát?

A filmet leforgatták, aztán sohasem adták?
Tudásom róla *a priori*?
(Nem szabad róla szólni?)

Benéz egy arc az ablakon és int,
vagy szánakozva ing és teste nincs:
még csak déli fél egy, de már esik
odakint és esteledik.

Somlyó György

SEXTINA-KETTŐS

Már nem temető volt Csak *Temetődomb*
Fűbe süppedt fejfák a fák alatt
Keze először járt két verdeső comb
Között Ahogy a semmiből előront
A gömbvillámpattintott pillanat
S ujján száradt szívárványló maszat

(A versírók ma rühellik a verset
[Isten tudja akkor mért verset írnak]
A *sornak* befellegzett – furcsa szerzet –
Lassan nem marad belőlük csak írmag
Bújtatják mint szándékát a szatír vagy
Mint kétlábúak lábuk közt a szexet)

Ablakon át rájuk bukott a holdfény
S egymásra ők Egymás alatt felett ők
A csillagok közt csillagként kerengők
Míg úgy csillogott mint az égre feljött
Holdvilágban a tó tükrén a holdfény
Tükrös hasán az énből kicsordult én

(Bújtatják mint női blúzon az öltést
Mint nadrágok sliccén cipzárt vagy gombot
Mint gyilkos a szúrt sebbe beletört kést
Mint pénzmosók piszkos titkát a bankok
Mint barlangbejáratát a vakondok
Úgy is mondhatjuk Mint költők a költést)

Ádám-Évaként vacogva futottak
Úgy is nem is mint a kitaszítottak
A nyílt utcán kezük összefonódva
Gyötrött szemérmükön Masaccio-módra
Végül is a vetetlen ágyra rogytak
Paradicsomból a Paradicsomba

(Mint akik az üldözöttet bújtatják
S mint ugyanő majd volt szállásadóját
Mint Éva rejté Úr elől az almát
Mint Nagymenedzser az áfás adóját
Mint dunnák közé kiscsaj a machóját
Mint cica – dolgavégeztével – almát)

Idegen neveddel volt tele szája
Formázta ajka és becézte nyelve
Harapva tépve kilökve lenyelve
Suttogva és sikoltva és kiáltva
Ahogy szüzességét neked kínálta
Mint áldozati húst oltárra vetve

(Mire felfognád a jelen csak emlék
S ha nem lényegülne át a jövőbe
A múlt – sosem lehetne múlt belőle
Így válik mindig-új létére a nemlét
Így költözik a semmi az időbe
Így foszlik nemlettséggé a jelenség)

Ahogy kinyílt – kékszilva magvaválva –
Szája előtt a húsgyümölcs-tekervény
Nem volt többé oly Ariadne-szála
Mely a labirintusból kivezetvén
A jó útra vitte volna Magába
Csuklott mint egy megfejthetetlen rejtvény

(Én vállaltam hogy vállalom e sorra
Sort e feledés szülte újdön-újat
Ahogy borzongva egymáshoz simulnak
S egy a más messziről is átkarolja
Mint közös görcsbe rándulnak az ujjak
Ha férfiméretet vesz női forma)

A hús a hús a minden húsok útján
Csapong s téblábol mind ami nem is lett
Telítés-ürítés üreg és nyúlvány
Egyetemes Elve dicséri Istent
Ahogy *Seint* a *Zeittel* összekutyulván
Teremtüvé ezt a Semmit a Mindent

(A történelem nem az ami történt
Sejtelve sincs miről azt hiszi tudja
Csak ami a millió magába tört lényt
Idegsejtjei zárványába csukja
[Ahogy beletörök tövis az ujjba]
Kiválthatatlan kinként vagy gyönyörként)

(Tornada vagy Nyúlvány)
Hozsánna néktek és megint hozsánna
Sárkánygyíkok Patások és Petések
Ámor és Éva Vének és Zsuzsánna

Kálnay Adél

A VÖLGYBEN

Az az utca már nem létezik, hiába van rajta a város térképén, hiába áll meg most is a hetes busz éppen a törpés ház előtt, ahonnan már fel lehet látni egészen a völgy végéig, hiába jönnek-mennek az emberek, mintha mi sem történt volna. Nem létezik, mert úgy belekapott az idő, ahogy a szél belekap a gyanútlan felhőkbe, és repíti őket kényére-kedvére, hogy végül a kedves, szelíd formájú fehér pamacsokból alakatlan, buta

gomoly legyen valahol a világ másik táján, és észrevétlenül szétoszoljon, miután könnyeit kisírta. Azt az utcát is addig görgette, forgatta az idő, míg nem széthullt sok kicsi darabra, egész pontosan annyira, ahány ember lakott benne, s mindegyik vitte magával a maga darabját, ahová csak került a világban. Nagy örökség, valakinek csak egyetlen öröksége, s olyan féltve őrzi, hogy még álmában is alig meri elővenni.

Elza úgy volt ezzel, ahogy nagyanyja a stafírunkjával. Időnként elővette, nézegette, ült fölötte egy darabig, simogatta a szép hímzéseket, aztán gondosan visszapakolt mindent a szekrénybe. Elza meg az emlékeit porolgatta, fényesítgette, aztán visszazárta őket szépen oda, ahol voltak, soha nem illesztgette őket egymáshoz, mert azt tartotta, külön-külön is olyan szép mindegyik, minek fáradozna. Nemrégén azonban álmában a völgyben járt, és bizony furcsa dolog az álom, mire nem képes, megborzongott bele. Olyan valóságot képes teremteni, ami nagyobb hatással van rád, mint az igazi, ha felébredsz, nem érted, miért vagy ott, ahol vagy, mikor minden porcikáddal azt a másik helyet érzed, miért azok az emberek vesznek körül, mikor te egész más emberekkel voltál ez idáig, s velük lenne még dolgod továbbra is, s csak sajog mindened, tested, lelked, mire nagy nehezen megadod magad, elhiszed végre, amit látsz, aztán lassan beletörődnek sejtjeid is, teszed tovább a dolgod, de már semmi sem olyan, mint volt az előző napon. Így magyarázta furcsa hangulatát mindenkinek, aki csak elébe került aznap. Elza fodrász volt, s a szakmájában azt szerette a legjobban, hogy beszélgethetett bárkivel bármiről. Mondom, ott voltam a völgyben, és találkoztam mind az emberekkel, akik ott éltek régen. Milyen völgy volt az, Lizikém, mondta ekkor egy kövérkés asszonyság, kihajolva a bura alól, meséljen már, úgy szeretem magát hallgatni. Hát, válaszolt Elza, nagyon jó kis völgy volt az. Tudja, ott nőttem fel, ott ábrándoztam mindenféléről, azt hittem, soha el nem hagyom. Ha visszagondolok, micsoda terveim voltak, aztán semmi nem úgy lett. Nézte magát a tükörben, ahogy egy ismeretlent fürkészt az ember, aztán sarkon fordult, és elővette a söprűt. Csak azt ne mondja, hogy nem fodrász akart lenni mindig is, nevetgélt a hölgy, és babrálni kezdett a fején. Jöjjön, nézze már meg, úgy csíp itt valami. Elza kitekert, betekert néhány csavarót, most már jó lesz, mondta, még tíz perc, aztán kivesszük. Mindig énekesnő akartam lenni, amióta az eszemet tudom, de nem mertem senkinek elmondani. Anyám meg is halt volna a rémülettől, ha megtudja, de valószínűbb, hogy el sem hitte volna. A hölgy összecsapta a kezét, ne beszéljen, Lizikém, ez igazán különös, ha nem meséli el, megöl a kíváncsiság. Nem sok mesélnivaló van ezen, ez volt az én titkos vágyam, szerintem már így születtem, ezzel az akarattal. Egyszer aztán, lehettem vagy hét éves, fent énekeltem a cseresznyefán, és akkor a szomszéd, a Varga bácsi ott szántott éppen szinte alattam, mert a fa messze kinyúlt az ő szántóföldjére, én meg épp azon a kinyúló ágon hintáztam, szóval Varga bácsi felkiáltott, de nem is nekem, csak úgy bele a világba, hát énekesnő lesz ebből a lányból vagy mi! No és akkor tudtam, hogy hiszen én is éppen ezt akartam mindig, s ennek így is kell lenni. De azt már sem a drága jó Varga bácsi, sem én nem tudtam, hogyan kell azt csinálni, hogy valaki énekesnő legyen. Ugyan, Elza, mondta rosszállóan anyám, amikor elmeséltem neki, hogy az egyik osztálytársam nővére énekel és táncol, ugyan, Elza, sopánkodott, ez olyan komolytalan dolog, nem tudom, mit szólnak a szülei. Ezek után hogyan is beszélhettem volna az én titkos vágyamról? Hát ezt megértem, mondta a hölgy, és szép lassan szedegetni kezdte a hajából a csavarókat, nekem volt egy nagynéném, az táncosnő volt, és otthon csak úgy

emlegették, hogy az a táncosnő, mintha neve sem lett volna, s mindig volt a szó körül valami gúnyosság vagy sajnálat, nem is tudom, de nekem rossz volt hallani. De hát ez régi eset, magának, Lizike, csak nem kellett volna hagyni magát, pláne, ha szép hangja volt. Szép volt nagyon, nézegette magát megint a tükörben Elza, szép volt, de aztán lassan valahogy eltűnt, hogy hová, ki tudja? Megvonta a vállát, ezt is figyelte, aztán fintorgott, persze, odalett, ahová minden, a karcsú derék, a hosszú haj meg a pisze orrom. Tényleg már alig jut eszembe. Ránevetett a tükörképére, és tudta, hogy nem mondott igazat, hiszen állandóan eszébe jut, még csak nem is kell álmodnia, nem is kell a tükörbe néznie, elég csupán a lépései ritmusát figyelnie az utcán, mert azt járják ki, nem az vagyok, aki lehetnék. Mert az igaz, hogy nagyon szerette, amit csinált, ügyes keze volt, sok-sok ötlete, de hiába ez a munkája vagy húsz éve, egyáltalán nem érezte magát fodrásznak. Igazából nem is tudta, minek érzi magát. Lizikém, márpedig maga vérbeli fodrász, aranyujjai vannak, dicsérte a testes hölgy, aki minden harmadik nap ott ült nála, hogy énekesnek milyen lett volna, azt nem tudom, de például gyóntatónak tudnám még elképzelni, mert szép finoman kiszedi az emberből még azt is, amiről nem is sejtette, hogy tud róla beszélni, na és aztán, ahogy meg tudja az embert vigasztalni, az kész áldás! Köszönöm, hogy ezt mondja, nevetett Elza, nem voltam én mindig ilyen, sőt, de talán lassan változom. Legalább másnak legyek hasznára, ha már a magaméra nem tudok, gondolta magában, s újból a tükröt figyelte, látszik-e valami az arcán, de semmi nem látszott. Lizike, lelkendezett a hölgy, a maga élete biztosan kész regény! Kié nem az, Margit néni, kié nem az, mindnyájunknak lenne mit mesélni, nem igaz? A legszörnyűbb, ha az ember egyszer rájön, hogy egy másik regényt szeretne, mert ebből a mostaniból elege lett annyira, hogy már a végére sem kíváncsi. Ne mondjon már ilyet, teljesen megijeszt, sopánkodott Margit néni, maga még nagyon fiatal. Igaz is, helyeselt Elza, még annyi minden lehet, még annyi minden érhet, még annyi oldallal bővíülhet a regény, csak kár, hogy bizonyos részeket nem lehet kitörölni és újra megírni. Vannak olyan részek, drágám, nyitotta tágra szemét Margit néni, alig hiszem. Nekem minden úgy volt jó, ahogy volt, elégedett vagyok. Hát nagyon kevés ilyen ember van, nem mondom, de nekem mindig is ilyen volt a természetem. Jó magának, Margit néni, de jó magának, sóhajtotta Elza, tényleg alig van ilyen ember. Bár talán a szüleim ilyenek, pontosabban öregkorukra ilyené váltak. Ahogy hallgatom őket, mintha minden rendben lett volna, különös. Nekem persze megvannak erről a magam emlékei.

Itt van például, amikor kiderült, hogy fodrász akar lenni. Csak azért csinálta ezt, hogy engem bosszantson, magyarázta az anyja mindenkinek, mert ilyen makacs embert még nem hordott hátán a föld. Nem akart vele vitatkozni, anyust úgysem lehetett semmiben megingatni, amit a fejébe vett. Az igazság az, hogy függetlenné akart válni minél hamarabb, s azok közül, amiket a szülei javasoltak, semmi nem tetszett. Legyel jogász, mondta az apja. Én is az lettem volna, ha hagyják. De ő nem akart jogász lenni, nem akart civakodó embereket látni, elég volt neki a családja, azt se tudta, hogy bujkáljon előlük, ha rájuk jött a panaszkozhatnak. Apádat semmi nem érdekli, egy ember fontos neki, saját maga, tette fel a folyton játszott lemezt anyja, ha éppen megint elege lett mindenből. A minden, az maga az élete volt, a sorsa, abból lett elege, és olyankor napokig dúlt a vihar a lelkében. Látszólag egy apróság robbantotta ki, de hát ez csak az utolsó csepp volt a pohárban. Sajnos sem Elza, sem az apja nem vette észre, mitől és mikor telik be a pohár, így azt sem érezték meg, mikor jön az utolsó csepp. Csak

arra eszméltek fel, amikor már rájuk zúdult az a bizonyos pohár, akkor aztán csuromvizesek lettek mindketten. Elza nagyon szerette az anyját, védte is körömszakadtig, de ilyenkor sosem értette. Ijesztő volt a harciassága, könyörtelennek látszott, szinte gonosznak, ahogy sérelmeit sorolta, pedig minden igaz volt, amit felsorolt, mégis: egy idő után már apust kellett sajnálni, olyan védtelennek látszott, ahogy lehajtott fejjel, szinte roskadtan ült, miközben hulltak fejére a bűnei. Jóval később tudta meg, hogy milyen szoknyabolond is volt az ő apuskája, addigra jobbára már csak a vén diófa alatti széken üldögélt, s a nap nagy részében oldalra billent fejjel aludt, s boldogan túrte, hogy felesége úgy dajkálja, mint egy kisbabát. Öregkorukra már egyáltalán nem veszekedtek, úgy éltek, mintha egymás gyerekei volnának. Elza gyakran gondolt arra, mi lett volna, ha nem teszik tönkre egymás életét, aztán az jutott eszébe, talán így csiszolódtak egymáshoz, ezért lettek olyanok, mint két sima kavics. Amikor egyszer beszélgettek erről, anyja nevetett, és azt mondta, hát volt mit csiszolni, az biztos, s látszott, hogy úgy gondol vissza régi önmagukra, mint két rakoncátlan ismerős gyerekre, elnézően, de mindenképpen idegenül. De nézzük most már a te életedet, biztatta Elzát, ám ő elhárította, azon nem volt mit nézni. Olyan, amilyen, vonta meg a vállát, bárki kérdezte erről. Zűrzarvos, de csak letisztul egyszer. Eszébe sem jutott, hogy a maga életét összehasonlítsa a szüleiével, más kor, más világ. Még azt sem lehetett mondani, hogy mintát kapott tőlük. Soha nem akart úgy élni, mint ők, sem példa, sem ellenpélda nem voltak a számára. Egyetlenegy dolog miatt azért bosszús volt az anyjára. Állandóan azt sulykolta belé, Elzikém, te más vagy, mint a többi. Ezt nem kellett volna, hiszen épp ettől szenvedett, ettől a másságtól, s egyetlen vágya sem volt, amióta az eszét tudta, csak hogy olyan legyen, mint a többiek. Nem tudott mit kezdeni furcsa gondolataival, a fejében megjelenő képekkel, a mai napig nem érti, csupán megszokta őket. Olyan vagy, mint az apád, ijesztgette őt oly sokszor az anyja, mész a magad feje után. De hát ez sem volt igaz, legalábbis így nem, apusnak tartása volt, ugyanakkor örökölt némi gátlástalanságot gavallér őseitől, nem volt benne egy szemernyi szorongás vagy aggodalom. Elbánt már párszor velem az élet, most én következem, fenyegetőzött, ha csitítgatták, mondaná halkabban a véleményét. Elvették mindenünket, nem tanulhattam, börtönben csücsültem, mit tudnának még ugyan csinálni velem, s ilyenkor anyus nem győzte csendesíteni. Legyen már eszed, János, hallgass már el, kérlek, és csak tördelte a kezét, rágta a száját idegességében. Kár volt. Nem olyan idők jártak már akkor, hogy veszélyesek lehetek volna apus szavai, s különben is a kutya sem figyelt oda, mit beszél egy egyszerű hivatalnok. A lelke mélyén ezt apus is tudta jól, ám bátorságának értékéből ez semmit nem vont le Elza szemében. Apusra sosem lehetett haragudni, talán mert egész életében megőrzött valamit gyerekségéből, s valahányszor rosszat tett, mindig ez a gyerek bújt elő belőle, és megadóan várta a büntetést. Elég sokszor félrelépett, de talán nem annyiszor, ahányszor a felesége vádolta. Hogy mi az igazság, az már soha nem derül ki, mert mintha mind a ketten sajátos amnéziában szenvednének, ezekre a dolgokra nem akartak emlékezni. Pedig mennyi sírást, ajtócsapkodást, különköltözést, fenyegetőzést élt meg Elza, hányszor aludt anyjával a kiskonyhában neszekre fülelve! Mennyire szörnyű volt ilyenkor a kinti világ! Később álmaiban gyakran előjöttek azok a rémes érzések. A nyári konyhát csak egy egyszerű ablakos ajtó választotta el a külvilágtól, Elza úgy érezte, mintha a falak is sokkal vékonyabbak volnának. Nem is hallotta, inkább sejtette, mi lehet odakinn. Soha máskor nem rettegett annyit, mint ezeken a kiskonyhában töltött éjszakákon, amikor anyja a gyötrelmekről kimerülve, félrebillent fejjel aludt, s hiába szólongatta, rázogatta, kép-

telen volt visszahozni őt abba a világba, amelyből az álomba menekült. Emlékszik, egyszer egy ilyen éjszakán ijesztő, zúgó hangot hallott, s amikor kilesett az ablakon, látta, hogy egy hatalmas jármű mászik fel a domboldalon, sárga fénynyalábot imbolyogtatva maga előtt, s ezt egy másik is követte, föl-le jártak a dombon, s ő azt gondolta, kitört a háború, más nem lehet, s majdnem bepisilt félelmében. Sóváran nézett át a nagy házukra, amely olyan erősnek és biztonságosnak látszott, s amelyben ott aludt nyugodtan az apja. Át akart szaladni, dörömbölni, de akkor megsajnálta az anyját, nem hagyhatom cserben, gondolta, ezért csak alaposan kisírta magát, aztán fülére kispárnát szorítva elaludt. Másnap kiderült, hogy a lenti szomszéd szántatta éjszaka a földjét két lánctalpas traktorral. Kis butám, mondta anyus, hát a háború nem ilyen, s úgy nevetett, mintha valami igen jó viccet hallott volna, s akinek csak tehetette, elmesélte. Elza nem örült ennek. A felnőttek annyit beszéltek a háborúról, s ő is ahány filmet csak látott, az mind arról szólt, miért ne félhetett volna tőle. Irigyen nézte anyját, milyen vidám, nem látszik rajta, hogy az éjjel a kiskonyhában aludt, hogy órákig sírt, s rekedtre veszekedte magát apussal. Elzának, ha sírt egy kiadósat, napokig vörös volt a szeme, de még az arca is ott, ahol a könnyei végigfolytak, marták az arcát ezek a könnyek, anyus pedig ártatlan, tiszta kék szemmel nézett a világra, és nem létezett senki, aki el tudta volna róla képzelni, hogy képes válogatott durvaságokat vágni a férje fejéhez, nem riadva vissza tányérok és vázák csapkodásától sem. A cirkuszok mindig nőügyek miatt voltak, nőügyek, amelyeket apus szóval sosem ismert be, de anyus mindig megérzett. Azok a nők! Titkárnök, ügyintézők, pincérnők, fiatalok és idősebbek. Úgy tűnt, mintha apusnak egészen különös, senki által nem követhető szisztémája lett volna a kiválasztásuknál, bár az is lehet, nem is ő választott, hanem kiszemelt áldozat volt, aki egyszerűen nem tudott nemet mondani. S ha így volt, sosem hazudott, amikor azt mondogatta, hogy ő csak egyetlen nőt akart egész életében, és ez épp anyus, hát miért bánik vele oly kegyetlenül. És anyus tényleg kegyetlenül bánt vele ilyenkor. Pontosan tudta, mi fáj legjobban a férjének, s azt cselekedte. Tüntetően nem beszélt hozzá, szabályosan semmibe vette. Megjegyzéseket tett rá, úgy beszélt róla, mintha ott sem volna, Elzával üzengetett neki, holott ott ült a szobában, s ez Elza számára igazi kinszenvedés volt, nagyon szégyellte magát, nem is tudta, miért. Amíg egészen kicsi volt, csupán furcsa játéknak tűnt, amit időnként játszani kell azzal a két emberrel, akiket a legjobban szeret, aztán szégyellnivaló lett, végül nevetséges. Kérdezd meg apádat, kér-e még a levesből, mondd meg apádnak, hogy keresték, tudasd apáddal, hogy kinőtted a cipőt, venni kéne egy újat. Elza nem ismételtette el ezeket a mondatokat, csak az apjára nézett, aki ilyenkor sosem nézett vissza, látszólag nem is hallott semmit, aztán nagy sokára csendesesen válaszolt. Persze ilyenkor már túl voltak a nagy cirkuszon, innen már közel volt a kibékülés, s ezt mindenki tudta jól. Az egész azzal volt nyakon öntve, hogy minderről csupán ők hárman tudtak, senki más. A te szüleid, mondta barátnője, aki a szomszéd völgyben lakott, úgy élnek, mint a galambok, sose veszekednek. Sose, hagyta rá Elza, és még hozzátette, igen, nagyon szeretik egymást. És ez így is volt, szerették egymást, különös, kisajátító szeretettel. Mintha mindkettőnek az lett volna a fontos, hogy a másik felől biztos lehessen, maguknak könnyen meg tudtak bocsátani bármit, a másiknak pedig csak nagyon nehezen. Harcaik rendre Elza előtt zajlottak, nem törődtek azzal, mit halljon, mit ne halljon, nem titkolóztak, mégis, Elza tudta, telis-tele vannak titkokkal, ezért nem igazán örült, amikor meséltek neki magukról. Miközben hallgatta őket, állandóan az motoszkált a fejében, hogy biztos most hagynak ki valami lényeges részt az életük meséjéből, s milyen jól érezte, milyen jól!

Például anyus, aki soha nem volt hűtlen a férjéhez, már ha ezen egy rendes, szerelmi viszonyt értünk, de volt egy másik férfi, akit egész életében szeretett, akié egyszer régen volt, még apus előtt, aztán már csak anyi, hogy időnként látta, beszélt vele. És mégis, Elza tudta, ha ez a férfi megfogná a kezét, elmenne vele akár a világ végéig, hogy aztán ott éljen vele, még ha teljes boldogtalanságban is. Hogy honnan tudta ezt a nagy titkot Elza? Hát onnan, hogy néhányszor tanúja volt annak, amikor ez a két ember egymásra nézett. Látta, hogy zuhannak bele egymás tekintetébe, hogyan szűnik meg ilyenkor körülöttük a világ, hogyan változik meg anyus arca, tartása, hogyan borzong meg, s tépi ki magát végül ebből a bódító, érintés nélküli ölelésből, hogyan oldalog el szégyenkezve, s hirtelen kivirágzó szépsége hogyan tűnik el egy pillanat alatt. Egyszer meghallotta, amint anyus azt mondja a barátnőjének, ma éjjel megint vele álmodtam, aztán mindketten sokáig hallgattak. Olyan kétségbeejtő, mondta még anyus, s látszott, hogy valóban kétségbeesett, annyira szörnyű, hogy napokig nem találom ilyenkor a helyem, még az étel is keserű. Megint hallgattak, később másról kezdtek beszélni, de Elza tudta, ki volt az, akiről beszéltek, aki még az álmaiba is belopakodik anyusnak, hogy ott se hagyja békén. Hogy apus mindebből mit sejtett, ki tudja, egy biztos, hogy nem szerette azt a férfit. Ha csak tehetett, gúnyos megjegyzéseket tett rá, s Elza látta, milyen nehezebbé esik anyusnak, hogy megállja szó nélkül. Egyszer, nem olyan régen történt, végre meg merte kérdezni az anyját, mit jelentett számára az a férfi. Félve kérdezte, mert még emlékezett, milyen állapotba került anyus, amikor értesült a haláláról. Jó barátom volt, szerettem, válaszolta, persze nem úgy, ahogy te gondolod, tette még hozzá, aztán zavarba jött, mert érezte, hogy ezzel vált igazán gyanúsá. Tudott-e erről apus, kérdezte Elza, és anyus azt felelte, nem volt miről tudnia, s látszott, hogy többet nem hajlandó erről beszélni. Elza pedig elszégyellte magát. Mit kutakodik ő, mi után kotorászik a múlt hamujában? Gyakran elnézte őket mostanában, a két kicsi öreget, mert kicsik lettek, egészen aprók, még apus is, pedig őrá mindig azt mondták, szép, derék ember, nézte őket, ahogy tesznek-vesznek, kapálgatnak a kertben, kísétnak a temetőbe, és sokáig üldögélnek a kispadon, szemben a sírral, ahová nemsokára majd ők is kerülnek, nézte békéjüket, ragaszkodásukat egymáshoz, s arra gondolt, talán ezért, az ilyen napokért, évekért érdemes mégis végigcsinálni, s azonnal meg is bocsátotta nekik viharos, félelmekkel teli gyerekkorát, s amikor a régi időkről beszélgettek, sohasem igazította meséiket a valósághoz, hagyta, hogy úgy emlékezzenek mindenre, ahogy az a legjobb nekik. Azok szép idők voltak, ott a völgyben, emlékezett apus, igen, felelte anyus, akkor szépen, csendben éltünk, igaz, Elzi, s Elza rábólintott, s mosolyogva figyelte, hogyan írják lapról lapra újra azt a nagy közös regényt, ami az életük.

Az igazság egyébként is az, hogy a völgyben töltött évek valóban szépek voltak. Azt nem tudta Elza, milyen lehetett a völgy, mielőtt emberek költöztek oda. Lehet, hogy bozótos erdő borította, mint a többi ilyen hasadékot, s bizonyára a homokkő sziklát s a barlangot sem lehetett látni, ha a vasút felől fürkészte valaki. De az is lehet, hogy mindig is selymes, hosszú szárú fűszálak ringtak a dombtetőn, amit egyébként nemcsak Elza, de mindenki más is hegytetőnek mondott. Selymes füvek, mézillatú virágok, kanyargó ösvények, amit a gombázó, szedret, zamócát, csipkét gyűjtögető emberek jártak ki, keskeny vízmósás, amiben felhőszakadás után nem víz, hanem sárga, sűrű iszap hömpölygött, ez volt a völgy, Elza völgye, egy a sok közül, amik egészen a határig, de lehet, hogy még azon is túl, keresztben, hosszában barázdálták a hullámzó dom-

bokat. Amikor Elza egyszer elmesélte egy pszichológus vendégének, milyen gyakran álmódja azt, hogy szorosan hozzátapad egy mohazöld hegyoldalhoz, s aztán egyik hegyről a másikra szökell, vagy éppen suhan fölöttük, a pszichológus felnevetett, és azt mondta, mindezek szexuális töltésű álmok. Tényleg, csodálkozott akkor, s úgy tett, mintha elhitte volna, aztán együtt nevettek tovább, de tudta ő jól, nem arról van itt szó, sokkal inkább a biztonságot jelképezik ezek az álmok, a biztonság utáni vágyat, ami azóta hiányzik, amióta eljöttek onnan, az egyetlen helyről, ahol oltalom alatt állt, különös, nem embertől való oltalom alatt. Hogy tudatok erre az isten háta mögötti helyre költözni, mondta Ica néni, amikor egyszer eljutott hozzájuk. Ica néni Pestről jött, apusnak volt a nagynénje, s olyan hosszú vörös körmei voltak, olyan égővörös haja, hófehér bőre s még hófehérebb bundája, hogy a völgyben egy pillanat alatt elterjedt, hogy valami nagy híresség érkezett. Elza lehetett vagy tizenkét éves, amikor a művésznő, mert egymás között így hívták, bezörgetett a kapun, nyomában a káromkodó sofőrrel. Ica néni is elég ideges volt. Neki az volt a baja, hogy a túsarkú cipőjével nem bírt sértetlenül átjutni azokon a hatalmas kátyúkon, amik teljesen szeszélyesen keletkeztek, majd tűntek el aszerint, hogy a gyakori felhőszakadások hogyan látták célszerűnek átalakítani az emberek által olyan unalmasan elegyengetett utat, a sofőr pedig azért dühöngött, mert kénytelen volt két hatalmas bőröndöt cipelni, hisz a kocsiját lent kellett hagynia. Ica néni nem is volt művésznő, hanem művészfeleség, még-hozzá többszörösen. Akkor éppen Amerikából érkezett, aztán ment tovább Olaszországba, egyik férjétől a másikhoz, a régitől az újhoz. Csodálatos lesz, áradozott az elképedt anyusnak, Amerika is szép volt, csak már kissé unalmas, de Olaszország, Róma, Nápoly, Velence, álmaim városa, már alig várom. Mintha Ica nem férfiakkhoz, hanem országokhoz, városokhoz menne hozzá, mondta anyus a férjének, mikor egyedül maradtak, s olyan szemrehányóan mondta, mintha legalábbis apus tehetne erről. Apus pedig a vállát vonogatta, ő már csak ilyen, védte meg, mindig is ilyen volt. Hát Ica néninek semmi sem tetszett. Hogy tudtok itt élni, sopánkodott, itt minden, minden olyan lehangoló, olyan szegényes, és úgy nézett apusra, olyan részvétellel, ahogy csak reménytelenül beteg emberre szoktak. János, sóhajtozott, istenem, hát ide jutottál, te a te képességeiddel, kint már milliomos lehetnél vagy tudom is én. Még szerencse, hogy ezt szegény anyád már nem látja. Elza viszont látta, hogy anyus ideges lett, annyira utálok, mondta később, amikor Ica így affektál. Beállit a fehér bundájában, a gyerekek nem hoz egy szem cukrot sem, és csak beszél, beszél. Bohócot csinál magából, benne van már a korban jócskán, hogy veszi ki magát ez a stílus. Ica már csak ilyen, ismételte apus, anyám húga, hát hadd mondja, ha így jobb lesz neki. De Elzának tetszett Ica néni, tetszett rajta minden, az is, ahogy beszél, kicsit idegen akcentussal, tetszett, ahogy végigsuhant a lakáson, a kerten, parfümjének illatát még a szabadban is órákig lehetett érezni, ez is annyira kellemes volt, és Elza azt is megértette, hogy egy ilyen gyönyörű, elegáns hölgy nem érzi itt jól magát, mit is kezdene egy ilyen helyen, ki csodálná, kinek mesélhetne azon az érdekes, éneklő hangján, ugyan kit érdekelnének itt azok a nevek és helyek, amiket ő olyan élvezettel emleget? Figyelte, milyen elegáns mozdulattal hajította le magáról a bundát, úgy terült szét, mint valami hatalmas legyező, s szinte teljesen betéritette a dupla ágyat, amin anyusék aludtak. Nem akarom, hogy koszos legyen, mondta könnyedén. Miről beszélt ez, hápogott még órák múlva is anyus, hallottad, mit mondott, mi az, hogy nehogy koszos legyen?! Hát koszosak vagyunk mi, na, koszosak? De apus erre már semmit nem felelt, csak tehetetlenül széttárta a kezét. Akkorra már Ica néni nem volt sehol, illetve bizonyára a

város egyetlen szállodájának ablakából nézegette gyanakvóan a tájat, az óriási füstölő kéményeket, s talán éppen akkor határozta el, hogy soha többé nem jön vissza. Elza sajnálta, hogy csak ilyen rövid ideig láthatta, néhányszor álmodott is vele ezután. Egyszer éppen azt, hogy kimennek együtt a hegy tetejére, s elnéznek messzire. Ica néni sikongat a gyönyörűségtől, meg tapsikol, hogy olyan szép onnan fentről minden. Mint a tenger, mint a tenger, azt sikongatja, s valóban, a végtelen kékségébe vesző dombok egyszer csak megmozdulnak, mintha hullámok volnának, s lágyan ringani kezdenek. Először örül Elza is nagyon, de aztán észreveszi, hogy a hullámok közelednek, s mindjárt eléri a völgyet, össze akarják nyomni, el akarják nyelni. Ica nénihez fordul segítségért, de rémülten látja, hogy megváltozott, olyan lett, mint egy gonosz tündér, hófehér bundája lebeg körülötte, s kinyújtott karjával messzire mutat. Itt nem lehet élni, ezt mondogatja, s mintha húzná magával őt, vinné messzi tájak felé. Aztán hirtelen beleszökken a hullámokba, s egyre messzebb, messzebb kerül, végül már csak egy legyezőforma fehérség látszik, amint imbolyogva távolodik a kék vizen. Szörnyű álmom volt, mai napig sem tudta elfelejteni, emlékszik arra is, hogy napokig teljesen a hatása alatt állt, s különösebben meg sem lepődött, amikor megjött a hír, hogy Ica nénival baleset történt a nászútján. A hajó, amellyel szép, új tájak felé igyekeztek, viharba került, és elsüllyedt. Iszonyú, mondta anyus, ő pedig újból megállapította, hogy minden hely veszélyes lehet, ami a völgyön kívül van. Nagyon sajnálta Ica nénit, s azt is sajnálta, hogy nem mert tőle semmit kérni, még valami emléket sem. Amikor kimentek a kertbe, akkor Ica néni hirtelen magához ölelte, majd eltartotta jó messzire, aztán újból megölelte, és azt mondta, istenem, mintha Hédit látnám, mit adjak neked, mondd csak, könnyezett, kérj, amit csak akarsz! És ő azt mondta illedelmesen, köszönöm, nem kérek semmit, s Ica néni nem csodálkozott, nem erősködött, hanem rögtön belenyugodott, hogy semmit nem kér. Letörölte könnyeit, elővette a púdertartóját, s rózsaszín felhőt pamacsolt az arca fölé. Na, menjünk, karolt bele Elzába, s még csak pillantásra se méltatta a kertet, a roskadozó gyümölcsfákat, sem a dombokat körben, görcsösen kapaszkodott, és a földet nézte, nehogy kitörjön a cipősarka vagy megránduljon a bokája. Mi lesz már, naccsád, meddig várjak, pörög a taxióra, kiabált a sofőr, aki még mindig ott állt a két hatalmas bőrönd között, de akkor lett csak igazán ideges, amikor Ica néni azt mondta, fogja a bőröndöt, visszamegyünk. Ne haragudjatok, fordult anyusék felé, látom, itt nem lehet aludni, hisz csak két szobátok van. Apus mondott volna valamit, de Elza látta, hogy anyus megrántja a karját. Hát sajnós, mondta anyus gyorsan, sajnós ilyen kevés a hely, s ágynemű is alig. Na igen, forgolódott egyre türelmetlenebbül Ica néni, megyek is, nem hiszem persze, hogy lenne még vonat, de majd a szállodában alszom egyet. Mindnyájan lekísérték, a sofőr ment elől, Ica néni apusba kapaszkodott, Elza anyjával hátul. A szomszédok mind kint álltak már, s nézték őket leplezetlen kíváncsisággal. Anyusék mindenhová odaköszöntek, váltottak pár szót. Miféle népek laknak itt, kérdezte Ica néni a völgy aljában, s úgy nézett visszafelé, olyan viszolyogva, mintha pókokat vagy csúszómászókat látna közeledni. Válaszolni már nem maradt idő, mert a sofőr szörnyű szentségtörésben tört ki. A kocsit rejtélyes módon valami az árokba taszajtotta, két kerekével kapaszkodott csak az úton, az oldalát pedig vastagon végigkarcolta. A sofőr az öklét rázta, majd apussal valahogy kiemelték az árokból az autót, bepakolták a bőröndöket, besegítették Ica nénit, aztán integettek egészen addig, míg el nem tűntek a temető utáni kanyarban. Az öreg Buro volt, mondta apus. Persze, hagyták rá, ki más is lehetett volna, ilyenkor már mindig részeg, úgy fordul be a szekérral a völgybe, hogy kevés minden hely neki, ezért álta-

lában a szamarára bizza magát. Baj csak akkor van, ha ki kéne valamit kerülni, olyankor ő akarja kézben tartani a gyeplőt. Erősen alkonyodott, a völgybe már nem érték el a nap sugarai, de a dombok tetjét körben megvilágították. Annyiféle zöldet lehetett látni ilyenkor, ahányfélét kikeverni lehetetlen, s ez úgy változott szinte percenként, mint a kaleidoszkóp színes üvegcserepei, amíg csak nem lett egészen sötét. Még hogy miféle népek, dohogott anyus, hogy tud ez az Ica ilyen lekezelő lenni, szinte fáj az embernek. Ő már csak ilyen, mondta apus az egyetlen mentséget, amit tudott, ilyen, így kell elfogadni, s erre már anyus sem szólt egy szót sem. Mentek fölfelé, újból beköszöntek az udvarokba, s Elza azon gondolkozott, mit értett azon Ica néni, hogy miféle népek, meglepődött, hogy népeknek lehet mondani azokat, akiket ő olyan jól ismer, akiknél mindennap megfordul, s akiket annyira szeret.

E völgyben hét ház volt, s mindegyiket valami titok lengte körül. Olyan titok, amit csak suttogva lehetett elmondani, s utána rögtön lakatot tenni a szájra, nehogy továbbadják. A titkokat anyus súgta hol ennek, hol annak az ismerősnek, s Elza sokszor nem is értette, éppen mi a titok. Ott volt rögtön az első két ház a völgy bejáratánál kétoldalt. Az egyiket csak törpés háznak hívták a sok kerti törpe miatt. Egy középkorú házaspár lakott benne, nagyon akkurátus, rendszerető emberek voltak, a vendéget nem is engedték beljebb a verandánál. Elza is csak onnan kukucskált be a nyitott szárnyas ajtón, s majd megette a kíváncsiság, mert kintről úgy látszott, hogy egy nagy előszobából sok-sok ajtó nyílik ki tudja, milyen más szobákba. Időnként Lenke néni felugrott, és eltűnt a félhomályos előszobában, aztán hol egy nagy tál süteménnyel, hol egy kancsó bodzaszörppel jött elő, máskor régi babákat hozott ki Elzának. Látom, hogy unatkozik ez a csöpp lány, mondta, a fiam szobája meg tele van a játékaival, a férje pedig bólogatott, és biztatta, hozzád csak, hozzád, hadd játsszon. Elza hát a babákkal játszott, amíg anyus beszélgetett. Különös, régi babák voltak ezek, súlyosak, és az arcukat kézzel festették. Fűrészpor van bennük, magyarázta anyus, vigyázz, nehogy megrepedjen az anyag, mert akkor kiszóródik az egész. Lenke néniékhez azért jártak, mert olyan gyúrt tésztát senki nem tudott csinálni, mint ő. Anyusnak mindig megmutatta a tojást is, nézze csak, aranyom, mondta, ezek olyan sárgák, mint a nap, és mindig felajánlotta azt is, hogy nézzék, hogyan készíti. Anyus azonban megbízott benne, s minden hónap első péntekjén ott volt a tésztaért. Ilyenkor minden ugyanúgy zajlott, le kellett ülni az üveges verandán, megenni pár finom süteményt, iszogatni a szörpöt s meghallgatni Lenke néni meséit. Szegény Lenke, sóhajtott nagyokat anyus, kit érdekelnek ezek a történetek, de hát muszáj meghallgatni, nem lehetek olyan tapintatlan! De Elza szerette hallgatni, mert Lenke néni úgy tudott mesélni, hogy mindent látni lehetett abból, s nemcsak látni, de még hallani és érezni is, igen, még a szagát is érezte a hideg, sötét hajnaloknak, amelyeken a kis Lenkének lyukas cipőben vagy mezítláb kellett gyalogolnia nap mint nap egészen addig, míg a nagy szegénységből ki nem segítette őt a Jóisten, s férjhez nem adta ahhoz a jótét emberhez, aki tényleg nagyon szelídek és jóságosnak látszott. Csak ott üldögélt folyton a verandán, s mindig elismételte, amit a felesége mondott, aztán időnként lement a lépcsőn, s egy vizes kendővel megtörölgette a törpéket. Nem normális, súgta anyus, állítólag a háborúban érte valami, na és a fiuk szegény, az meg intézetben van, súlyosan fogyatékos, azt mondják. Felnőtt már, s még mindig babázik, ha néha hazajön. Elza nagyon szeretne volna legalább egyszer látni, de nem sikerült, anyusék nem engedték olyankor látogatóba. Egyszer messziről sikerült meglátnia, de olyan messziről, hogy az arcát nem

is tudta kivenni. Ott ült a kerti padon, a karjában ringatta a babáját. Előre-hátra is mozgott közben, s mintha énekelt volna valamit, hangfoszlányokat hozott a szél. A másik házban egy olyan házaspár élt, akik nem jószántukból választották ezt a helyet. Kulákok, súgta ezt is anyus, állítólag rengeteg földjük volt, elég rátartiak, különösen az asszony. Elza csak azt látta, hogy nagyon egyenes derékkal jön-megy, s a fejét is felveti. Hozzjuk csak olyankor ment, amikor ott vendégeskedtek az unokáik, s szaladgálhattak, bújócskázhattak pincétől padlásig, aztán ha megéheztek, mindig pecsenyészíros kenyeret kaptak, s hozzá hagymaszárat lehetett tépni a kertből. A két ház után szántóföldek következtek, általában kukoricát termesztettek rajtuk, amelyek mindig óriásira nőttek, el lehetett bújni bennük szépen, már ha valaki nem félt attól, hogy összezabdalják az éles levelek. Elza félt, s nemcsak ettől, hanem az átláthatatlanságától is, attól, ahogy az ember egyre közelebből hallja a közeledő surrogását, látni pedig még mindig nem lát senkit. Ha csak tehette, kikerülte a kukoricást. A szántóföldek után Gere bácsiék háza jött, ők is csak ketten éltek, mert volt ugyan két fiuk, de egyik sem Magyarországon. Elza nagyon szerette őket, Gere bácsi igen vicces ember volt, a viccein ő maga is nagyokat nevetett, s olyankor Elza belátott egészen a torkáig. Elég sok foga hiányzott, Elza szerette volna tudni, miért. Egyszer meg is kérdezte, s hiába látta, hogy anyus elsápad ijedtében, megkérdezte újból, mire Gere bácsi kihozott egy fényképet, ahol ő meg a felesége állnak egymást átkarolva, valamin nagyon nevetnek, s látszik, hogy megvan még az összes foguk. No ezután egy évvel már nem így néztem ki, nevetett Gere bácsi, aranyfogam volt, itt meg itt, kellett nekik, hát elvették, nevetett tovább, de Elza látta, hogy a feleségének meg könnyes a szeme. Ezt a titkot is anyus súgta meg, akkor hallotta először Elza azt a szót, hogy zsidó, s hogy Gere bácsiék is zsidók, s hogy mi történt velük. Egyszer, később, amikor már divatba jött a televízió, Gere bácsiéknak lett először. Így esténként náluk gyűltek össze egy-egy filmet megnézni, hát akkor látott Elza egy háborús filmet, ahol egy fogolytábort mutattak. Mindenki csendben nézte, ő pedig arra gondolt, milyen rossz lehet most Gere bácsiéknak, s lopva feléjük nézett. Látta, hogy mindkettőjük arca fénylik, s akkor neki is sírnia kellett. Emlékszik, azon töprengett sokáig, hogyan tudnak úgy nevetni azok után, amiken keresztülmentek. Még följebb ismét két ház állt egymással majdnem szemben. Az egyikben egy kedves házaspár lakott, régi házások voltak már, mégis mintha még mindig a mézesheteiket élnék, mondta anyus, s mintha irigykedve mondta volna, megbicsaklott a hangja. Valóban, kéz a kézben vagy átölelkezve jártak, ilyet Elza nem is látott, csak a filmekben. Valahányszor elváltak vagy összetalálkoztak, szájcsoókkal köszöntötték egymást, fintorgott is anyus eleget, ez nem való, mondta mindig, ki kíváncsi erre, de azért ő is szerette őket, recepteket adott át a fiatalasszonynak, s ellátta mindenféle tanáccsal. Nem lehet gyerekük, róluk ezt kellett súgva elmondani, pedig már mindent megpróbáltak. Elza sokat ült a kertjükben. Szép nagy köveket helyeztek el a virágágyások mellé, ő ott kuporgott ezeken a köveken, és figyelte Mandika finom mozdulatait, ahogy dédelgeti a növényeit, s közben folyton a kapu felé kapdossa a fejét, mikor tűnik már fel élete párja. A párom, így hívták egymást, ezt Elza megjegyezte, mert tetszett neki nagyon. Anyus időnként hazaparancsolta tőlük, és megígértette vele, hogy elfordul, ha látja, hogy enyelegnek, így mondta, s Elzának fogalma sem volt, mit jelent ez a szó, de azért megígérte. Mandika párját Ernőnek hívták, vékony, hosszú kezű ember volt, úgy néztek ki, mint két madárka, egyik félnélkebb volt, mint a másik. Szörnyű volt látni őket, amikor a lövöldözés megkezdődött, mennyire félték. Persze félt akkor mindenki az öreg Buro kivételével. A szomszéd

völgyben lakott egy ávos, azt keresték, bementek minden lakásba, félrelökdösték a rémült embereket, aztán felfutottak a hegyre, s onnan lövöldöztek vaktában még akkor is, amikor már besötétedett. Az öreg Buro szemben lakott Mandikáékkal. Ő nem bújt el, hanem az öklét rázta hol az egyik, hol a másik oldal felé, a felesége próbálta berángatni, de nem sikerült. Voltam én már annyi háborúban, nem ijedek meg néhány nyamvadt puskagolyótól, kiáltozta, és tovább fenyegetőzött. Apus mindig elszórakozott az öregem, Elza azonban félt tőle. Megijesztette már a külseje is. Teljesen kopasz volt, a szemöldöke viszont fekete, szúrós, az egyik szemére nem látott, a lábát erősen húzta, szakadt, koszos ruhákban járt, s elviselhetetlen szaga volt, fokhagyma-, pálinka- és mosdatlanságszaga. Pedig a felesége igen tisztá asszony, nála minden, mint a patikában, mondta anyus, istenem, mennyit szenvedhet ettől az embertől. Az öregről azt mesélték, hogy megeszi a kutyákat. A gyerekek csúfolták is, valahányszor megjelent a számfogat a nagy völgy aljában, egészen a fordulóiig kísérték, és hangosan ugattak, nyüsztettek, néha meg is dobálták. Ha eltűnt egy kutya, mindjárt mindenki arra gondolt, na, az öreg Buro ette meg. A felesége gombázni járt, aztán egyszer az öreg is elkísérte. Közel volt a határ, néha még a gyerekek is áttévedtek hol az egyik oldalról, hol a másíkról, nem volt veszélyes, ha néha arra ment egy határőr, szépen visszatesésékelté őket. Hogy eshetett, hogy nem, az öreg elkeveredett az asszonytól, s az hiába kereste, nem akadt a nyomára. Egy egész hétig nem került elő, tán csak nem ette meg a fene, panaszkodott anyusnak a felesége, volt már úgy, hogy el-eltűnt, de olyankor mindig részeg volt, most meg nem ivott egy kortyot se. Már azon tanakodtak, hogy menni kéne a rendőrségre, amikor egy éjszaka megérkezett. Arról, merre volt, mit csinált, senkinek nem volt hajlandó beszélni. Pár hónapra rá jöttek érte, és elvitték, többet nem is látták a völgyben. A dolog annyira titokzatos volt, hogy még anyus sem tudott róla semmit, de még a felesége sem. Valami bűne van, mondta szűkszávuán, én aztán nem tudom, miféle. Megint eltelt pár hónap, s az asszony fogta magát, elköltözött a lányához. Ettől kezdve a ház üresen állt, s még titokzatosabb lett, mint mikor az öreg Buro ott lakott. Egyszer valaki azt mondta, hogy az öreg kém volt, azért tűnt el a hegyen, s azért is vitték el, de apus csak legyintett, ugyan, majd épp ő, aztán miféle titkokat tudott volna megszerezni. Mégis, voltak, akik elhitték, s mindenféle történeteket kanyarítottak még hozzá. Voltak, akik azt is tudni vélték, hogy a házban éjjelente valami mozgolódás van, fényeket láttak imbolyogni, titkos találkozókról beszéltek, s igen gyanúsak tartották azt az asszonyt, aki hetente odajárt, hogy szellőztessen meg enni adjon a kutyának. Elza szent borzongással nézett a házra, a világ minden kincséért nem ment volna be a lassan elvaduló kertbe, pedig más völgybeli gyerekek rendszeresen dézsmálták a gyümölcsfákat. Idővel egyre szemtelenebbek lettek, oda szoktak játszani, valóságos utakat jártak ki a kertben, míg egy alkalommal valamelyikük bele nem esett egy verembe. Nagy baj lett belőle, a többiek elszaladtak, és nem is mertek róla szólni senkinek. Elzáék kicsit följebb, szemben laktak, s az éjjel arra ébredtek, hogy messziről, mintha a föld alól szólna, óbégat valaki rettenetesen. Éjjel egy óra, ugrott fel apus, itt valami baj van, suttogta, mintha nem lettek volna már mindnyájan ébren. Ne menj ki, súgta vissza anyus, ne menj ki, könyörgött, még valami bajod talál lenni, de apus már öltözött, s indult a fejszéért meg a lámpáért. A lámpát nagyon szerette Elza, sokat játszott is vele, ha senki nem látta. A lámpa a nagyapjé volt, aki a bányában használta. A vastag üveget sűrű drótháló borította, és valami sárgászöld por volt benne, azt kellett meggyújtani, persze ezt már végképp nem volt szabad. A szaga olyan fojtó volt, hogy köhögésre ingerelt. Karbidlámpa ez, mondta anyus, a háló azért

kell, hogy a bányagáz szét ne vesse. A lámpa ott állt mindig az előszobában, hogy kéznél legyen, s ott volt a fejsze is az ajtó mögött, bárki jönne gonosz szándékkal, az ellen. Mire apus kiért, már Gere bácsi ott állt az öreg Buróék kapuja előtt, s a kutyát szolongatta. Elég vad jószág volt, nem lehetett csak úgy bemenni tőle. Innen jön a hang valahonnan, mondta apusnak halkan, hangja mégis szétfutott a völgyben, a nagy éjszakai csendességben. Anyus és Elza az ablakból figyelték, ahogy apusék átmásztak a kapun, s eltűntek a sötétben. Elza remegett a félelemtől, biztos volt benne, hogy nem-sokára valami iszonyú dolog fog történni, s apust élve már nem is látják ebben az életben. Anyus a körmét rágta, és magában beszélt, szidta apust, miért ilyen vakmerő. Egy ideig nem történt semmi, az óbégatás hallatszott csak, meg a kutya ugatása, de nem mérgesen ugatott, csak úgy kedvtelésből, s Elzában ez tartotta úgy-ahogy a lelket. Megbizott az állatokban, remélte, ha nagyobb baj lenne, azt a kutya másként jelezné. Aztán egyszerre csend lett, majd három alakot láttak előbukkanni a sötétből. Anyus fellélegzett, apusék pedig diadalmasan hozták a verembe esett gyereket. Elza hajnalig nem tudott elaludni. Hiába végződött jól a történet, a félelem nem hagyta, s amikor végre elaludt, álmában a sötét kertben bolyongott a hang után kutatva. Másnap már az egész völgy arról beszélt, amit a gyerek látott a veremben, s a férfiak el is mentek megnézni. Az öreg készült a háborúra, mesélte apus, tele van a verem liszttel, cukorral, zsírral, szalonnával úgy, hogy egy évig ehetnének belőle. Mikor legközelebb jött az asszony, szóltak neki, mondaná meg a gazdának, tegyen valamit, mert a verem most ott van szabadon, bár apusék úgy-ahogy betakarták. A gyerekeknek pedig ettől kezdve szigorúan tilos volt odamenni.

A völgy végében csak egy ház volt, kicsit már a domb oldalába építve. Hosszú lépcső vezetett fel a házhoz, persze előbb a hatalmas zöld kovácsoltvas kapun kellett bejutni. Itt laktak Vargáék, és Elza ide járt a legtöbbit. A család minden tagjához sajátos kapcsolat fűzte, amiért anyus néha már féltékeny is volt. Még a végén egy napon odaköltözöl, mondta szemrehányóan, s noha ez nyilvánvaló képtelenség volt, gyakran valóban hajnaltól késő estig ott tanyázott. Vargáéknál nemcsak a család volt nagyobb, de nagyobbnak látszott a kert, a kertben a fák, s egyáltalán minden szebb is volt, jobb is, mint otthon. Elza azt is szerette, hogy mindenhová bemehetett, mintha családtag volna. Eljössz a mi lányunknak, kacsingatott rá Varga bácsi, az én lányom már úgyis felnőtt. Nem szeretném, ha ennyire odaszokna, dohogott anyus, de apus engedékenyebb volt megint, hadd menjen már, mi van abban, majd elhajtják, ha terhükre van, mondta. Elza pedig boldogan rohant, tudta, bármikor megy, mindig talál valakit, aki olyat csinál, amit neki feltétlenül meg kell néznie. Az öreg mamát Zsofka néninek kellett szólítani. Fekete kendős, fekete ruhás, hajlott hátú vékony asszony volt. Hát őt nagyon szerette nézni. Az arca annyira ráncos volt, hogy a sok ránc közül alig lehetett kiválogatni a szája vonalát, s a teste olyan valóságosan vékony, hogy Elza gyakran arra gondolt, no most fog eltörni valahol. Ha nyaranta Elza korán ébredt, és felszökött, végignézhette, hogyan fésülködik. Kint ült a nagy lapos kövekkel kirakott lejtős udvaron egy szál fehér kombinéfélében, és türelmesen fonta a haját. A haja fehér volt és nagyon hosszú, Elza szerint a földig ért, s olyan kevés, hogy nem lehetett vastagabb a fonat egy kisujjnál. Amikor a fonással megvolt, szépen feltekerte, s megtűzte jó erősen. Közben be-beszólt az istállóban mozgolódó állatokhoz, na, jövök már, nyugodj már, ilyeneket mondott, s egyáltalán nem látszott rajta, hogy sietne. Amikor teljesen felöltözött, kikészített magának az asztal szélére egy kis tálat, teleöntötte tejeskájával, a tálhoz támasztott egy fél karéj kenyeret, aztán ment az istállóba. Elza pedig utána.

Imádta az istálló szagát, a friss szénáét meg az alomét, szerette az állatok szagát is, szerette a párás meleget, a félhomályt, szerette a tárgyakat is, a sajtárt meg a nagy piros kancsókat, a háromlábú széket, amit Zsofka néni esténként úgy kötött a derekára, hogy azonnal rá tudjon ülni fejénel, ne kelljen külön hurcolászni. Amikor az állatokat megetette, visszament a konyhába, beleapritotta a kávéba a kenyeret, megvárta, amíg jól szétáznak a darabkák, majd lassan beszürcsölte az egészet. Elza nem tudott betelni a látvánnyal. Amikor otthon egyszer ő is így akarta meginni a reggeli kávéját, anyus nem kapott levegőt. Ez nem illik, fintorgott, mint ahogy fintorgott arra is, ha Elza a tarhonyás krumpliról és más finomságról áradozott. Főzni nem Zsofka néni főzött, ő addigra már kint kapált a földön, hátán ott ringott ilyenkor a vajköpülő, ezzel is előrébb vagyunk, mondta, amikor délután leszedte magáról, s belekanyarította ujját a habos vajba. Az ebédet Zsófi néni főzte, s mindig énekelt közben, énekelt és mesélt, Elza tátott szájjal hallgatta. Sajnos a meséket nem adhatta otthon tovább, mert egytől egyig olyan mesék voltak, amikről tudta, hogy anyus nem örülne, ha hallaná. Csupa régi, hátborzongató történet boszorkányokról, szemmelverőkről, ördöggel cimboráló emberekről, megesett asszonyokról, angyalcsinálókról. Volt olyan történet is, amit nem értett teljesen, de azt tudta, hogy szörnyűséges dolgokról van benne szó. Mi az, hogy angyalcsináló, kérdezte egyszer ártatlanul anyustól, s akkor egy jó hónapig nem mehetett föl. Ezért álmodik mindenfélét, mondta anyus apusnak, amikor azt hitte, hogy Elza már alszik, aranyos, jóra való emberek, de nem tudnak átlépni bizonyos dolgokon. Különbben majd szép finoman szólni fogok, ne traktálja ilyesmikkel a gyereket. Elza aztán csak megtudta, ki az az angyalcsináló, sőt a saját szemével látta, amikor megérkezett Varga bácsival a nagy oldalkocsis motoron. Elzának nagyon tetszett ez a motor, s az is, ahogy Varga bácsi ült rajta, børsapkában, motoroszemüvegben, égő cigarettával a szájában. Gyakran lement elé a völgy aljába, ott beült az oldalkocsiba, és így mentek egészen hazáig. Néha majd' elharapta a nyelvét, akkorát dobott rajta a csónak, így hívta az oldalkocsit Varga bácsi. No, ugorj csak be a csónakba, mondta, és berúgta a motort. Amikor az az asszony megérkezett, nem törődött senki Elzával. Varga bácsi letette a motort, s már ült is át a szekérre, indult ki a sógorához az új csikóért. Majd a fiam, Karcsi, megjön, aztán visszaviszi, magyarázta az asszonynak, s úgy eltűnt, mintha menekülne. Zsófi néni bent feküdt a tiszta szobában. Akkor már napok óta csak hevert sápadtan és szürkén, az anyja meg nagy fazék forró vizekkel futkosott, s csak jajgatott, sápitózott egyfolytában. Elza nagyon kíváncsi volt, mi történhet ott bent, s úgy állt meg az előszobában, hogy a nagy háromszárnyas tükröt lássa, ami szemben állt az ágygal, s különben telis-tele volt szebbnél szebb porcelánfigurával, s ott volt ezek között a legnagyobb kincs, egy átlátszó üveggömb, benne egy havas táj egy bőgő szarvassal, s ha az ember felrázta a gömböt, gyönyörűen hullott a hó. Ennél szebbet Elza el sem tudott képzelni. Giccs, mondta anyus, nem veszünk ilyet, ne is kérj. Elza nem tudta, mi az, hogy giccs, de nem szólt egy szót sem. Most azonban nem a kincseket nézte, hanem azt, ami az ágyon történik. Sajnos a hajlongó asszonytól alig látott valamit, de amikor Zsófi néni jajgatni kezdett, akkor már tudta, hogy valami nagyon rossz zajlik odabent. Amikor a jajgatás erősebb lett, Zsofka néni kivett a tükör melletti szekrényből egy rongydarabot, s valószínűleg a lánya szájába tömte, mert onnantól csak tompa nyögéseket lehetett hallani. Elza már régen nem akart semmit látni, de elmenni sem tudott. Aztán egyszerre vége lett mindennek, Zsofka néni megjelent egy lavórral, ami tele volt vérral és még valamivel, s az a valami olyan furcsa volt, rózsaszín, öklömnymi micsoda. Elza rémülten meredt a lavórra, Zsofka néni meg azt mondta sirva, ez

már a hatodik letétje, csoda lesz, ha megússza, és kirohant a lavórral, Elza pedig végre rájött, hogy mi történt ott bent a szobában, s hogy kit hívnak angyalcsinálónak. Igaza is lett Zsofka néninek, a lánya már nem jött rendbe. Még Icus esküvőjét megérte, aztán olyan gyorsan fogyott, mint a jégcsap, ha tűzi a nap. Rákos volt, súgta anyus apusnak, de addigra Elza már mindent tudott, s bánta nagyon ezt a tudását. Valahányszor ezután bement a házba, állandóan azt a véres lavórt látta, meg annak az asszonynak a hátát, ahogy hajlong, s hallotta Zsofka néni jajveszékelését. Meg kellett ígérnie, hogy senkinek nem mondja el, amit látott. Még Icusnak se, senkinek, kérte sírva Zsófi néni, ezt senki se tudhatja, érted, mert akkor nagyon nagy baj lesz. Elza megígérte, és tényleg nem mondta el még Icusnak sem, Zsófi néni szépséges lányának, akiért pedig úgy rajongott, hogy minden titkát megosztotta vele. Icus szép volt, fekete haja csigákban omlott a vállára, járás közben hasonlított a vizen ringó hattyúra. Elzának különösen az tetszett, hogy ha lehajolt, sem hajtotta le a fejét, egyébként minden egyéb is tetszett rajta, a neve is meg a nevetése. Icus tizennyolc éves volt, éppen befejezte a gyors- és gépiróiskolát, máris férjhez készült, s utána Elza nagy bánatára rögtön el a völgyből. A vőlegénye katonatiszt volt, Icust Ilonának hívta, s messzire szándékozott elvinni magával. Zsófi néniék több okból nem örültek ennek a házasságnak. Olyan lesz, mintha nem lenne lányunk, sorolta Zsofka néni, aztán meg nem jó, hogy ez katonaféle. És ha jön a háború? De a legnagyobb baj akkor lett, amikor kiderült, hogy nem esküdhetnek templomban. Értsék meg, könyörgött a tiszt, nekem nem lehet, kitörik a nyakam, ha megtudják. Márpedig itt akkor nem lesz esküvő, jelentette ki Varga bácsi, s az asszonyok is elszántan néztek maguk elé. A vége az lett, hogy a fiatal pap eljött a házhoz, s gyorsan összeadta őket, mielőtt a tanácsházára indultak volna. A tiszt sápadt volt, idegesen nézett szerteszét, keresett valami gyanús arcot, de hiába, csupa jóakarátú ismerős állta körül őket, aki könnyezve hol a szép menyasszonyt, hol pedig az egyre hervadó Zsófi nénit figyelte. Elza nagyon izgult, ő lett ugyanis az egyik koszorúslány, fehér szegfűkkel tűzdelt rózsaszín ruhájában várta a vőfélyt, aki nem volt más, mint Karcsi, Ilus testvére, s karon fogva vezette föl a lakodalmas házhoz. Elzának majd kiugrott a szíve, mert régóta szerelmes volt belé, s miközben mentek, olykor behunyta a szemét, s elképzelte, hogy most ők ketten a saját esküvőjükre vonulnak, s ez olyan jó érzés volt, hogy legszívesebben ki sem nyitotta volna többet a szemét. A lagzi hatalmas volt, igazi sátoros multság, Elza végül mégsem érezte jól magát. Anyusék még otthon összevesztek, s látta rajtuk, hogy ennek lesz folytatása, no és első szerelmében is csalódnia kellett, mert mire a menyecsketánc kezdődött, annyira berúgott, hogy alig állt a lábán, s egy festett arcú ismeretlen lányt fogdosott. A lány idétlenül vihogott, egy ideig ellenállt, aztán hagyta magát bevonzolni a kertbe, a sötét fák közé. Elza nem mert utánukgondolni, sírás fojtogatta, és amikor körülnézett, látta, hogy más is szomorú. Zsófi néni ott ült az egyik asztalnál, a szeméből ömlött a könny, nem is igyekezett titkolni. Elza annyira megsajnálta, el is feledkezett a saját bánatáról. Addigra már mindenki beszélte a völgyben, hogy Zsófi néni nemsokára meg fog halni, s Elza szerette volna tudni, vajon miért sir valójában, hogy a lányát siratja-e vagy inkább saját magát. Aztán Icus odaszaladt az anyjához, és elvitte táncolni. Ott forogtak sokáig az udvar közepén, Zsófi néni már nevetett, aztán sikoltozott, hogy elszédül, nem bírja tovább, ekkor egy széket toltak alája, és elkezdték körbetáncolni. Valaki Elzát is kézen fogta, s ott köröztek tovább a végtelenségig, legalábbis valahányszor eszébe jutott, mindig a szünni nem akaró, örök táncra emlékezett, ami nem tud abbamaradni.

Elza végül nem mesélt a völgyről sem Margit néninek, sem másnak. Az után a valóságos álmom után valamiért olyan nehéznek érzett mindent. Megijesztette, hogy ez megtörténhet. Megijesztette, hogy a jelen hirtelen elvesztheti a színét, és kifakulhat, s közben az emlékei pedig egyre színesebbek és elevenebbek lesznek. Félni kezdett. Mit akarnak tőle ezek a régi emberek? Miért tola­kodnak be az álmaiba, miért hívják őt vissza olyan erősen abba a régi völgybe? Olyan gyakran álmodom mostanában a régi időkről, mesélte anyusnak, s annyira, annyira felkavar. Érdekes, tűnődött anyus, én sosem álmodtam még a völgyről, de hát nem vagyunk egyformák. Talán el kéne látogatnod oda, hátha abbamaradnának az álmok, s megnyugodnál. Talán, hagyta rá Elza, talán, ismételte, s közben egyre biztosabban tudta, hogy nem is akar megnyugodni.

Imre Flóra

OKTÁVÁK CHARLES D'ORLÉANS-NAK

meghalunk herceg meghalunk
 ha elhagyott a szerelem
 mikor elmúlik az a múlt
 vele múltunk el hercegem
 mert egyszer csak egy reggelen
 nem találjuk többé magunk
 nincs már honnan már sohasem
 vezet valahová az út

mert hiába a dal a kard
 hiába lélek és erő
 ki költő volt és ki lovag
 egy volt igazán szerető
 és fagy jön és villám eső
 és nyár-asszony is simogat
 ha nincs már szerelem-idő
 hiába mormolod a dalt

elmúlik gyász és némaság
 elmúlik múlt és el jelen
 mi tartja sejtjeink falát
 ha elmúlik a gyötrelm
 az egyetlen még amiben
 voltunk s éreztünk legalább
 porként pergünk szét hercegem
 amilyen kóbor szél fúj át

DEPRESSZIÓ

megint alábukom a sötétségbe
vakon mint a mélytengeri halak
csak önnön testem iszonyatos súlya
a mindenfelől ránehezedő közegben

BÖLCSESSÉGI IRODALOM

ideje van a szerelmeskedésnek
és ideje a gyomlálásnak
ideje van a reményeknek
és ideje a kétségbeesésnek
a paradicsomot föl kell karózni
mert mint a halál olyan erős a szerelem
olyan a szenvedély mint az alvilág
különben földre fekszenek a hajtások
és nem éri a napfény őket
mielőtt elsötétül a nap és a világosság
és a hold és a csillagok
az elégetett lombhamut
az őszi esők előtt jó beásni
és a por visszatér a földbe ahonnan jött
az éltető lehelet meg az Istenhez aki adta
hiábavalóság csak hiábavalóság
a szerelem már nem jön vissza többé
de a mácsonyák mindig megteremnek

Szakács Eszter

HOVÁ FOLYIK

Én már annyi mindent láttam.
Mindig itt voltam, mindig máshol.
Hová folyik most mind ez a kép-áram,
mintha kihúznák a dugót a kádból?

Vagy mintha vijjogó madárhad
hirtelen szárnyra kelt volna belőlem,
s mit hátrahagyott, az már csak
üres tér végtelen esőben.

Hová folyik, repül most mind,
ami én voltam valaha?
Kitölteni a nagyobb semmit
elég lesz e test vize, madara?

Vagy az a részem hiányozni fog,
mely körül az összes többi forog?
Kering, örvénylik a lelkem,
tengelyében azzal, ki nem lehettem.

KIS ANESZTEZIOLÓGIA

Mért keresek új és új nevet rád mindig,
te ritka közeg, kiben létezni adatott?
Belélegezlek, akár az étert, míg
álarcos elrablóm, az élet, hátulról lefog.

Már pirkadatkor megadom magam az ébrenlétnek,
hogy serényen máris beszívjalak,
s napestig azt álmodhassam: élek
a vakító, kék ég altatómaszkja alatt.

ISTEN AZ ÍR ZENE

Isten az ír zene,
esőcseppek tamtamja kidőlt fatörzseken,
csókaszárny villanása,
rebarbarapite verőfényes kerti asztalon,
egy ölelés meleg sírboltja,
papír, mely fölött tollam
egy percre boldogan tétovázva megáll.

Kun Árpád

ÁRKÁDIÁHOZ

(en amont, en aval)

Drága Árkádia, a patakból kortyoltam,
s nyelvemet megcsípve figyelmeztetett a víz.
Már guggolva láttalak, hogy lábad közt
aranylik a megduplázott forrás, hogy
fönn hullámszik szoknyád a kezdeteknél,
de csak vas volt az, a rosszízű elem,
vöröslő, páfrányok billegettete sziklák.
Folyásnak föl gázolni kezdtem.
Bicskával faragott malmot léptem át,
lefetyelte a habot örök szomjasan,
még Jákob fabrikálta, mikor erre volt juhász.
S a tarka pálcával, amit a vályuba
tett Lábánnál, edzi a kecskebékát
Kovács Béla, biológiaszertáros és boncoló.
Mutatta bőrét a tornaöltözőben,
barna pikkelyes, rájöttünk, hogy kígyó lesz belőle.
Most a béka után siklik nyelvet öltve.
Szalonnát sütöttek a többiek, a zsírcseppek
szétszórt hátizsákokon kopogtak.
Temlin Lajos az iszapban pofára esve,
csak körvonala maradt, ahol süllyed.
Az első farmeres közülünk, csak ájulós,
az első sárkányrepülő lehetett volna.
Nemhiába perzseljük föl benzinnel
a patakot egy pisztráng fölött
(Jákob pettyes vesszeje uszonnal, sikosan),
tíz év múlva Jénában lángolva kihozzák,
bűdös vajjal kell bekenni és kihányni,
csontvázát Schiller ajtajára szögezzük.
Úsztam, ám nehéz és fáradt lett a víz.
Mély fűben csapkodtam hirtelen,
hernyó araszolt száraz fürdónadrágomon.
A föld alatt dübörgött tovább a nagy patak,
sebj, barlangászok követik, a Farkasék.
Üvegcsérébe léptem, itt itta le magát
szépapám, itt ütötték agyon a butéliával,
és kiitták a maradékot. Azóta
az italokat málnának nevezzük.
Kakaózom hajnalonta apámmal,

a nejlonabroszon közöttünk mászni kezd
egy édes drága kakaós csiga, megesszük.
Ki marad gyenge, és ki lesz erős?
Megássa sírját a vasúti töltés oldalán
félúton Tormásliget és Iklanberény között,
szétkergeti a gyászoló rokonokat és lepihen.
A pecsét feltöréséig sóhajtozva hallgatja
a fölötte áthúzó, kattogó vonatrajokat.
A kocsmá pincéjében szörcsög egy folyó,
nyakas, üres palackok bukdácsolnak rajta,
mint kárhozott hatyúk az Akherónon,
a részegeket elviszi, még Farkasék kiérnek.
Kénszagú fejes káposztát hoznak ebédhez,
Szalay nagymama küldte föl a pokolból.
Denevér hajukban, rosszkedvűek,
felrázzák a befőttekben alvó szilvát.
A falban sírnak, gyűlölködnek a csövek,
fürdőszoba fürdőszobára ázik,
a lakókat kitúrja egyetlen Nagy Lakó.
A házak alól előjön az isteni Ikva,
gyengéd bal kezével egészen Kolozsvárig sodor.
Etáék kamrájában patkány issza
a tojásokat, üldözöm. És végre
egy valódi, roppant malom, de nem.
Kereke előre-hátra jár, a tenger játszik vele.
Kifut. Vasmacskák nyoma a parton,
rozsdás albatrosztollat visz a szél.
A fürdőzők érthető nyelvet beszélnek,
panasztalant, nem magyart.
Hát ezek hibátlan franciák! Idáig jöttem.
Elvéttem a folyásirányt, s öregszem.
Céltalanul elsétálok Párizsig.
A boulevard Delessert-en házmesterek
locsolják a házelőt szánalomból,
fókájuk ugat a küszöbön szalaggal
nyakában, idáig ér a sós,
óceáni levegő hatalma.
A ciklámenillatot követhetem volna
föl a Muck tetőre, nem buszoznék
a reggeli, parfümös 72-esen, bámulva,
az uszályos a Szajrán, Le Havre felé
a vashulladékkal, milyen messze csorgat.
Halkan csobognak a járdaszélek, gyönyörű
négerek hajtják a vizet nagy söprűvel.
Itt fogunk szállni kényelmesen,
előttünk a liftaknában galamb röpül,
a nagy lendkeréknél van a fészke,

az acélhálón belül, az Úr galambszerető.
Szállhatnánk, de elrontjuk
a házasságunk a hetedik emeletig.
Keserű a testünk, édes Árkádia.
Elapadt kasztáliai vázában
harmincegy éves rózsacsokor, ott kétszer
jobbra az imbolygó cselédfolyosón.
Itt alszol velem hét hónapot
egy matracon, s gyógyteás dobozod
elindul a csótányokon, ám
híredet, esküszöm, nem ők viszik szét.
Buksi fejeket terelsz békésen Saint-Cloud
bús játszómezején, értesz hozzá, istenem,
már a Szamos vizében találtál gyermeket,
hazavitted, s ő lett a hugod.
Elmosódott iskolások lógnak a bordásfalon,
folyómélyről égi tornatermet látok,
vagy a téli eső ömlik az ablakon.
Gyerekszivaj reggelente, s az elnök halála
napján becsapódik egy sirály a pékhez.
Japán szótárral rohanok egy meredek utcán
a Panthéonnak, és eltűnök, hiába erőlködöm,
elmos a felejtés férfikori nagy hozammal.
Csacsihalat vacsorálnak három
filozófusok, az egyik az izgága Pán,
és rád veti magát, a másik a vécében
az egyetlen párizsi pásztorlányt csodálja,
s valóban, a szellőzőn át derékig látszik
a karcsú vastorony. A harmadik
borforrásra lelt, sokat beszél, de erről hallgat.
Szökőkutak siratják Versailles-ban
az utolsó Nagy Pásztort és az Udvart,
az egyik közülük forró vizű, az már anyámé,
tyúkot kopaszt. A gőz felcsap a meggyfa
lombjai közé, hosszan alszunk ebéd után.
Drága Árkádia, úszik benned egy aprócska hal,
kimászik a partra, megkeresztelik, lábra áll,
s elindul a vízimalom felé.

Szentkuthy Miklós

NAPLÓJEGYZETEK

„Mivel nem profi író vagyok, egy óriási napló életem főműve...” – jelentette ki Szentkuthy Miklós az 1983-ban készült televíziós riportfilmjében.

A Petőfi Irodalmi Múzeum kéziratára őrzi több mint százezer oldalt kitevő ériásnaplóját, melyet az író zárolt: az 1948-ig írt naplók halála után huszonöt évvel (2013-ban) nyithatók ki, az 1948 utáni szövegek halála után ötven évvel (2038-ban) hozhatók nyilvánosságra.

A FRIVOLITÁSOK ÉS HITVALLÁSOK című önéletrajzi interjúban (Magvető, 1988) hosszan foglalkozik a napló műfajával (549–556. o.): „Ahogy a belgyógyász és a pszichoanalitikus a teljes valóság felkutatására és ábrázolására, összefoglalására törekszik, ugyanúgy a gondolkodó moralista is a teljes igazságot, ha elérhetetlen is, tűzi ki ideálul és akarja kifejezni [...]. Én ugyanabból az okból nem adom ki naplóimat most, amiért a belgyógyász vagy a pszichoanalitikus nem adja közre neveikkel ellátva pácienseinek leleteit [...]. Csak úgy fröcsög naplóm minden sora az indiszkréciótól, testi és lelki élet úgynevezett bevallhatatlanságaitól. Másrészt azért, mert egy-egy részlet, mondjuk 20-30 oldal csak egy nagyobb rész perspektívájából érthető meg gondolatilag és érzelmileg [...]. Elementáris naplóíró regényesen stilizálhatja magát és az eseményeket. Jelentéktelen dolgokat fölnagyít, jelentős dolgokat lekicsinyít. Egy napló gyakran tartalmaz fantasztikus indulatkitöréseket, akár halleluják, akár átkok formájában.”

A hosszú időre szóló zárolás oka tehát Szentkuthy Miklós diszkréciója volt. Úgy gondolta, hogy a naplóban említett személyek az ő halála után huszonöt, illetve ötven év elteltével nem élnek már, aki pe-

dig mégis él, és idős korában veszi kézbe, az elnézően olvassa majd.

Mindenesetre ugyanitt elmondja:

1) mit tartalmaz naplója: „[Benne van] minden élő és halott ember, akivel éppen aznap találkoztam, akire éppen aznap emlékeztem. Álmaim is részletesen szerepelnek, arcképek, kosztümök, események őserdeje, utazások európai odüsszeiája, tájleírások, olvasmányok óceánja, napilapok kis- és nagyhíreinek sűrű kijegyzése, minden zene és kép kurta vagy hosszú szeljegyzetelése, bölcselkedő kedvű gondolatok, százágú irodalmi tervek, polipkarú fantáziák, rendhagyó imádságok kivonata, az élet legapróbb mozzanatai, például ételeim pontos, à la carte leírása, kontrasztban a világmindenség asztronómiai kérdéseivel, ha éppen aznap volt ilyen olvasmányom, virágok leírása [...]. Mint ahogy volt alkalmam több ízben említeni: halálosan és éltetően izgat Nagytermészet, Nagy történelem, Nagymitológia párhuzama az ember mindennapi életének másodpercről másodpercre követt mikroeseményeivel. Freud! Szent Ágoston!”

És elmondja:

2) hogyan komponálja meg naplóját: „...nálam minden jóformán »készen konstruált« drámai jelenet, jellemek, szcenikai pontosságú helyzetleírások [...], ha egy teológiai művet olvasok, azonnal minden mitológia, vallás, eretnesség kérdései torlódnak nyílhegyű tómondatokban naplómban. Mert ha hiszitek, ha nem, ott aztán olyan tömörséget valósítok meg, mint a román oszlopfők kis helyre összehúzóított jelenetei [...]. Központi gondot fordítok a napló megkomponálására. Minden egyes napot, sőt sokszor órát drámai, színpadi jelenetként komponálok meg, sőt megsúghatom, konkrét életem néha a naplóm szemszögéből nézem, és

megvalósítás előtt már megkomponálom, aszerint, hogyan akarom majd leírni naplómba.”

Mikor naplóírói (illetve memoárírói) eszményképeiről kérdezte őt Kabdebó Lóránt, Saint-Simon herceget és Henri-Frédéric Amielt említette elsőként, majd az angol barokk író, Samuel Pepys naplóját, a magyarok közül a naplóíró Füst Milánt.

Egy korai naplója (1929–1931) illusztrációkkal együtt a lakásán őrzött kéziratok között maradt; a rajzokból és néhány kéziratlapból a budapesti Francia Intézet kiállítását rendezett (Szentkuthy hozzájárul-

ásával) az író 80. születésnapján, 1988. június 2-án. Ennek a naplónak nagy részét a *Műhely* című folyóirat 1992. 2–3. számaiban közöltük.

Az itt publikált naplójegyzeteket, amelyeket a Petőfi Irodalmi Múzeumban őrzött kéziratok rendezésekor talált meg Hegyi Katalin, nem zárolta az író. Szentkuthy, szokásától eltérően, itt nem írt mindenhova dátumot, de a szövegből feltételezhető, hogy a feljegyzések első része 1941-ben készült, a SZENT ORPHEUS BREVIÁRIUMA: CYNTHIA és a VALLOMÁS ÉS BÁBJÁTÉK írása közben.

Tompa Mária

VIII. Henrik. A király jobban szerette feleségét (akármelyiket), mint Morus Tamás az elsőt. Ha a szeretett ember meghal, mi is meghalunk. Halálos szerelem: az első értelmes szó az emberiség szótárában. Doll. Ima kevesebb szeretetképességért – én halálra vagyok ítélve, mert szeretek. A nő imádjá a férjét, a férj a feleségét – cserélik, cserélik fehér ágyaikon az egymás-halál fekete liliomait.

Gyerünk a tavasz felé: Doll!

Morus furcsán szent Tamás! *Szent*: bestiális szerelem és szeretet nélkül? Ez lehet? Bürokrata-szentség?

Akarom, hogy most, rögtön lássa az egész világ, amit ide feljegyeztem. Teatralitás? Kínoz, hogy ez csak napló, csak outre-tombe és nem mű. Mikor naplót akarok kiadni, akkor a halált akarom legyőzni – látni akarok valami olyat, amit rendesen sohase láthat az ember: egy órát legalább a saját halála után.

Ha egyszer az ember lelki fejlődésében elhagyott egy A) stádiumot, és már rég teljesen a B)-ben él, akkor a világon nincs véglegesebb, abszolútabb és pestisebb ellensége, mint ez az A). Ha másban, más művészen vagy gondolkodóban (legyen az a maga nemében a legtokéletesebb is) ezzel az A)-val találkozik, úgy átkozza, támadja, utálja azt, mint a halált, mint a sátánt. Nők gyakran megőriznek ilyen A)-kat – ezeket a nőket ízeikre szaggatjuk, kerékbe törjük, megöljük. Mert az ember nem hisz logikus premisszák logikus konklúzióiban, hanem csak (de abban aztán abszolútan) a saját organikus, belső fejlődésében, *érelt* gondolatokban, nem kiszámítottokban. Triomphe de l'irrationnel. Ha egy dolgról tudjuk, hogy tévedés, még hihetünk benne. De ha egy dolog a fejlődésünkben többé nem aktuális, elavult, még ha szent igazság, akkor se hiszünk benne, üldözzük.

...matières pour une ode de printemps (Henri VIII).

Most már nincs más a kezemben, mint a babona – fekete hal a szikrázó és fáradt kockájú hálóban. A babona, a vallás rongyaiból és a racion rongyaiból összefoltozva, elkent fél-gestaltungjai ezer főbiának. Minden ember, ez tény, szimbolikus pillanatokban jelenik meg, szimbolikus helyeken tűnik el. Összes találkozásaimban, véletlene-

imben a legcsillagászatibb szimmetria érvényesül – csupa diagram, semmi tangle. A sors rajtam is beteljesedik: utter doubt: utter superstitions. A legnagyobb hittudós, Szent Tamás – a legnagyobb kételkedőnek, az apostol Tamásnak viseli nevét. Ilyen szimmetriáktól nyűzsög az életem. Hát mi lesz a végletes relativizmus után? Spengler után? Az Európai Idillek halál-tavasza után?

I hate above all – tristesse. My mirrors – Lucifers, showing the black diadems of death.

*

Mikor az emberre nem hat a koncert: áll, mint esőben és szélben a szobrok a parki fák között – ágak, levelek, virágok hajladoznak, megtörnek, lázasak körülötte, s a szobor merev, hajthatatlan, imperméable. Néha egész közel jön a zene szenzoriális páto-sza, de az utolsó percben kikerüli, föléje vagy melléje lendül, „its current turns...” – akárcsak a moziban, mikor a kerekék alól fényképezik a vonatot, s az mintegy a fejünk fölött robog tova. Kínoz, hogy olyan vagyok a koncerten, mint egy parvenü asszony: ezerszer jobban érdekel egy csomó estélyi ruhás nő, mint Huberman.

Aszkéta vagyok: körülvesznek női szerelmek, de egy pillanatig sem szerez örömet, mert nem a koncert nagy démonjai imádnak, hanem szerény, szerény kis neuraszténiások, púposak és gyermekded háziasszonyok. Engem vagy a társaság legeslegszebb, leghidegebb, legmagasabb, lelegegánsabb női fognak imádni, vagy senki. Ahogy Isten is azt mondhatja: mit nekem a púposak, kancsalok, proletárok, vénlányok és elkra-choltak imádata, engem Byron, Joan Crawford, Goethe és Bizánc ephéboszai imádjának vagy senki. Hogy vigyázok, hogy egy félpillanatnyi félörömet se szerezzen a nem abszolút szép és nem abszolút elegáns nők szerelme. Ez erényem, kétségtelen. Vagy az egyszerű eset csupán – „férfiaknak csak azok a nők imponálnak, akik dobják őket, és füttyülnek rájuk”? Lehet.

Összegezni kellene, mit jelent még egyáltalában a nő és a szexreláció az életemben. Két pillér van:

I. Dollt nem lehet elhagyni, Doll alfa és ómega. Harcolok bensőmben ellene, but she is. Mikor azt mondom, hogy életem „erkölcsi értelme”, nem azt jelenti, hogy erkölcsből szeretem. Ellenkezőleg, az egyetlen, akit úgy szeretek, hogy már erkölcs.

II. Semmiféle nő, pszichológiai vagy erkölcsi élmény nem lehet számomra csak mondén-költői-testi. S ami ezzel azonos, minden „nagy” nő állandóan és párhuzamosan foglalkoztat, egyet nem tudnék kiválasztani.

Tehát Doll mint végzet, és „all the beauties” mint maskerád. Abszolút mindegy, hogy egy nő mit mond, egy hajszálnyt sem tudom komolyan venni, nem hiszek nekik, nem figyelek rájuk, még csak véletlenül sem tekintem embereknek őket. Egy tárgy, egy állat bizalomgerjesztőbb. Egy nő *csak* ez: 1) költői vízió, 2) társasági dekoráció rajtam, mint egy légion d’honneur vagy selyemzokni és 3) testi cirkusz. Semmi más. Ezt természetesen nem a Don Juan mondja belőlem (én és Don Juan: viccnek is rossz), hanem a Remete szent Antal és a Keresztelő János. Vallástalannak és nyálasan laikusnak tartottam mindig azt a férfit, aki „égi szózatot hall a nő keblén keresztül”. Az égi szózat vagy Krisztuson és a prófétákon keresztül szól, vagy sehogy. Nő segítsen engem üdvözülni? Inkább egy kutya.

Hiába, egy szentnél, mint Morus, már az is érdekes, hogy kiejt ilyen szavakat, mint 1) kurva, 2) udvari bolond. Nem női testek, hanem a társasági jövés-menés, mondén kommissiózás, pletyka, ez a nagy kísértés. „Világiasság”, nem „testiség”.

Hogy közelítek meg, Morus Tamás?

Három út: 1) ima, mert szent vagy,
2) olvasni az *Utópiát*: az unalom egyik legkísértetesebben sápadt rekordja – halott papír, rossz helyesírású banalitás,
3) élettörténet hazugul kiszínezve, modernizálva.
Nice choice: 1) hit nélkül ima, 2) halálos filológus, 3) hazugság.

A tegnapi Huberman-koncerten megint élessé vált a Bach-kérdés (g-moll szonáta). Mi van itt? Két véglet:

I. Harmonie-Lehre = tiszta hangőrület, de minden űrületében is rokokóőrület, mint a versailles-i park monumentalitása, sans pour les sons (semmi pszichológia).

II. Peuple, salons = a tiszta táncdal, tiszta népdal.

Később ez a két véglet összefolyt, megszűnt a „musique (ou: »manipulation des sons«) pure” és a mondén ugye utcai dal éles ellentétársulása.

Négy tétel:

1) *adagio* (experimentum, halandzsa) – az egész egy óriási melizma vagy fioritura, skála és módosítás meg modulációjáték. Tremoláló „ordenáré” ária, fantasztikus, szabad. Az arioso mindig félig skálakísérlet, félig szenzuális halandzsa. Ez fontos: ez a kísérlet, pedáns improvizációjelleg,

2) *fúga* – három elem:

A) ellenpont,

B) virtuóz-trükkök, bacchanale (a Hellmesberger-kiadásban F taktusok),

C) modulatív futamok (a G taktusok),

3) *siciliano* – az érzelmes dal, a chanson, kis légère ellenpontízzekkel,

4) *presto* – a tiszta futamőrület, a részeg hangarató. Lásd: a prestót és a fúgát: mindkettő „hang a hangért”, de milyen másképp. A fúga a hangok világának ezerféle keresztmetszete, a presto egyetlen fénysebes hosszanti kaland.

Tehát summa summarum:

2 = „hang a hangért” tétel,

1 = rokokó dal, napolitain porosz arisztidoknak és taszilóknak,

1 = arioso, egyszerre utcai érzélgés és modulációtani vizsgálgatás (faible, faible avant-goût du „lyrisme”).

adagio = Babrálás

fúga = Számolás

presto = Grasszálás – húrtechnikai patience mind!

Az a bizonyos „minden relatív” – milyen kitűnő példa: a barokk zenében a legbonyolultabb többszólamúság a séma, a triviális, és a homofónia a pikáns, a futurista, az igazán „bonyolult”.

Nincs termékenyebb tanulmány, mint polifónia és homofónia viszonyát, fejlődéstörténetét, kereszteződéseit és paradoxonait vizsgálni. A titokzatos, hol egész természetesnek, hol oly rafináltnak látszó út a gregoriántól a Mozart-szimfóniáig. A taktustalan gregorián ének: vajon valóban ritmikai szabadság ez? A fokozatok: 1) terc-párhuzam, 2) fioritura, 3) Palestrina-féle polifónia, 4) Bach-fúga. A nagy tanulság a *Marcell*-mise és a h-moll mise minuciózus formatani összehasonlításából jöhet egyedül.

Egy állandó terctávolságban lefolyó éneklés bonyolultabb harmóniai izt adhat, mint egy fúga tíz szólammal.

Oly közel egymáshoz:

a) a metafizikai fantazmagóriák és

b) az állatmesék.

A fejedelem 1) nőkkel (maga a nőmassza),
 2) bölcsekkel (maga a matériává vált igazság),
 3) a győzelem – fogható glória,
 4) a barátokkal.

Klasszikus harmónia? Görög? Itt is megvan, Parviz szultán udvarában: könyvek, bor, dervisek és zenészek, macska és császár, kert és barátság. *Minden* az ember életét szolgálja – ez a lényeg. Nem filozófiai antropocentrizmus, hanem háztartásbeli.

Az állat: 1) vagy a *nonsens*, mint az unikornis és a griff,
 2) vagy aesopusi *emberi* jelkép,
 3) vagy tiszta *ornamentika*.

Egy Szűz Mária-kép transzponálva Jahanpur császárra (63. plate) – ez is idill a javából.

*

Hogy milyen fantasztikusan *belül*, csak álmaikban, csak vak monász-ágyaikban élnek az emberek: még senki sem tudja, senki sem írta meg. Ez igen, ez szakadék, dream and acts, love in intentions and love in women, mint rossz, hülye lasszók – Pia.

A teljes pompáját, tragikus szemérmelenségét megmutatni az álomnak, a vágynak – és teljes aszkézisét, hazugságvitorlátát bemutatni a valóságnak, a lehetségesnek.

„The only food which feeds us – the flourish of the impossible. The only shadow which kisses our hearts’ flames, which kills us – the surprising impossibility of the impossible.”

The harvest of the analyst – tegnap abszolúte nem értettem, miért kell Piának „művelt, finom” gyóntató. Én nem értettem, én, a gyerekkori kóraggályos, én, az ultraérezékeny, én, a Proust-maskara: és őszintén nem értettem. Egyáltalában rejtély, lezárt éjszaka (melyen a halál pecsétei a híg csillagok) számomra az analízis. Vannak elemek a világon? Van a kőnek atomja, van a testnek sejtje s a léleknek komplikációredője? Ha valaki Raguzát, testet, lelket, szerelmet, bűnt homogénnek, isteni otrombasággal egyetlenegy eleműnek lát, az én vagyok. Van elem? Nincs. Miről szólhat Proust? Mit lehet beszélni *egy* szónál többet egy bűnről? A lélek és minden: fantasztikusan *egyszerű*. Szerelem? Tetszik és kapható, tetszik és nem kapható. Kész. Ami az érzékelés körébe esik, önmagában egy és evidens. Ami gondolati, az értelmetlen, meddő, és ecetes szivacs a keresztfához. Mit lehet itt elemezni?

esse – egyszerű,

love – egyszerű,

thought – dance of the hairs on the head of virgin-fools! Hol van hely és jog „analízis”-re? Szeretet örökkévalóság nélkül nem szeretet, csak karikatúra, suta habitude vagy suta nyál. Hogy valaki szereti a feleségét és újra nőül – nonsens.

Morus Tamás és az örök stilizálókedv –

Morus Tamás elején a

1) tolvajok húszas fürtökben az akasztófákon (*Ballade des pendus*),

2) és a birka-tröszt bégető juhai fehérek, ártatlanok (és ők mégis a gazdasági bűn jelképei), az Agnus Deiből mi lett?

VIII. Henrik az örök *szent*-mag, akiből ördög lesz. Morus a józan polgár, a számloló ügyvéd, aki utolsó percben, korrektségből, jogi pedantériából lesz mártír. VIII. Henrik katolikusabb, spanyolabb. My Wolsey-heart and Morus-brain.

Az ember végül odajut, hogy nincs a világon semmi egyéb, mint a tavasz várása, egy virág előtt, egy virágban élni, tudva, hogy minden torzó marad a földön, sem szüleink, sem szeretőink nem kapnak végleges formát, sem életben, sem műben be nem fejeződnek, sem erkölcsileg, sem orvosilag rejtélyük ki nem derül. Annál nagyobb feszültsége a torzóérésnek, mint ami bennem van, már nem is képzelhető. Ezek már nem kérdések és nem jajok. Csak halasszuk-húzzuk a napokat, de nem fogjuk megtudni, hogy nagyok voltunk-e vagy nullák, hogy művészek-e vagy bolondok, hogy szentek spanyol kórusa vár-e a koporsó után vagy a semmi. Élni akartam-e vagy alkotni? Még akkor sem fogom megtudni, mikor bizonyára már sem élni, sem alkotni sehogy se tudhatok. Egy nagy fehér virág, egész közlől és sok-sok arany-zöld reszkető jegenye vagy nyírfalevél – és great odes, I, II, III Criterion-betűkkel Criterion-lapokra nyomtatva a radikális ignoramusról.

VIII. Henrik verseit kell megírnom. Olvasni! Például mindazokat a könyveket, melyeket az *Anatomy of Melancholy* idéz. De ehhez Londonba kell utazni. Mért nem csinálom, amit abszolút akarok? Nem akarom abszolútan? Hogy unom, milyen végtelenül és abszurdul unom az *Utópiát*. Egy 17 éves tanítványom olvasta. Never a book read I wanted. Never a woman wooed I looked at!

Ez a torzó! Az a bizonyosság, hogy mindennek előbb, kívülről, szervetlenül lesz vége, mielőtt még valamit is választottam, akartam volna.

Hogy az ignoramus és a nonsens ilyen abszolút fokon lehet meg az életben és életemben – ez a nagy laikus kinyilatkoztatás, daemonica visitatio. Az ember mégis egy ideig abban az illúzióban él, hogy az ő élete komponáltabb, formásabb, organikusabb, mint másoké.

A megörökítésnek, az örökkévalóságnak még nem volt elvetemültebb fantasztája, mint én.

Raguza – mit írtam róla? A semminél is semmibbet. Két dolga van pedig: a) *van*, legvanabban van, b) *szeretet*, emlékkörület, halálos Proust-karizmák ölnek-ölelnek hozzá. Ez a kettő kívánja az örökkévalóságot:

– a dolgok *Van*-oldala,

– és a dolgok iránti végzetetlen szerelmünk, erkölcsi incestusunk.

Életem lényegére tapintottam rá: ESSE

AMARE

Schlagwortoknak hangzanak, Augustinus-hulladéknak, pedig humida realia.

Hát persze hogy idegen, bődületesen idegen vagyok a művészetben, hogy ha *esse* és *amare* vonz. És társtalan vagyok az emberek közt, mert az átlagember legjellemzőbb tulajdonsága, hogy nem lát *esse*-vonásokat a dolgokban, és nem szenvedélyes szeretője, mémoire-leszbikusa a Raguzáknak, Morusoknak.

Míndez óda, préparations au printemps.

Párka vagyok, aki még mindig motollál az ujjával, pedig nincs fonala – mit szövök? A rendek, a szisztémák hazugak. A patisok, a romantikák hazugak. Aquinói? Ba-

bonából imádkozom idegen testedhez. XX. század művészete, intellektuális és érzéki ellenpont-romantika? Doesn't save! És én csak megváltódní akarok.

Fekete skolasztika + fekete impresszionizmus – mindkettő balga szűz, csak az egyik szőke-balga, a másik barna-balga – mad maenads.

VIII. Henrik víziója: hogy fogja az absztrakt-szadista Morus lefejeztetni őt, a góti-kus homo-királyt. Mert minden elvi humanista homo-gyilkos volt eddig. Részletes kivégzésvízió: mártír-Henrik és Danton-Morus. (Erasmus a bíró, a hóhér!)

Morus: 1) Vatikáni szent, katolikus mirage,

2) his drops of blood,

3) absztrakció, utópia, az örök lehetetlenség és unpraktikum, a Semmi vak Párkája.

*

Hogy lehet úgy élni, hogy az ember józanul belátja, minden ideges színpadiasság és „Wonne des Pessimismus” nélkül, hogy belátható időn belül csak boldogtalan lesz, s óráin vagy az unalom, vagy a szívhez kapkodó halálfélelem fognak béna pillangóként tanyázní? Hol a három lehetőség, mely elkábíthatna? Mert hiszen kábulaton kívül lehet-e másról szó? Kétségbeesésem és nagy halál-hamvasságom az irracionális életösz-tönök vastag talajából nő ki – nem lehet tehát racionális kannák racionális vizecskéivel öntözni vagy irtani. Látom sirályait vagy inkább suta pingvineit a meddő és ál-ál-ál-vigaszak: a fiatal leányt, a morfint és az Istent. A fiatal leányt tavasz első napján küldte ég a földnek – de hiába a szüzesség minden hússító vitorlája, hiába szórom be fecsegő hangjaival temető-testem, mint nedves ibolyákkal a perzsa földet: nincs ereje. Én hívom őt, ő hív engem – mit tudom én? Nem érdekel. Egy pillanatra megcsiklandoz, mint beteget unt ételen a csalóka fűszer, s azzal vége. Se asszonyrak, se lánynak, se ágyrak, se sacrificiumrak, se beszédnek, se ruhának nincs már hatalma rajtam. Hogy a gyönyör sohasem hasonlít, most már világos, mint egy rolón a hiányzó lécz helye. S a morfín? Lökjem magam színekért betegségbe? Legyek belül ezeregyéjszaka és kívülről, az emberek számára lógó ajkú, nyál-méztgás idióta? Én? Aki mindig szép, hódító, egyenes és mondénségtől éles akartam lenni. Én, a szónok, én, a pozór, én, a színész – ilyen nem lehetek. Így hát reménytelenül lóbál ingaként egy ópiumbarlang kék lámpája, s az a kis kínai, aki óvatosan kerüli a lánya ütését, nem talál kundschaftra bennem. S az Isten: a zsidóarcú Krisztus, kreol bőrrel s fekete hajjal, amint birkózik Tamással, a fehérrel és szőkével valami , szikes ringen. Mit várjak az eldöntetlen szörnyű viaskodástól, etikus zsidók és raison-fantasza barbárok gyilkos ölelkezésétől? Nekem sürgős, rögtöni boldogság kell, semmi egyéb, csak szakadatlan, végtelen öröm. Nekem problémák utolsó piszkaiból, az igazság sarlatángrimasztaiból s a testi öröm könnyefasztó butaságaiból éppen elég volt. Nekem jöjjön valami abszolút tavasz, lánytalan, morfintalan, Janustalan tavasz: egyetlen elemtelen örök örömállapot, különben meghalok, mielőtt rám jön a halál.

*

Március 21.

Meghíva egy 17 éves lány (J. V.: Niki) uzsonnájára: nem megyek. Kísértetiesen látom, hogy a tavasz már nem lehet az én évszakom. Talán a legszebb tragikus téma (ha nem lenne Dickens óta minden „tragikum”, sőt „szépség” nevetséges). Ez szonett, ez elégia, ez *vers libre*: március 21-én reggel 1 órakor elmegy egy rózsakalapos lány, és március 21. első tavaszi napon délután én nem megyek el egy másik lányhoz. Printemps des négations. Kepleri szimbolika, véres horoszkóp: március 1-jén, mely számomra a leg-

fontosabb, szent klímaünnep, a tél vége: otthon sötét „családi” beszélgetésem volt, és március 21. újból a kényszerű lemondás Niki uzsonnájáról. A feleségemet boldogtalanlanná teszem, anélkül, hogy magam örülnék más nőnek: lemondok Nikiről (március 21-én, a tavasz első napján!), de keserű daccal, tüntetőleg. Ez mélyen közönséges, ríktóan ungentleman-like, de érthető, érthető. Házasság titka. Az a mély, abszolút, matematikai és misztikus biztosság, hogy egy nagyon jó férfi és egy szent nő *csak* kint okozhat egymásnak. Én már sem szeretőnél a boldogság árnyát sem találhatom meg, sem a családban a harmóniát vagy örömet meg nem lelhetem. Feleségem velem és nélkülem is boldogtalan: nem sötéten, nem gyógyíthatatlan, elátkozott pesszimizmussal, nem – sokszor, sokszor nevetget és örülhet. De: rab vagyok, aki azonban a szabadságot is rég unja, s unt házasság-láncait (nem volt a világon még „liberálisabb” és megértőbb feleség, mint az enyém!) nincs kedve elhagyni unt szabadságért. A szerelem mindenképpen megkeseredett, az erősz az undorítóval lett egyértelmű, a szex neurózis, angina-félelem, előleg-halál. Március 21-én! Ez a status quo.

*

Salambô.

Az *algebrizált* Rabelais. Világ legabsztraktabb könyve. Ez nem realizmus, hanem matematikai formula. Racine vitális káosz ehhez a jég-klasszicizmushoz képest. Kétségbeesett könyv, örülten erőszakolt. Flaubert a fantáziahiány, a plasztikamentes agy: és irtózatossá additív-filológiai aszkézissal kikényszeríti ezt az elvont halmazt (a „zsúfoltság” szó tiszta nonsens vele kapcsolatban). Nem is hiszem el, ennél fogva, hogy ez a könyv létezik, megvan, elkészült: oly erőszakolt, oly fakir-hisztéria eredménye, hogy azt hiszem: ilyen nem is lehetséges, ez nincs, ez a non plus ultra a természetellenesnek, ihlettel ellenkezőnek nem létezhet soha. Hogy a *David Copperfield* megvan, az biztos. A *Salambô* bármely pillanatban elillanhat, mint a parfüm pervers, vagy összedőlhet, mint a kártyavár.

Maga az írói kétségbeesés formulája. A fantázia tragikumuma. Az írói vízió problémája – sehol nem kell annyira gondolkodni, oly őrlítő kényszerűséggel, az írói vízió paradoxonain, mint a *Salambônál*.

A retorika, a balanszírozott mondat. Ha ez a nómenklatúraőrület egy paracelsusi, rabelais-i, gógorai spanyol barokk stílusban él, akkor „szaftos”. Így (hála Istennek) azonban ellenkezőleg: szürke, hideg, halálosan száraz. És ez szadisztikusabb (ez cél itt), mint a romantikus színesség.

A történelem barbárság és ultra-káosz, ultra-állati jellegét ez a precíz retorika jobban, milliószor jobban érzékelteti, mint a romantikus aszimmetriák.

A flaubert-i mondat: kegyetlen, halálos ítélet jellegű.

Az egész mű: önkínzás. Az intellektus kínozza magát, perverzitásból, az antiintellektuális élet horrorkéjeivel.

Az örült romantikaszomj és az örült romantikacsőd egyszerre tudatosítva és kifejezve.

A *Salambô*: valami tipikus lehetetlen, valami „absurdité raisonnée”.

A harc lényege: 1) a végtelen szadizmus, a csalás, csel, árulás, hűtlenség, perverz kegyetlenség és deliráló bosszú felsőfoka – ez szintén már absztrakt a maga ad absurdum vitelében. 2) A stratégiai, taktikai trükkök, száraz helyrajzi közlések, tereprajzok: mérnöki, algebrikus ez is.

Szenzuális? Matematikai? E két ellentét itt elvesztette értelmét, zavaros fogalmakká lettek.

Európa talán új „réduction ad *Salambô*” előtt áll. A hisztériás pán-fegyverkezés korában olvastam a könyvet. Ez aktualitást adott. Még sohasem láttam a történelem állati-irracionális bestiaiheitét oly abszolútan, mint itt. Mert itt *formula* és *lehetetlenség* van, nem pedig vízió és „realista mű”. Elhatároztam, hogy *Salambô* hatására végére járok költői-intellektuális *szemlélődő* élet és állati-szadista *történelmi* élet különbségének. Ezt a mai korban végletesen át kell élni: a remeték és terrorkollektívizmuskok idején. Mi lesz az én sorsom? Tacitust vettem: voyons l'histoire. És XVI. századi meg XVIII. századi és modern *Oxford Book of English Presseket*, ezeket a gyönyörű, vaskos, pillangókönnyű india-paperes antológiákat: voyons la contemplation, le rêve.

Flaubert tulajdonképpen az abszolút nem-író elátkozott inkarnációja. De oly abszolútan és fenséges teljességben, hogy olvasása után azt mondjuk, az irodalom maga ab ovo és de natura valami lehetetlen, erőszakolt, abszurd dolog. Ez Flaubert óriási nagysága: nem benne, hanem a művészetben mint olyanban kételkedünk. That's one of the most deadliest of the seven deadly virtues.

Salambô: valami pontos ellentéte az abortálásnak, ti. természetellenes, tiltott szülés.

A titok az, hogy ez a fantáziaimpotencia nem lesz unalmas, nem lesz meddő. Érzem a mozaikcipelő hangya építő kínját, és nélkülözöm a balzaci élant: és mégis szép, gyönyörű, fantasztikus. Érzem a filológiai, lexikális kompilációt, és mégse fád. Mi menti meg? A precíz mondattan, a „vitális” jelzők, gesztusok hiánya. Sok anyagnév és sok banalitás, de az anyagnevek nem geilek.

A rosszul pointírozott, ingatag cselekményvonal, a rossz kompozíció, a csaták érdektelen ide-odája: ez a rossz, labilis kompozíció pontos párja, követelt folytatása az agyonegyensúlyozott, hideg, kiszámított, klasszikus mondatoknak. Egy izgatóbb, arányosabb, klimaxról még nagyobb klimaxra szökő cselekvény már rontaná, olcsóvá színesítené a dolgot.

Párok = ultra-arányos mondat + szétfolyó szerkezet (Flaubert), vagy: barokk-kalandos, szétfolyó mondat, de ez megköveteli a matematikailag kiegyensúlyozott cselekvényszerkesztést.

A kompozíció: izzó unalom,
feszült monotonía,
deliráló közöny.

Ez jó, ez szép.

Tacitus.

I. önkínzásból olvasni (legyőzni valami idegent, valami malaise absolue-t);

II. pózból olvasni (egyedül lenni, arisztokrat);

III. az érthetlenség fura láza (csak ez ad végtelen stílusegységet).

Summa: végtelen gyönyör.

A lényeg: a massa-stílus:

1) Tacitus.

2) *Anatomy of Melancholy*.

3) „Pseudodoxia Epidemica”

a Traianus-oszlop zsúfoltsága Rómában.

Stílus-összehasonlítás: A) *Salambô*,

B) Tacitus,

C) Traján-oszlop.

Két zsúfoltság:

A. Római szobrászat (Tacitus) – „jogi”.

B. Keleti (hindu) szobrászat – „vallási”.

A római szobrászat közelebb áll Indiához, mint a görög.

*

Csak a világ ún. „legunalmasabb” és „legszárazabb” könyveitől tudok bacchikus, morfinyszerű mámorba esni, csak ezek és nem racionális vagy esztétikai hatásnak. Tiberius sokkal részegítőbb méreg, por, kóka-levél számomra Tacitusban, ahol a neve (Tiberius... Tiberius... Tiberius...) monoton stíluszürkeségbe olvad szinte esztelen refrainként, mint egy modern lélektani portréban, ahol az „igazság” és „művészet” minden kábító-butító (egyetlen cél!) primitív hatást lehetlenné tesz.

Kikapcsolódik az idő, nincs cselekvény, csak „masse” vagy „pâte la Romaine”. Nem érdekes, nem pointírozott, nincs meglepetés, sem Tacitus, sem Germanicus nem érdekes, irodalom, lélektan, igazság: nulla. Csak a monoton mondatmassza adja a polinéziai mámort – az egyetlen európai olvasmánytípust, mely abszolúte csak-érzéki, csak-hipnotikus, csak-irracionális. Mintha ugyanezt az egy szót olvasnám örökké, innen a Rausch.

Ami Beethovennek a késői kvartettek, Tiziannak a bécsi pásztorduó (*Hirte u. Nymfhe*, 1570), Mozartnak a menüett nélküli *D-dúr szimfónia* – az Tacitusnak Tiberius alakja. Mint Spät-Vision: egy figura, egyetlen alak, egyetlen ember és portré, egy másik férfi, egy másik politikai szörny és enigma, jellem és isten.

Tacitus a sadista, a zsarnok, az őrült – az ő objektivitása és kontemplációja az igazi ember-ölés. Tiberius és Sejanus cukrozott solanum-virágok Tacitus/Sátán mellett.

A tegnapi mámor-olvasás után ma megnyíltak a humanista zilipek: csak az emberek érdekelnek, a történet, a pszichológia. Kora tavaszkor olvasom Tacitust. Az első zöld rügyek, napsugarak (kihúzza téli fekete hüvelyükből), első madár-auftaktok teljesen azonosulnak Tiberius éjfélti maszkjával, smyrnai caesar-templomokkal és halott numídiakkal. Naissance – décadence.

Diocletianus = kalifa, de revansból: Dzsehendszir = Caesar. Dzsehendszir „visio romaná”-ja.

Tacitus 1) tavasz-milióban,

2) Akbar-Námé milióban.

Szubjektív álom-décor-e ez vagy genetikáló igazság – sose dől el! A két véglet egyszerre élmény = a) Tacitus triviális, halálnál halálosabban triviális római „klasszikus író”, és b) Tacitus tavaszba és Mughal-miniatűrökbe fulladó álom-„spin”, mely körül legszemélyesebb naplóm táncol, íródik, hazudik, igazol. Egy ultra-banális nulla-Tacitus és egy ultra-hazug ál-Tacitus (my nightmare only).

*

Az álom...

egy lányról, aki pontosan két elemből volt összetéve: Sötér István ephébosz-barátom arcából és egy koncerten gyakorta látott lányéból. A koncert-nő: a valóságban valahogy úgy volt mindig azonos másik ephébosz-barátom (ex-ephébosz már, igaz), Schiller Pál arcával, mint ahogy az álom-lány volt azonos Sötér Istvánnal. Az álomban: az erőszaltan, angyali intimitás, az igazi „szúzi csók”. Hogy ez a „szúzi érzés” – ahogy Sarastro mondja – valóban egy számomra soha az életben nem tapasztalt tavaszi tisztaság megjelenése vagy az öreg perverz legnagyobb perverzitása, nem tudom, nem is fontos. De ilyen szerelmi intenzitást és ilyen gyermeki transzparenciát, ilyen incesz-

tuózus odaadást és Artemisz-hűvösséget egyszerre a valóság sohasem tud adni. Intimitás: érzéki melegség nélkül, testi gyönyör: hidegen, mint a márciusi szél. És a személyek magától értetődő egysége: abszolútan Sötér volt, abszolútan a koncert-lány volt.

A koncert-lányt Nagypénteken láttam a Krisztina-templomban a Szent Sír és Szent Antal előtt imádkozni. Őt, a mondént, az ironikust, magát a laicitás léha paradicsom-madarát. A bőre színe, ez a fővarázslat: arany és rózsaszín, strand-bronz és alkonyi tó-barnaság. Honnan ez az észvesztő hatása reám ennek a „poppy-gold” színkeveréknek? Floridai sport és keatsi dream-nothingness összetétele, és ezért szeretem? Különben ez a lány koncerteken egy (alakban, arcban is) nagyon hozzám hasonló férfival szokott járni... mintha az előképem lett volna.

Az álomban azért mégis a Sötér-azonosság dominált: Sötér húga volt. Egy nagy társaságból váltunk külön, egy hosszú-hosszú homályos folyosón találkoztunk-tévelyegtünk, megértésben és cicázva. A folyosó mellett aquaduktokhoz hasonló fekete ívek – azok is milyen barátságosan reálisak és reálisan barátságosak voltak. A lány telefonált... aztán a rejtőzködő csók: hol csókoltam én valaha is ilyet az életben. A nőn frézia- vagy krémszínű ruha. Ez a szín is mennyire az idők szelid mélyéből sugárzó ismerősség volt, valami anyámos-viktoriánus „miklóska”-szín. A ráncok: szélben lobogó Niké-chitón, mondén, fellengző, processzió-patetikus lengés, és közben a közeli arc. Életem örök vágya, kínja itt: együtt a hideg-elegáns nem zsidó nő és a gyermekesség. Thaïs – children’s corner! Később a Városmajorban véletlenül találkoztunk. Egyik padon az ő anyja, másikon az enyém a ma már szenilis hülyeségben élő Lázits tantival. Ez a véletlen is milyen muzikálisan volt végzetes, milyen szelíden izgató, milyen borzongással természetes. Végül szörnyű keskeny vérérkélyről római romokat nézek a mélyben (Tacitus): derűsek, mint a franciasaláta, csupa virágmozaik, tavaszi ékszer és enni való ásvány az egész. Nyakig elsüllyedt szürkészöld oszlopok, korintusi fejek: saláták... Ahogy belekaroltam a Sötér lányba: két nőszíromlevél közé belefúj a szél, Kleopátra két melle között zöld fészket rak a kígyó.

S utána félálomban a Városligeti-tó partja: zöld pázsiton alkonyi barnák, alkonyi bizánc-arany, a melankólia színes idő-pompája, se múlt, se jövő, csak a realitás melege, békéje, aránya. Hogy születhetik sovány, torz, idiotikus és neurotikus testemből, ebből a piszkos karikatúrából mégis ennyi harmónia, béke és költészet? Rejtély. Érdemes a nappalok förtelmét, unalmát és halálmocskát elviselni ilyen álmokért. Álom: egyetlen valóság, egyetlen egészség, egyetlen Isten. *Csak* álom van, a többi semmi.

*

Spenglernél az intellektus és tett-ember közötti végtelen szakadékot tragikusan éreztem (ahogy Oswald maga is így érezte). Tacitusnál ezzel szemben fenséges derűvel, gögös boldogsággal az intellektus javára. Ez a kontempláció diadala, apoteózisa, részeg, túlvilági triumfusa... „Az intellektus javára”: beláthatatlan idők óta írom le először ezeket a szavakat. Ki tudja, hány pillanatig maradok szolidáris velük?

„Diese entschiedenste Eingeklammert-sein im Nu, in die delirierende Blindheit der Zeit”: ez a tacitusi tanulság. A rongy hízelgők nem ellenszenvesek: a történelmi pillanat, a bornírt idő, az élet szolgái, költői és eunuchjai ők. Csak a pillanatba, a látkörtelen aktualitásba való belemerülés tesz minket örökkévalóvá – az örökkévalóságról való eszmélkedés halandóvá és örökre elfelejtetté tesz bennünket.

*

Napok óta hever előttem a poitiers-i katedrális képe: végtelenül tetszik. A román formákban és díszítésben melegebb báj és dzsungelszerűbb nüanszok vannak, mint a gótikusban. És a legszebb az, hogy Poitiers neve a világon semmi mással nincs társulva, mint a Diane de Poitiers-t jóformán meztelenül ábrázoló 1560 körüli képpel, a fontainebleau-i iskolából. Ez a transzcendentális-aulikus pornográfia és ez a román katedrál együtt. Egész művészetem (s'il existe) talán az ilyen szubjektív-önkéntes asszociációknak (asszociáció-*szegénységnek*, hiszen szigorúan csak két dolog szerepel) ad abszurdum kihasználása. „Régi” irodalomban Poitiers-ről úgy írtak, hogy mítoszt kreáltak, istenek, Tróják, Rómák, hagiofónok mozgósították a város története érdekében. Ma: két impresszióból konstruáljuk meg Poitiers-t: összes időit, hőseit, csatáit, jogfejlődését. Az első a végtelen fikció, az utóbbi (mivel egy túl finom impresszióérzékenységen alapszik) a végtelen realizmus. „Igaz” történet: maga a megtestesült lehetetlenség.

*

Greta Garbo-filmnél (*Kaméliás hölgy*)

– a négy nő: a színésznő,
a feleség,
az egyik szerető (H. M.),
a másik szerető (Marvel).

A színésznőhöz viszonyítva minden nő komikus. De nem azért, mert oly szép és a többi oly nyomorék mellette. Nem. Hanem mert: 1. költői és 2. erőszon túli.

Első csoport – Garbo + a másik három.

Második csoport – Garbo + feleség + szerető.

Harmadik csoport – csak a vitázó szeretők.

Negyedik csoport – csak feleség és H. M. szerető.

Ad Toscanini (= Palestrina):

Garbo I. szépség mint halál. „Halálos szépség” = frázis. Itt anatómia. Sovány: ez a titok. Ez, csak ez a mítosz és a pszichológia benne. Öregség,

II. úriság, arisztokratizmus, mikor az egész intelligencia ösztönös modor,

III. arc és hang ellentéte, váza-szépség és a hangban fagót-blazirtság, mély, mély, keserű hang,

IV. szemek: végtelen nagyok egzotikusság nélkül, csontban üveg, szemöldökívek,

V. lényeg = „ideális” szépség és torz medúzaság, gorgójellegzetesség egyesülése. Szörny és angyal: „rajzilag” azonosak.

These five points and nothing else.

Feleség (heart): zokog. „Hail, hail, creole tomb-spirit!”

H. M. (nerve): szemei szárazak. Hateful. Undorodom a „lélek mélyén” végbemenő emócióktól. A fájdalom sírjon, hangosan, könnyekkel, láthatóan!

H. M. = intellektuálnak indult. What remains? Sensual glimpses. Kétféle intellektus-pozitív gondolkodó és „negatív balerina”. Mit jelent az utóbbi? Minden pozitív gondolkodást felülmúló finomsággal kerüli az intellektus olcsó örömeit, iróniát, magánanárságot, link irodalmat, általában a könyveket. Táncol, mint egy átlátszó pillangó a raisonok és raison-termékek otromba virágai közt. H. M. ez. Szenzuális-e vagy sem? Ki tudja? Szenzuálisan hat. De ő, belül? Egy naiv, amatőr, programszerű, toy-like dolog. A férfi a maga dilúvium előtti, Laurence-szabású érzékisége mindig szégyen-

kezik az ő misztikátlan (nem *raisonból*, hanem *maflaságból* misztikátlan), csinálnak látszó érzékisége mellett. A férfi Powys-féle „kelta + freudi” erósz-vakságban van már az ágyon, s H. M. ezt mondja: „van egy Anacot pasztillád?” A nő fázik, fázik. Én, a fő-karitatív és vezér-hipokonder, miért gyűlölöm Tajgetosz-lehajításig ezeket a stikliket? Miért nem értem meg? Nincs nevetségesebb, mint egy ilyen csinált csipke-érzékiség meg egy férfi mastodon-mániája. Az érzékiség nem trükkökből áll! Hiszen H. M. leckeszerűen minden trükköt megcsinálna. Az érzékiség az egész test és lélek képessége az *elmerülésre*. A hangulat egysége: ez a lényeg az érzékiségben. H. M. = „klikk-klikk”-eket érez egy meghatározott testponton. „Klikk-klikk”: ezzel ölelkezik a férfi. Risum teneatis. Egész test bágyadása: ez az érzékiség. A genitáliák vacak trambulínok: és H. M. ennek a vacak trambulinnak sután hintázó Techné-Dryádja. Techné: mors.

Érzelmek „mélysége”.

1. H. M. = az állati, gyermeki *nerve-reactionok*. Reflex.

2. Marvel = a *migréntípus*: mondén önszuggesztió és valami kis menstruáció körüli házi fiziológia.

3. Feleség = ideg és szív, ész és test harmóniája, „intenzív érzelem” wie’s im Buche steht.

Ideg/Migrén/Líra = három veszekedő Múzsza az igaz érzés almájáért.

I. érzelmi mélység,

II. intelligencia,

III. érzékiség

– e három szempontból vizsgálni mindenkit és főleg, sőt csakis ott megállapítani a végtelen különbségeket, ahol mindegyik intelligensnek, érzékinek és lírikusnak látszik. Pedig... Hányféleképpen lehet az ember intelligens! Nők... lexikon, mítosz, féltékenység, jogi józanság, alkalmazkodás, primer dilettancia, szekunder zsenialitás, idegek, számtan...

Két alaptípusa az intelligenciának:

a) a szenibilis bolond = egy dolgon magán fedez fel rengeteg logikailag érdekeset. Röpködő, véletlenekből élő, hazard és kontúrtalan, spirituális, nem érzéki intelligencia. Per inadequatum ad identitatem: H. M.,

b) a római térkép-jogász: azt az egy dolgot rengeteg egyéb közé helyezi el, s így nyer *lucrum logicae*-t. Plasztikát kereső, tapadó, célzó, definiáló intelligencia. Per adequatum ad heterogena: wife.

Ez két igazságtípust termel:

a) a csillogó, végtelen távlatokat nyitó, valóságérezkeltető, leleplező, irizáló. Igazság = a valóság mint fantasztikum, mint alighogy-lehetőség, tánc, foolery (H. M. abszolút filozófus-megfelelőjét meg kellene írnom),

b) az identitásgyűrő, körvonalazó, tételes. Itt igazság = a valóság mint megfogott, halott, analizált, érzékileg testiesen élvezhető dolog (wife abszolút filozófuspárját írnam!),

a) és b) nem „ötlet” és „szisztéma” ellentéte, hiszen van plasztika-geilségtől nehéz ötlet és van Midsummer-night léhasággal zizzenő-illanó nagy szisztéma.

Én: mind a kettő. If...

Jól látni a) és b) különbségét a használt hasonlatokban: a) rettentő konkrétak, de alig hasonlítanak (...H. M.), b) rettentő kiagyaltak, de az a kiagyalt tárgy aztán teljesen hasonlít (...wife).

Két hipochondriatípus:

– H. M. = apró higiénikus trükkökhöz való groteszk ragaszkodás: kesztyűt húz, ha nyilvános állomás telefonkönyvét lapozza, hetven lepedőt terít, ha idegen díványon... stb. Egyébként életbiztos, optimista, egészséges (ad pastillas – „betegségeket” kerüli),
– some writer = állandó haláltudat és búskomorság, viszont nem kezet mosó, nem szájöblítő. (Ad Deos ignotos – „halál”-ban él.)

*

Mozart:

1) egész emberi élet, egész anatómia,

2) egész kultúra, egy kor, hosszú stílusalakulás szintézise, eredménye.

Muszorgszkij: se egyén, se kultúra. A művészet ma már jóformán soha semmilyen alakjában örömet nem jelent. Tiszta kérdésmező az egész, problematikusság, s mint ilyen: piszok.

Mennyi „klasszicizmus” volt Chopin h-moll szonátájában, mennyi anarchia (már nem is romantika) Beethoven c-moll (op. 111!) szonátájában.

Bach, prelúdium és fuga. A zene örök alapkérdése: van-e más, mint csak prelúdium és fuga? Prelúdium: vagyis halandzsa, étude, húr-flirt és érzelmes kóválygás. Fuga: vagyis ordo. És persze fordítva: mennyi rend a prelúdiumban, és mennyi dzsungel-libertinage, anarchia a fúgában.

Fúgát írni, melyben egy-egy harmónia csak 2 hangból áll. Ez fantasztikus élmény. Tíz hangból álló harmóniafoltok sokkal kevésbé.

A botfűlűek ellenpontja: az a „botfűlű”, aki nem emlékszik tisztán egy dallamra, de ahogy hamisan énekl magában, ez a hamis vonal sokkal élesebben, precízebben (mint egy második szólam!) juttatja, rajzolja eszébe az eredeti dallamot, mintha magát az eredetit énekelné.

*

A kirakatban láttam egy pár cipőt, néhány virágot, férfiszövetet: mennyivel elemibb, tisztább élmény volt, mint minden művészet együttvéve.

Powys, *Maiden Castle* (sehol ennyire a mindenek *után* való élet hangulata: 1) a mítosz is nevetséges, 2) a pszichológia is az.

Első reakció: kísértetiesen, ijesztően rossz könyv, Powys-imitáció, a legsápadtabbak, legunalmasabbak közül.

Második reakció: egészen új dolog a mindennapi élet pszichológiájának, a társalgásnak és criss-cross love-kodásnak ez a végtelen monoton-koncentrált ábrázolása. Psyché: komikum. Tehetetlen vegetáció: After, after...

Az itteni szerelmi zagyvaság: az én életem mása. Mi marad a „szerelem”-ből? = 1) cold, rational sensuality, 2) psychological mock-meanderings.

Egy rossz könyv egy remek életállapotot reprezentálhat. Powys nem is író, hanem az *Untergang* egyik formulája, mitikus, szent karikatúrája.

*

1942. január

A miskönyv jelzőszalagjainak színei: ott van a halál feketesége, ott van a tiszta elragadtatás, a szűzies metafizika fehérsége, az éjszaka mellett a hajnal, a fekete mellett a szőke, a holló mellett a hattyú, a sír odvas vaksága mellett a „*lux aeterna luceat eis*”, igen, ott van a zöld, a pálmák, a füvek, az erdők és tavaszok zöldje, a klorofil élettani véletlene és örökkévalósága, maga a természet, ott van a vörös is, a másik élet, a vér élete, a seb élete.

(...vajon eldönthető volna-e az a csata, melyet az „Élet” nevében vívna a *vörös* és a *zöld*? melyik az igazabb, jogosultabb, kifejezőbb? a falevél tobzódó smaragdja vagy a vér félelmetes-rőt fenyegetése, durva, mézízű, sóízű, szemérmetlen, freccsenő folyadéka? melyik az élet? ha ugyan van ilyesmi...)

De nekem legkülönösebb, hogy a lila is ott van, a dekadencia színe, a titoké, a keveredése, a sejtelmes eleganciáé, a boszorkányos költészeté, az ellentmondó vágyaké, a paradox arisztokratikumé, a tilos határoké, a száműzött és szinte styxi művészeté: az alapszínek között ez a fellengző korcs, melyet a misekönyv mégis pillérnek, lényegnek tisztel, nem hisztériának!

Végletek: a dilettáns (vagy kezdő) költők verseskönyvei vagy:

1) nevelésesen fényűzőek, szarvasbőrben aranybetűkkel, kézifestésű lantokkal, rojtos szélű kínai császárpapíron, selyem könyvjelzővel (noha csak húsz oldal az egész nyomtatvány), kármin iniciálékkal, a lap alján kezdődő első strófákkal, tartalmat pótolni óhajtó tartalomjegyzékkel, vagy

2) rettentően közönségesek, akár egy plakát, egy kihágási idézés, a káposztásmegegyeri százhusz wattos szoba-konyhás lakások jegyzéke, egyik betű sem illik a másikhoz, a nagyok esetlenek, a kicsik nyomorékok, csak úgy árad belőlük a zugnyomda rendetlensége, tiszteletlensége, közönye: a betű, melynek gráciát kell lehelnie és keménységet, logikai biztonságot és gyöngysoros arányt, az itt kótya, piszkos nyomok csupán, rossz gép kihullt fogai.

Az igazi könyv sohasem fényűző, sohasem zugproletár, hanem valami harmadik.

*

Furcsa virág a mimóza, az érzékenység sárga, bolyhos, mézes, rózsafüzér szemű istene, ez a téli illat-pilula, napszínű nagyított hópehely, néma csengő. Őt azzal tiszteljük meg és azzal dédelgetjük, ha: hidegre tesszük! Éppen őt, a kis dekadenset, aki egyébként egyáltalán nem néz ki dekadensen: üde, tavaszias, párnás pöttömségén belül nagyon is mértaniak a gömböcskéi, mint a sátánian egyensúlyozó higanynak, éppen őt a hideggel becézzük.

Ha feketébe vereslő rózsákat kapunk, azt az asztal közepére tesszük, rögtön vázáért kiáltozunk, bocsánatot kérünk a vendégtől, ha egy pillanatra magára hagyjuk a vendégszobában, mert magunk akarjuk a legmegfelelőbb, egyéni és liturgikus vázát kiszemelni a rózsza számára, és így tovább.

A mimózát meg, ahogy megérkezett, kivisszük a decemberi szalonba, rögtön száműzzük onnan. S ez oly komikus: ezeknek a japán tilinkó-pillantású mimózáknak éppen a kigolyózás jelenti a gyöngéd figyelmességet – hová? ablakba? előszobába? az erkély túl hideg már neki is. És noha az ajándékozó és az ajándékozott egyformán tudják, hogy ez a behűtés a mimóza egyetlen lehetséges egészségügyi ellátása, mégis egy kicsit zavarban vannak, hogy valahogy brutális és barátságtalan dolog a virágot kivinni a szobából. Akkor miért is hozta? csak az átadás pillanatnyi gesztusáért? Vajon a házigazda nem használja-e ki túlságos mohósággal a mimóza hidegigényét, midőn zavart mentegetőzések közepette kiviszi a szalonból? nem szerette volna-e már a többi, azelőtt hozott virágokat is így kiközösíteni a szobából? És mi a cél: hogy a virág önmagáért megmaradjon, vagy hogy szobám legszebb pontjait még szebbé tegye? Most ott áll a mimóza az ablakban, a huzatellenző párna és a fagyos-napos ablaküveg közé szorítva, tehát nagyon is nem dekoratív helyen.

Csakúgy, mint az almák meg a félig elfogyasztott s ennélfogva túl bő papírba gyömszölt vaj vagy lekvárosüvegek, melyeknek fején úgy van lenyírva és kifodrozva a hólyagpapír, mint a Grimm-mese képén a nagyanyó főköttője, melyet magára húzott a farkas.

Ez a mimóza sorsa? csak hogy éppen meglegyen? egy egészen esztétikátlan, konyhailag gyakorlatias célú helyzetben? Az érzékenység büntetése ez?

*

Nincs nagyobb és fájdalmasabb gyönyörűség, mint felkelnem kora hajnalban, a végtelen csöndben, a magány idilli puhaságában és vallató szigorúságában – odamenni az íróasztalomhoz, ehhez a nagy, kemény oltárlaphoz, koporsófedél, kocsmadeszka, könyvek óriástutaja egyszerre, tölteni Betta lóheretálpú borospoharába vörös burgundit vagy tokaji szamorodnit, ránézni a feszületre és elmondani a mise átváltoztató szavait: *hic est enim calix sanguinis mei...*

Így szoktam néha áldozatot bemutatni kora reggel Virág bácsi óbudai kocsmájában is, mikor mögöttem van már a piszkos villamos a biblikus pontossággal „rosszakaratú” emberekkel, az utca az esztelen plakátokkal, köddel, sivár céltalansággal, lezárt üres boltokkal. Maga a kocsmá is még egészen rendetlen, tegnap esti maradékok és csorba padlókefék keverékével, csak az én asztalomon, a dohos-hideg kályha mellett, a világ legmocskosabb macskájának szomszédságában van egy csöpp fehéres-lilás-barnás terítő, rajta egy pár grammos, jegyre vásárolt kenyér, mellette egy deci burgundi, közönséges, konfekcióba vett talpas pohárral. És akkor mondom: *hic est enim calix sanguinis mei...*

De Betta poharából szebb. Betta mindig poharakat, üvegeket vett nekem, mintha csak saját lelke és teste tündéri kristályábráival halmozott volna el. Ezek is olyan ősi egyszerű formákat mutattak, olyan légiesen átlátszóak voltak, oly hidegen előkelők, és belül oly krisztusian tüzesek, könnyedek, csengők, törékenyek, arisztokratikusak, fantasztikusak és modernnek, dekadensek és örök emberiek: és ebben van Jézus vére – ezekben a pillanatokban tudom, hogy nem vagyok eretnek, mert nincs is eretnecség, és nincs is ortodoxia, csak a végtelenül erős emlékezés Krisztusra, az egyetlenre, akit szeretek: *in mei memoriam facietis*, mondta, és ezt a kemény, gyermekes, érzelmesen zsarnokoskodó és forradalmi éllel dogmatikus kijelentést különösen szeretem, mert sokáig úgy volt a fejemben, hogy „*ezt cselekedjétek az én emlékezetemre*”, itt a *Missáléban* meg az van, hogy „*az én emlékezetemre cselekedjétek*” – itt Jézus személyére nagyobb, líraibb, kétségbeesettebb hangsúly esik, akár csak egy fekete rózsá egy fehér hattyúra, mint az áldozati cselekvésre.

Ez marad az egész világból nekem, itt, 1942-ben, télen, in umbra mortis: Betta szerelme, színes fényképeim örült költészetté lángoló betegsége, Krisztus vére Betta kelyheiben, az én didergő, pókláb-mezettelen testem a rongyolódó lila köpeny alatt: költészet, szerelem, vallás, természet, háború egyetlen „beata passio”-ba tornyulnak... jöhet a halál?

*

A „modern” műfajok (az új prospektus alap gondolata):

I. 1. Életrajz, 2. Esszé – az *Orpheus* a kettő egyesítése.

II. Az embrióhasonlat: minden elmúlt állat alakjain átmegy, *Orpheus* is minden történelmi alakon átmegy.

*

A rozsdás falfutók a novemberi házakon: bölénybozont színe s anyaga, meg a moháé (a mi házunkon).

Az élénkpiros, átlátszó s előtte meggritkult világoszöld falombok, éles-fekete ágakkal: ez tiszta, bizonyos, kétségtelen szépség, élet, szín, tapintható, búskomor, idő, sejtetés... nem ezek-e „a szépség” biztos ismertetőjegyei?

*

Egy öregasszony a kendőjét igazítja a vállán – mint a pap gyóntatás előtt a stólát...

*

Árnyékaink irányát kellett lesnünk a Naphegy téren azért, hogy megtudhassuk: mi-képpen ülhetünk pontosan szemben a nappal. Nem jelképes és tanító?

*

Vajon hogy hódítom meg jobban J. K.-t: ha elmegyek a tömegsúrjára, és ezáltal megszokja jelenléteimet, vagyis esetleg észrevétlenül siklom át a társaságias barát szerepéből a szeretőébe, avagy épp ellenkezőleg: ha nem megyek el semmiféle férjével ízesített „cercle”-jére, s így jelzem a szerelem egyedülvalóságát (szemben a szalonkodó együtt-létekekkel), és ez imponál neki, ettől a romantikától és egzotikumtól hódul el? Egyforma esélyek, úgy hiszem.

Oly furcsa, hogy „felnőtt” vagyok a társaságban, a nők, a gyermekek előtt. De anynyira abszolút gyermeknek érzem magam: az életszerű élet mindig gyermekes, ösztönös, állati, a fájdalmak, örömeik, titkok, kíváncsiságok játéka. Mi van ebben felnőttnek? Csak a halál igazán „felnőtt”.

*

Jehova egészen antropomorf, a pogány istenek egészen metafizikaiak. Lásd: Hebbel: *Judith*, V. felvonás, a gyilkosság után pap és egy asszony.

Őszi leveleket söpörnek kint, csak a hangját hallom, milyen melankolikus és mégis idilli. És a hősöprés, hólapátolás a kertrács előtt, temetés és háztartás, halál és begubódzó Georgikon-intimitás.

Hebbel: *Judith*. Naiv egy ilyen régies, iskolás dráma, és mégis: lélektanilag milyen modern – freudi indítékok. Holofernész kissé naivan túl-filozófus és naivan túl-zsarnok (ifjúkori német kettősség). Hebbel nem gondolt freudi indítékokra, lásd: I. kötet (Richard Maria Werner-kiadás, XXIV. old.). Bettának mesélni – Judit: férfi és halál, férfigyűlölet és férfikivánság, zsidóság és árjaság, gyermekgyűlölet... kiszínezni!

Betta rétegei: neurotikus túl-szemérem, nagy szerelem (klasszikus, erkölcsös, költői, tág-humánus), ős-állati, mitikus ringyóság, akárkivel akármit... Juditot ezzel színezi.

Csak a modern (1942) témák és némi humoros szemlélet és ábrázolás az igazán és egészen elfogadható. Hebbel például minden lélektani és lényegi igazsága mellett nem ilyen elfogadható: stilizált, álomszerű, tehát dekoratív, tehát lélekmélyi, tehát kisé-kissé már kórosan eleve elhatározott (biológiailag túldeterminált... az én hibáim is), nagyképű, túl-mitologikus. Éppen mert abszolút tragikus a világ, már csak a bölcs mosoly megfelelő hozzá. Gyilkolni nem bölcs, megörülni nem bölcs, halálosan szerelmesnek lenni nem bölcs, szimmetrikus kompozíció nem bölcs, harcolni-hódítani nem bölcs – s az író azért író, hogy ezt finom humorával éreztesse. Hiszen még a szépség is egy kicsit mindig nevelés.

Oly komikus, hogy mindent el lehetne mondani röviden, egészen röviden: néha az egész irodalom azt a benyomást teszi rám, mintha erőltetve fel akarná hígtani a dolgokat, „kidolgozni” a magától értetődő egyszerű magot, minden valóságos többlet nélkül. „Menni akarok” – ezt a drámában ötszáz szóval mondják el, és a legritkábban szép és értelmes az ötszáz szó.

*

1942. július

Miért vonzódik az ember jobban Lope de Vegához ('42. július!), mint Hebbelhez: miért jobban a naivhoz és iparoshoz, mint az okoshoz és költőihez? Mert az élet naiv, ipari, gépies, állatian termékeny, de nem költői? Az ész betegség? A költőiség már hervadság? De hiszen eszem alapján élvezem Lope de Vegában a Hebbel-típustól való távollátsást... Talán mert a gondolat meddő, a szépség nevétségesen *csak* nosztalgikus valami, Lope de Vega meg éppen az, ami akar lenni?

*

Miért gúnyolja az Egyház Baudelaire-t? Jobban szereti a kívülről, tettekben „korrektereket”, mint a vegytanilag, élettanilag, belső anyagösszetételükben katolikusokat, még ha bűnösök is? Jobban szereti az utcát, ahol véletlenül egy aranyórát talál az aszfalton, mint azt a sötét, komorló hegyet, melynek mélyében, a föld fekete erejéből nő az arany?

Kétségtelen, hogy nem a racionális igazság minden, lehetetlen csak racionálisan élni: lehet valakinek „igaza”, de nem tudok melléje állni, ha modora, orra, szaga lehetetlen. Vagy a modor, az orr, a szag nem is irracionális dolgok, hanem még magabb ráció, és ahhoz alkalmazkodni?

A heroizmus: igaz dolog, jogosult, racionális? Vagy pedig csak egy belénk idegződött „szép tartás”?

*

Miért van a kalauzoknak új sapkája? és még hozzá milyen! katonás? tűzoltós? olaszos? milyen komor színe van: fegyőrök, pribékek, komitácsik? Félek ezentúl villamosra szállni. És az elvágott háromszög, milyen brigantis, milyen elvont!

Rettenetes. És milyen nevétséges az egyenruha egy ilyen békés polgári foglalkozású emberen, mint a kalauz. Milyen nagyképi dolog: miért nem visel mindjárt két halálfejet és fekete álarcot, esetleg revolverrel vagy golyószórával lukassza ki a szakaszjegyet. Zeitgeist? Van-e ilyen Zeitgeist, vagy pedig csak hallották, hogy ilyesmi szokott lenni, és ezért bambán utánozzák, erőltetik?

Az Opera is új nyomtatási modorban írja falragaszain a nevét. Miért? Belső szűkület ez az újítás vagy hivatalnokok vakaródzó akarnoksága?

A kalauzokban is a két alapváltozat: kacsingató kis ringyók és kísértetiesen-betegesen kötelesség-sznob vénkisasszonyok.

*

Kis dolgokon múlik az élet: milyen hideg, ügyetlen, ellenséges dolog, ha a cseléd úgy szellőztet, hogy a huzatvédő ablakpárnák rézsútosan, keresztbe és ferdén vannak a párkányra dobva, s az ablakok szintén ilyen félig kinyitva. Ha egészen elveszem ezeket az egyébként is riasztóan kispolgári, fehéreneműgombos, védővászonnal bevont ablakpárnákat, akkor bejön az őszi levegő, a költészet, a halottak napján is, savós-füstös, trágyás-influenzás ködön át is a még melegítő vénasszonyok nyara, akkor nem „szel-

lőztetek” (ez klinika, ez naiv higiéné, műkedvelő egészségtanóra, műkedvelők pót-vizsgálója), hanem beengedem a szelíd-dacos Nyarat, az aranyat, a reggelt, a mézet... ha meg hagyom a párkányon ezeket a ferde párnákat, akkor nagytakarítás, rendetlenség, altisztek vaksi délelőttje.

*

Száritott szőlők, még meg nem száradottan, egy kirakatban, spárgán, hamvasan, félig szilvabőr-köddel bevonva, félig már mazsolásan, malagásan, őszi levélszínnel és őszi levélránccal. Nőknek így csüng le néha a hajuk, nem? Fürt, fürt... mennyi szerelmi gondolatot, képet indít meg.

*

A szabad véleménynyilvánítás, a kritika, a kabarék politikai karikatúrái állítólag tönkreteszik az államot. Mikor Angliában a „buy British” mozgalom éppen legnagyobb virágjában volt, az operettszínházakban röhögtek egy halom „British” terményen és iparcikken. Tehát: Anglia ezzel megindult a halál útján? De vajon a vélemény teljes elfojtása olyan üdvözítő? A vakká-süketté gépiesítés az élet felé vezet? Itt nincs veszély? Például egy háború? Úgy látszik, csak a halálnemekben van különbség: egyiknél belső oszlás, a másiknál nagy külpolitikai mézárkodás.

*

Fantázia? fantáziából írni? Értelmetlenség, elavultság. Csak a valóság! Amit láttam, amit tapintottam, szagoltam, hallottam. Le kell győzni azt a gyávaságot, mely azt súgja, hogy „nem szabad az élményeket naplószerűen leírni”. Minden azon múlik, hogyan írom le. Mit láttam, mit hallottam, mi mindent vettem észre? Ha sokat láttam, ezer árnyalatot, ha sok okos és mély, játékos és szikrázó gondolatot ébresztett bennem, ha képekkel és logikával tudom kifejezni, világosan és erjedő-erjesztő gazdagságban, stílussal, eleganciával, hittel és nemtörődömséggel: mit számít az, hogy a valóságot, a naplóanyagot mondtam el? Már rég nem napló az, hanem mű, mű, opus, igazság, szépség, tanulság, evokáció, vallás, emberiesség. És kell-e más?

Tomba Mária

NAGY ÁLOM

Június vége van, este nyolc óra. Rudolf herceg ül a teraszon, szemben a burjánzó kerttel: az előtérben törpe almafa roskadásig még éretlen gyümölcscsel, jobbra hatalmas diófa, igencsak eljárt fölötté az idő, tavaszoként egyre kevesebb ága hajt ki. Távolabb ezüsthényő tör fölfelé, legszebb férfikorát éli. És mindenütt pázsit, a pázsit szélét pedig óriási fehér margarétabokrok fehéren és zolden spriccelik be. Itt a terasz fölé magasodik a hatalmas gesztenyefa, neve is van: Anasztázia, Rudolf herceg életfája, évtizedek óta alatta ír hajnaloként, szimbioziszban él vele...

(Nem, mindez már a múlt egy fennmaradt pillanata, bár Rudolf hercegnek a múlt nem létezett, sokszor emlegette, hogy egyaránt a jelenként él át múltat, jövőt...)

Kilépek hozzá a teraszra, ünnepélyes csönd lenne, ha nem füttyülnének a rigók kórusban, de a füttyülésük is ünnepélyes, és jólesően, valósan otthonos látvány, amilyen odaadással, lassan, lehunyt szemmel issza sörét Rudolf. A szőlő indái bekúsznak az ablakon, mint a rigók cirkalmas konverzációja. Keresztbe tett térde kokett módon kikapkál bordó háziköpenye alól. Keze fejével megtörli száját, rám mosolyog.

(Hogy mit jelent állandó jelenben élni, ezt akkoriban nem fogtam föl, azt hittem, csalás, bűvészkedés. De egyszer talán mégis átéltem...)

– Na, megjöttél?

– Igen, és hoztam neked ajándékot.

– Ajándékot? nocsak!

Csücsöríti száját, mint egy kisgyerek, izgalomba jön a kíváncsiságtól.

– A múzeumban láttam egy kiállítást a velencei festőkről, megvettem neked a katalógust, jó drága volt.

Tudom, Rudolf herceg szereti a drága ajándékokat.

És leülünk, és lapozgatjuk a színes, vastkos albumnak beillő katalógust.

(Akkor, abban a megrendítően meghitt percben úgy éreztem, de igen erősen átéltem, hogy ez már a múlté, nem is ülünk így együtt mi ketten, Rudolf herceg meg én. Sem ő, sem én nem létezők már, ez az élmény csupán egy furcsa, emlékebe szorult valóság, zárvány, borostyánban bennragadt kis rovar...)

Nézem arcélét, magas homlok, hátrafésült sima haj (taszítja őt, ha egy férfinak zilált művészfrizurája van), hosszú nyak, szuggesztív tekintet, amellyel bűvöli hol a nőket, hol az éppen lapozgatott album mitológiai nőalakjait.

Amilyen dörgő hangon tud beszélni mitológiáról, ugyanolyan halk és meghatott, mikor közli velem, mennyire hálás az ilyen szép nyugodt estékért, az órákig tartó rigófüttyülés direkt neki rendezett koncert... él a nyár, él Anasztázia, a gesztenyefa, él minden! Kérdés, hogy a világegyetem Isten szerves része maradt-e a teremtés után, vagy „megszülve” levált, és különálló életet kezdett?

De Rudolf herceg ma már halott, és most a teraszon ülve ezen a nyári estén úgy érzem, itt ül, az akkor emléknék érzett pillanat ma életre kel, minden most zajlik, örökké zajlik, folytatódik a természet rendje szerint, melynek oly szelíden alávetette magát, egész robusztus valóját: „Minden a világon az alázatot sugallja, a hangyáktól a tejútig. A gőg a világ teljes meg nem értéséből fakad, nem jellemhiba, hanem szinte valamiféle biológiai hiányból eredő betegség.”

Szerettem feljegyezni, amiket mondott. Nemcsak szorgalomból, mint személyi titkára, hanem mint egy ragályt átvettem meggyőződését a valóság furcsa természetéről: nem azért szerette a fényképeket, a naplót, hogy örökkévalóvá tegye magát, hanem csakis így válik minden valóságossá számára, ha rögzíti. Igen, rögzíteni mindent! Rögzíteni mindent, ez is teremtés.

Rudolf herceg halála után mélységes, őrült indítást éreztem, hogy folytassam naplóját, melyet pontosan, szívósan, leltárszerűen, mániákusan vezetett mindennap, évtizedeken át. Abban a kétségbeesett pillanatban, melyet az élete elhagyása jelentett nekem, eszelős fogadalmat tettem, hogy folytatom. No nem az övét, hanem annak mintájára az enyémet, amely csak abban fog hasonlítani az ő mindennapos feljegyzéseihez, hogy pontos, leltárszerű, mániákus és szívós.

Teltek a hónapok, a helyzet új volt, de a helyemet nem találtam: a tettekre bémult voltam, a teljes merevséghez túl aktív.

Aztán egy éjszaka furcsa álomom volt. Jelentős álom. Nagy álom.

Azt hiszem, minden ezzel kezdődött, ha egyáltalán azt a merész kijelentést lehet tenni, hogy valami kezdődik, valami önmagában kezdődhet, tehát hogy nem kapcsolódik oly szervesen a saját múltjához, hogy nem lehet róla lefejtteni. No de a tények ismeretében azt lehetne mondani, hogy ez a Mario (hol így hívott engem Rudolf herceg, hol pedig Mariusnak), szóval hogy én küldetéses örült vagyok, aki felelőtlenül ugyan, de precíz következetességgel hajtja végre a rábízott, kincseket érő feladatot. Kincseket érő? Igen, minden kétséget kizáróan igen.

Álomra a következő volt: a tengerben fürdöm, szép napos reggel van, a parton pinétaerdő, és akkor a néptelen strandon egyszerre megpillantok egy nőt, aki felém integet, egyértelműen hív kifelé, hív magához. A hullámok között nehezen, de azért törtetek előre, közben nézem, ki a csuda ez, miféle szerzet? Sietősen, félig úszom, félig gyalogolva evezek, sőt repülnék, ha a sűrű víz engedne. Közben folyton nézem, must-rálom, és egyre izgatottabb leszek. Biztos, hogy nekem integet? felém mosolyog? Körülnézek, senki teremtet lélek rajtunk kívül. Amint közeledem a parthoz, egyre biztosabban érzem, hogy soha nem láttam, teljesen ismeretlen számomra ez a figura. De arcán az az átható, bensőséges mosoly, igen, bensőséges és biztonságos, amely mágnesesen hív és bizalmasává avat, ellazít, legszívesebben visszacsobbannék a hullámok közé, melyek egyre súrlódóbban sodornak ki a sekély vízből. De hogyan látom ilyen pontosan az arcát, a mosolyát, a mágneses ragyogást a szemében? talán belülről, hiszen álomról van szó, ezt valahol a mélyben érzem.

Rudolf hercegtől sokszor hallottam, hogy az álomnak semmi köze a szürrealizmus-hoz. Nem úgy álmodunk, ahogy a szürrealisták festenek. Sokszor vitatkoztunk megfigyeléseken, sokszor nem értettem vele egyet, de ez most igaznak bizonyult, mélységesen átéltem, hogy a nő megjelenésében semmi, de semmi szürreális nem volt.

Forrón, merőlegesen tűz a nap. Arca árnyékban maradt, és hatalmas, vörös, csigákban omló hajkoronája különlegesen elszínezi beárnyékolt arcát. Hogy milyen színárnyalat ez, csak nem-színekben tudom megfogalmazni: selymesen simogató, ugyanakkor kissé ijesztő, fénynek túl kemény, árnyéknak közeli és felszínes. Elérhető, elérhető, elérhető! – ez visszhangzik bennem. Míg feléje közeledem, le nem veszem róla tekintetem, és mikor szemben állok vele, akkor veszem észre, hogy amit én mosolynak láttam a habokból, az *nem* mosoly, hanem hunyorgás, igen komolyan és elmélyülten néz rám, majd kézen fog, bevezet a fenyők közé.

Ellenkeznek, hogy „ki maga? honnan jött? mit akar? hova visz?” – de csak gondolom mindezt, az álomban az ilyesmi különben is összezavarodik.

– Itt túl meleg van, gyere!

Gyere? tegeződünk? A fenyők közt a hűvös árnyékban reszketés fog el. A kinti verőfényhez képest itt sötét van, de mintha áramot engedtek volna a fák közé, mindenhol rezeg felém, rezeg belém a homály.

Vagy talán egyszerűen izgatott vagyok. Mert nem mindennapi a nő. Nem teljesen fiatal, de nem is öreg. Kissé szeplős az arca, és tekintete határozottan befelé néző, mint a nagyon bölcs öregeké vagy a vakoké. Egészen vékony, lazán testére boruló kék bőrruhája van, a legenyhébb szellőre meglebben, végtelenül keskeny lábán sötétkék szandál, kezében fekete ébenfa bot elefántcsont markolattal, hol támaszkodik rá, hol pör-

geti, hol az aljnövényzetet túrja. Most meg a vállamra helyezi, mint egy varázspálcát, ezzel le is ülünk egy padra két vékony törzsű fenyő közé.

Magam is vékony törzsű fenyőnek érzem: hosszú és vékony tagjaim jócskán lebarapultak már, próbálok lazán és csábítóan viselkedni. De ez a nő!

Tehát a varázspálca a vállamon. Fura helyzet, nem rázom le magamról? Nem. Kutatva néz rám, micsoda zöld szem, ilyen smaragdzöld szemet még soha nem láttam.

– Vigyázz, Mario, ha az angyal kiköltözik belőled, helyébe lép a bohóc!

– Mi az, hogy angyal, és ki itt a bohóc? – hebegem.

– Te Rudolf herceg mellett angyal voltál, és most, hogy eltávozott, kezd minden neveléségesen lapos lenni körülöttem, körülöttetek. Gondolod, hogy a halálával befektetett pályafutásodat? Egy küldetés nélküli angyal könnyen bohóccá válik.

Megborzongok, valami ördögi villan fel zöld szemében.

– Ki maga? ha démon, távozzék innen, hagyjon békét, hagyjon békét! – de talán ezt se mondom ki hangosan.

– Nevem Paulina. Te nem ismeresz engem, de én Rudolf herceget jól ismerem. Fontos küldetést bízok rád. Tudod, hogy rengeteg jegyzetet hagyott hátra. Bármennyire furcsán hangzik is, folytatnod kell Rudolf herceg művét. Írj, mintha te volnál ő, mintha ő volna te, ne félj semmitől. Vállald őt, vállald magadat!

Azzal kezembe nyom egy négybe hajtott papírt, és amint a lapocskát kibontom, Paulina egy pillanat alatt felszívódik, mintha ott se lett volna. De ez az álomban nem különös, sem meseszerű, mert a papír köti le figyelmemet. Ez áll rajta: „Légy független és áttetsző, mint a drágakő, mely számtalan síkjával veri vissza a rávetülő fényt.”

Aztán, ahogy az álmokban lenni szokott, homályos átmenettel már megint a vízben úszom, a hullámok ringatnak, teljesen természetesnek találom a történeteket.

Nem úgy ébredésem után. Ez az álom nem hagyott nyugodni. Ahogy teltek a napok, egyre kevésbé. Mi az, hogy legyek független? és ugyanakkor mintha Rudolf és én egyéolvadnánk? És az angyal? Olyan, mint a drágakő? De milyen a bohóc? És egyáltalán, miért ne vállalnám a bohóc szerepét, bármilyen neveléséges és visszavonhatatlan helyzetbe sodor? Egyszer el kell vágni a köldökszínórt. Hiszen Rudolf meghalt, lezárult az élete! Ami van, az van, ami nincs, az nincs. Nem vagyok demiurgoszalkat, nem fogok teremtősdit játszani.

Nemrégiben hallgattam egy zenei magyarázatot: a prelúdium és a fuga két különböző világba vezet be. A prelúdium a bennünket körülvevő élet, ha akarom, vidám szaloncsevegés, ha akarom, majális, esetleg garden party, az is lehet, hogy melankolikus beszélgetés, de mindenképpen felfokozott, többrétegű földi nyüzsgés. A fuga ennek a valóságnak égi mása: az angyalok választékos himnusza, felfokozott élet egy más dimenzióban. Akkor én arra a következtetésre jutottam, hogy mindig is fuga szerettem volna lenni, de prelúdiummá váltam, és az fejlődött ki bennem a legapróbb részletekig, amíg a fúgától egyre távolabb kerültem, és egyre nosztalgikusabban éreztem hiányát.

No és Paulina? Honnan jött az álmomba, milyen mélyrétegekből vagy magasságokból? tudatalattiból vagy tudatfelettiből?

Ahogy teltek a napok, egyre inkább rögeszmémé vált, hogy megfejtssem az álmot. Azonosítani Paulinát! Mennyiben kell vállalnom Rudolfot és vállalom magamat? mit jelent ez? Micsoda hülyeség, mindebből mit tudok azonosítani? De az álom mégiscsak megtörtént, ha lehet egy álmot ténynek tekinteni, és mind komolyabban számoltam

vele, mert számolnom kellett magammal. Azon kaptam magam, hogy mikor elhessegetni akarom, egyre jobban aggódok jövőbeli feladatomból miatt, és mint súlyos, kikezülhetetlen felelősség nehezedik rám.

Mintha egy hatalmas völgy tölcésrszerű oldalán, serpentinén haladtam volna előre és felfelé, a tölcésr keskeny csöve lett volna az álom, amelyet magam mögött hagyva lépkedek mind magasabbra, az egyre erősebb fény, világosság vagy, ha szabad így mondanom, a megvilágosulás felé.

De ez a világosság mégis szédítő volt, mert lassanként az ébrenlétem vált valamely álommá. Olyan álommá, melyet – parancsra – meg kellett valósítanom.

Egy napon előszedtem Rudolf herceg jegyzeteit. Bár nem is kellett volna előszednem, mert sok minden a fejemben volt. A legnehezebbnek az bizonyult, hogy régi, nagyalakú papírokat szerezzek be, a napon hosszan sárgítsam, aszaljam, hogy régiek tűnjön. Régi tintát, tollat beszerezni, megtanulni az írását tökéletesen utánozni – mindez nem volt kis dolog. És nem volt kis multság!

Lefogytam. Különbösen is sovány vagyok, de simán hátrafésült rövid fekete hajam (nem szeretem a művészfrizurát férfiaknak!) még jobban kiemelte arcom csontosságát. Úgy néztem ki, mint egy eksztatikus szerzetes valamiféle spanyol festményen. Orrom sose volt kicsi, de ahogy reggelenként a tükörbe néztem, még kifejezettebb, ágaszkodóbb, férfiasabb lett.

Bármilyen nehézségbe ütköztem is, néhány hónap múlva arra eszméltem, hogy küszködésem gyümölcse megérett, egy háromszáz oldalas kézirat ott állt az íróasztalon. Boldog voltam, megkönnyebbült, és egy cseppet sem szomorú, ami a befejezett munka után rendszerint bekövetkezik... talán mert nem éreztem teljesen a magaménak.

Felhívtam Rudolf herceg egyik hűséges barátját, kiadóját, aki az Emmanuel ünneplés névre hallgatott. Barátai csak Emának becézték.

Emmanuel egy eléggé magas domb tetején, gyönyörű villában lakik. Ügyes barkácsmesterével fabrikáltatott magának egy speciális felvonót. De én szeretek a széles, lapos lépcsőkön gyalog felmenni hozzá. Ema nem öreg, de nyugalmas, joviális mosolya bölcs öreggé érlelte. Oroszlánkülseje minduntalan kiütözik. Sok mindent lehet álcázni, de ha valaki oroszlan, azt nem. Folyton pipázik: elterelő foglalatosság, úgy tesz, mintha a legfontosabb lenne a pipa megtöltése, szívása, a cuppogás, aztán a tisztítás. Sosem tudok igazán közel kerülni hozzá. Ravasz ember, s hogy mindig a helyzet ura legyen, ebben segíti a pipa meg a magaslati kertjében folyton futkosó szellő.

A hegyoldal, a sok-sok lépcső növeli a körülötte terjengő méltóságot. Szeretem tréfáit, amelyek mindig ülnek, mint a jó földben megeredt életerős palánták. Humora is rezeget körülötte, mintha meghosszabbított saját valója lenne, és bizonyára az is.

Emmanuelt főleg azért szerette Rudolf herceg, mert rendkívül éber, józan és tapasztalt. Mellette félnék kislának éreztem magam mindig. Most pedig különösen. Remegtem az idegességétől.

De különös dolog történt. Emmanuel nagyon izgatott lett, mikor közöltem vele, hogy az egyik szekrény mélyén, mely tele van Rudolf herceg fontos és kevésbé fontos irataival, találtam egy kéziratot, melyet minden valószínűség szerint Rudolf herceg ifjúkorában írt, de aztán valahogy túltette, túlírtta magát rajta, és nem jutott el a kézirat javításáig sem, nemhogy a kiadásig. Hogy Emmanuel ezt elhitte! Én magam lepődtem meg leginkább.

Amennyire hím oroszlánsága engedte, sietve eljött hozzám, és én megmutattam neki a féltve őrzött kincset. Emmanuel azonnal felhatalmazott, hogy másoljam le. Bizalmához semmi kétség nem fért, teljesen tiszta volt az ügy, Rudolf herceg kéziratát találtam meg, micsoda öröm! Ettől kezdve előttem is egyértelmű volt, hogy Rudolf herceg tovább fog alkotni, és ez több, mintha élne. *Creare necesse est, vivere non est necesse.*

Az első, kamaszkori kézirat, melyet megtaláltam, furcsa önvallomás volt. Rudolf egy naplószerű történet keretében azt mondta el, hogy ő azért kerül kívül az életben mindig, mindenhol és mindenben, mert éberem figyeli a világot maga körül, nem szereti az elterelő életformát, a pótcselekvéseket. Az kábítószert, neki pedig a démon a legjózanabbul folyton szemmel kell tartania, nehogy egy óvatlan pillanatban magával ragadja. Márpedig egyetlen politikai rendszer sem szereti azt az éber gondolkodót, azt a „virrasztót”, aki egyfolytában a vártán áll. Mert az ilyen őt figyelmeztet! az ilyen ember lehetetlenné teszi az egymosást. Aki a keleti filozófiára csábítja az olvasót, az inkább beleillik a rendszerek manipulációs manőverébe, mert inkább elaltat, mint ébreszt, a „*hic et nunc*”-lényegről eltereli a figyelmet. A virrasztó semmibe nem illik bele. Ő nem kell senkinek, tőle félni kell. És bármilyen tehetség, minden ajtó bezárul előtte.

A könyv nagy siker volt Rudolf herceg idősebb és fiatalabb olvasói körében. Felismerték, hogy kamaszos álnaivitása mögött rengeteg a tisztánlátás. Ráismertek, magukra ismertek.

Akkor már nem tudtam lemondani az apokrifok írásáról. Szenvedélyemmé vált. Igazolta tettemet, és hamisságomat elsimította az, hogy ahányszor hallottam egy tömör, érdekes történetet, amelyet Rudolffal töltött beszélgetéseink folyamán karakterológiai pletykának nevezünk volna, mindig fájdalmasan belém hasított a kívánság: ó, ha ezt ő írhatta volna meg, az elnéző ironia mosolyával, a játékos gúny lebegő aranypalástszínevel, a testközeliség feszült pissenéseit, a lehetetek növényi nesztét... meg sok minden mást elővarázsolva a cylinderből. Mert a valós történet csak úgy tűnik igaznak, ha megírják. Jelen esetben: Rudolf herceg megírja. És felékesíti, még akkor is, ha leegyszerűsíti. Mellette megtanultam, hogy a valós és az igaz közötti különbségek gyakran elmosódtak. Minél közelebből nézzük.

Rudolf gyakran mondta: „Marius, te nem ismered magad! Nem is tudod, mire lennél képes. *Talentumaid minimumával élsz!* Majd ha meghalok, és ezáltal felszabadulsz, sokat-sokat fogsz utazni, sokat-sokat fogsz írni, és sokat-sokat fogsz lányoknak udvarolni, szerelmeskedni. És ez a három, az idegen világok élménye, az írás eufóriája és a szerelem eksztázisa egybe fog mosódnni benned!”

Halála óta gyakran szomorúan tapasztaltam, minél inkább le akarok egyszerűsíteni valamit, annál bonyolultabbá válik, sőt merem írni: bonyolultabbá érik. Minél inkább szétválasztani akarok, annál inkább egybemosódik. Utaztam, szerelmeskedtem, sokat, sokat, de nem írtam. Semmit. Csak a naplót. A lélek leltárát, ami egyre mélyebb lett, nem lefelé, hanem befelé. Aztán szomorúságom örömmre váltott, mikor rájöttem, hogy ez nagyon izgalmas. Ezek az élet legizgalmasabb pillanatai. Ezek a Természet legértékesebb mozzanatai, történetei, regényei, himnuszai, balladáái.

Mielőtt igazán belemélyedtem a munkába, ekkor már valóban meg kellett értenem Rudolf herceget, átélnem, azonosulnom időtlenségével. És ez nem volt kis feladat. Mert egyrészt bele kellett ugranom az ő mélyvizébe, ami közös tíz évünk alatt szon-

dázhatatlanul mélynek bizonyult. Másrészt ebben a mélyvízben meg kellett találnom/tartanom a vonatkoztatási pontokat, a sajátjaimat, és ezekhez ragaszkodni mindenáron. Az én vonatkoztatási rendszerem nem más, mint hogy ne csak a világot, de őt magát is bizonyos távolságból szemléljem, csak így tudom megérteni, szeretni, átfogni a lényét, miután arra a lehetetlennek tűnő dologra vállalkoztam, hogy egy nagy öreg fa vaskos törzsét pusztá két karommal fogjam át. Ez a megértés misztériuma. Neki pedig két vonatkoztatási pontja volt: egyik a mélységes istenhit, másik a mélységes kétely. A kételyből eredően pedig a kérdések leltározása. Ezt soha nem volt szabad szem elől tévesztenem. Paulina erre a – távolságból működő – szeretetre hívott meg, így maradok független és áttetsző drágakő és angyal...

Bármilyen hihetetlen, Paulina egyszer ismét megjelent álomban, és elmesélt, illetve együtt átéltünk egy történetet, egy legendát, melyet aztán regényként vagy inkább hagiográfiai riportként írtam meg.

Újra a papír napon sárgítása, tinta, régi toll beszerzése, Emmanuelnek lihegő telefonjaim, hogy megint mit találtam! Ema fokozódó lelkesedése belém is mind több erőt töltött.

A történet Szent Minasz (más források szerint: Ménasz) harmadik századi vértanúról szól. Arra határozottan emlékszem, hogy a valóságban is Rudolf herceg egyik kedvenc legendája volt. Álomban ő diktálta kívánságait Paulinának? Paulina ő maga volt? Paulina én magam voltam, aki formát akartam adni aktusomnak, és álomban kiemeltem magamból egy személyt: ő adott utasításokat készülő apokrif művemhez?

Mivel Rudolf egyik kedvenc műfaja a „tartalommutató” volt, az alábbiakban Minasz életrajzának tartalommutatóját adom:

Gazdag szülők, gondtalan gyermekkor Egyiptomban.

15 évesen árva, minden vagyonát a szegényeknek adja, beáll katonának.

Frigiában szolgál: szemtanúja Diocletianus keresztényüldözéseinek (aréna, orosz-lánok!), otthagyja légióját, és a pusztába vonul (tűző nap, kevés víz, száraz étel, szomszúság, mosdatlanság).

Remetesége: imádság, böjt, virrasztás, nélkülözés, de a lelki élet legmélyebb titkainak feltárása is, és látomás, sok-sok látomás. (Szeme előtt megnyílt égben látja, ahogy az angyalok a vértanúkat koronázzák.) Ellenállhatatlan vágya a mártírhálálra. (Ostorozza magát, mikor az angyalok illata, meztelen karja, combja jelenik meg képzeletében.)

Otthagyja a pusztát, a közeli város arénájában nyilvánosan megvallja hitét.

Ostorozás, kínpad, iszonyú szenvedések, újabb látomások (éles cserépdarabokon vonszolják, de ő úgy érzi, hogy rózsaszirmok között hempergőzik).

Lefejezik, holttestét a tűzbe dobják.

Vértanúsága egy legenda szerint 296 novemberében történt.

Kereszténytársai kikaparják a tűzből, illatszeres gyolcsban cipelik szállásukra (éjszakai menet!).

Az első csoda: otthon összeégett testét teljesen épen veszik ki a gyolcsból.

Viszontagságok közepette egy hadvezér szállítja holttestét haza, Egyiptomba. Vihar, teve formájú tengeri szörnycék, melyeket a vértanú – hajó mélyére fektetett – testéből kilövellő tüzes nyilak ismételtelen elűznek.

Sírja fölött kisebb szentély épül. (Kőfaragók fantáziás szobrai, oszlopfőkön jelenetek Minasz életéből.)

Zarándoklatok: bénák, vakok, gyógyulást nyernek.

Konstantin császár is belép a képbe: belpoklos lányát viszi Minasz sírjához (az utazás, az utazás viszontagságai!).

A lány kigyógyul a leprából, Konstantin hálából díszes templomot emeltet a sír fölé.

Majd: más szentélyek, még több templom, még több zarándok, még több gyógyulás.

Lassan a sír körül hatalmas város kerekedik: Minapolisz, Minasz városa. Divatos kegyhellyé és gazdag fürdővárossá fejlődik. A birodalom előkelői itt telepednek le.

A város tele szentekkel és kalandorokkal, tele zarándokokkal és bűnözőkkel.

Száz évvel Minasz halála után Arcadius császár hatalmas, háromhajós, kétemeletes bazilikát emeltet, és tovább gomba módra szaporodnak a kisebb-nagyobb keresztelőkápolnák, pompás fürdőbazilikák, kolostorok, vendégházak, kórházak. Fényesen berendezett magánlakásokban még fényesebb estélyeket tartanak. A város körül illatos kertek, termékeny szőlők, izléseken kiépített parktemetők. Kegytárgyakat készítő üzemek, laboratóriumok a kozmetikai szerek előállítására, melyekhez Minasz szent forrásának vize az alapanyag.

Minasz közbelép: megjelenik Arcadius császárnak. Megfenyegeti, ha nem hagyják abba a fényűző életet, Minapolisz elpusztul!

Zénó császár uralkodása alatt: tizenkétezer főnyi helyőrség vigyáz Minapoliszra. (A helyőrség élete: ivászatok, örömlányok, szerelem.)

A hatodik század végére Minapolisz az ókori kereszténység legnépszerűbb zarándokhelye. A csodás forrásvizet palackozzák, a szent képével ellátott vignettával árulják. (Minasz szép termetű, összeszedett arcú fiatal férfi római katonaruhában, lábánál a meghunyászkodott teveszörnyek.) Keramikusok kis agyagkorsócskákat készítenek: rajtuk a szent különböző hőstetteit ábrázoló rajzok.

Vendégházak élete: keresztény zarándokok, zsidó és mohamedán zarándokok, utazók, kíváncsi turisták...

A tizedik századra Minapolisz dicsőséges zarándokhely, de a fények városa is: regéket mesélnek fürdőiről, kaszinóiról, díszes szertartásairól, üzleteiről, tűzijátékairól, poétáiról, irodalmi szalonjairól, színházi életéről, függőkertjeiről.

Jön az Iszlám, a várost elpusztítják, kő kövön nem marad. A sivatag lassanként homokkal borítja, elnyeli, az utókor még a város helyét is elfelejti.

A Minapolisz hajdani fényeiről szóló írásos emlékek hihetetlen keleti mesének tűnnek. Egyházi tudósok kijelentik egyházi felelősségük teljes súlyával, hogy tiszta legendáról van szó, Minasz nevű mártír nem létezett, még kevésbé városa.

Sok-sok évszázaddal Minasz vértanúsága után egy megszállott germán pap-régész, Carl Kaufmann szívósan ásni kezd Egyiptomban, ahol tudni véli Minasz városát. Egy hónapi hasztalan keresés. Halálos betegségbe esik: egy Karm Abum nevű helyen, rommezőn üti fel sátrát.

Karm Abum: „Karm Abu Mina” – azaz „Minasz atya szőlője”. Sátra a szent sírja fölött áll. Kaufmann atya meggyógyul.

Háromévi további ásás után felszínre kerülnek Minapolisz romjai. A híres zarándoklatok és a fények városáról szóló történetek mind igaznak bizonyulnak. Régészek nyilatkozatai: nyilvánvaló volt, ugye, hogy Minasz létezett, hogy városa is létezett! Egyháztudósok nyilatkozatai: tovább kell kutatnunk, hogy Minasz, korai keresztény vértanú létezését bebizonyítsuk! Róma egyelőre nem nyilatkozik.

Ez a szentéletrajz még jobban fellelkesített, mint a többi történet: nagyon alkalmas volt arra, hogy a Rudolf hercegnek oly kedves anakronizmusokat beleszőjem az epizódokba. Alig kellett kitalálnom valamit. A történet annyira valószerűtlen – vagy inkább allegorikus – volt, és egyúttal annyira igaz! Mire elkészültem vele, már magam is úgy éreztem, Rudolf írta, hiszen képtelenség, hogy egy ennyire neki való históriát ne dolgozott volna fel!

Egyszer nyomatékkaal kifejtette nekem, hogy mindennek, de mindennek ezen a világon létezik valóságértéke és vele szoros párhuzamban jelképértéke. Ezt az ikerjelenséget soha nem szabad elfelejteni, mert így tágabb lesz a világ: ha virágban szemlélem vagy gyümölcsben, akár egy élőlényben fürkészem a kettő harmóniáját, akár egy márványszoborban, esetleg egy csúf csatorna lomha vizében, egy magasröptű eszmében, egy készülő műben...

Emmanuel rendkívülinek találta a kéziratot, a legtipikusabban Rudolf-téma és Rudolf-kivitelezés volt rá a legtökéletesebb garancia. Küldönc hozta levelét, melyben meghívott magához, hogy részletesen beszéljük meg a kiadást. Azt is megjegyezte utóiratban, hogy találkozni fogok egy hölgygel, aki mostanában sokat jár hozzá, és hoztette, magának is alig meri bevallani: öreg fejjel fulladásig belehabarodott.

Örökké emlékezetes marad számomra a nap, mikor elvittem hozzá a kéziratot, és a benne szereplő néhány „kiolvashatatlan szót” együtt próbáltuk megfejteni. Meg is fejtettük. De nem mi ketten.

Emmanuel kertjében, a mélypiros rododendronok között, egyik mély fotelje legmélyén egy csodás szépségű hölgy ült, Paulínának mutatkozott be, vadállatian gyönyörű, vörös, csigákban leomló hajkoronája volt, kezében sétatálca ébenfa fogantyúval. Ő segített megfejteni a kétséges szavakat. Már-már távozóban voltam – őszintén szólva rettenetes zavarban, mert vonzott is Paulina, meg féltem is tőle –, mikor sejtelmes mosollyal, sétatálcájával Rudi kutya fejét simogatva, másik kezével vörösborral teli poharát melengetve megjegyezte:

– Emmanuel, drágám, ezek a posztumusz művek túl jók. Nem Marius írta őket? Képtelenségnek tartom, hogy ennyi kiadatlant hagyott volna hátra Rudolf herceg. Az igazat megvallva, ahogy a kiolvashatatlan szavakkal előállt a titkár úr, ez lett számomra a leggyanúsabb.

Emmanuel engem is megkínált hűvös, száraz vörösborral, és mindketten felszabaldultan nevettek. Aztán megkérdezte tőlem, hogy igaz-e.

– Persze hogy igaz – válaszoltam, és sorra kaptam a számba a nagy szemű olivabogyókat –, talán próbára akar tenni? Tudjátok mindketten, hogy Rudolf még életében a legrészletesebben megbeszélte Emával irodalmi utóéletét.

– Miféle utóéletéről beszélsz? – kérdezte elképedve Emmanuel.

– Hát egyszerűen az utóéletét. A kiadatlanait, melyek a süllyesztőből majd előkerülnek. Nem véletlen, hogy Minasz életét írta meg. Nemcsak Minasz vértanú és Minapolisz színei, hangjai, illatai, fürdői, gyógyulásai vonzották.

– Hanem?

– Nyilvánvaló, nem? A szent város feltámadása. Az utóélete.

– Álljunk meg egy szóra. Az előbb azt mondtad, igaz, hogy te írod a posztumusz műveket. Most meg mellébeszélsz: Rudolfot vonzotta a város?

– Miért, nem igaz az, kedves Emmanuel, hogy Rudolf a halála előtti hónapokban veled mindent részletesen megbeszélt?

– De igaz, igaz... – és Emmanuel hangja csillapíthatatlan nevetésbe fulladt.

Én Paulina sétapálcáját figyeltem, amely Rudi kutya hátát barázdálta. Rudi jólesően pislogott fényes barna szőre alól, néha erőteljesen megrázta fejét, mindkét füle lobogott.

– Jó játék – tettem hozzá –, folytassuk: éppen akartam újságot, hogy találtam nyolc levelet, melyeket Rudolf herceg egy fiatalkori barátja írt neki Alexandriából. És most jön a szenzáció: hatvan évvel ezelőtt. Csodás kis remekművek. Nagy szenzáció lesz, ha publikálsz.

Emmanuel már könnyezett a nevetéstől:

– És hol találtad ezeket a rejtelmes leveleket?

– Egyszerűen a könyvtárban, egy könyvből hullottak ki.

– Hatvan évig ott voltak elrejtve?

– Igen, ott csipkerózsikálmódtak.

– Hát te zseni vagy. De ki fogja ezt nekünk elhinni?

– Minapoliszt is kiásták. Ki hitte volna az elmúlt ezer évben, hogy Minapolisz létezett? Tébolyultnak hitték volna azt, aki megrögzötten állítja. Kaufmannt is örültek tekintették. Különb: keresni az igazságot nem kifizetődő vállalkozás. Hinni vagy nem hinni, nem ez a kérdés. Ezek a művek megszülettek... valamikor. És Rudolf szellemi holdudvarában élük életüket tovább. De nem akármilyen életüket: Rudolf herceg fiatalkori koravénsége és álnaivitása keveredik bennük. Ez az eredetiség titka...

– Ez nagyon jól van így. – Paulina felállt, botjára támaszkodott. – De én azt mondom, ezt az egész csavaros históriát, Ema és Marius játékát magának Rudolf hercegnek kellett volna megírnia. Mert ő képes lenne *nem* belefulladásni a mesébe, a hamis misztikába. A meseáramlatok óceánjában úszott egész életében. Szépen fel tudná építeni többfiókos rendszerével, mellékhajtsaival, sejtetéseivel, talányaival, játszmaival, konfabulációival...

– Igen – hadartam –, konfabulációk, oda-vissza működő téveszméről van szó, melyben elvéve találhatók igazságmagvak, valóságlemek, de voltaképpen nem lehet elválasztani az igazságot a hazugságtól.

– Kíról beszélsz?

– Magamról. Egy pszichiáter diagnózisa volt ez.

– Lökött vagy, de jól csinálsz. Talán valóban meg kellene írni ezt a történetet – és Emmanuel még mindig könnyes szemmel, de már komolyan, merőn rám nézett.

Felsőhajtottam:

– Komolyra terelve a szót: mindannyian tudjuk, hogy Rudolf herceg műveit, stílusát képtelenség hamisítani. Reménytelen vállalkozás. Viccel, aki azt hiszi, hogy csak egy kicsit is hasonlót tud írni. Én legalábbis képtelen lennék egy pseudo-Rudolf-műbe kezdeni – mondtam halkan, de meggyőzően.

– Megnyugtattál. És nincs több hülyéskedés. Hozd el a leveleket.

Elbúcsúztunk. Paulina velem jött. Egy darabig együtt sétáltunk a folyóparton. Késő délután volt, és kora nyári kánikula.

– Úgy látom, szereti ezt a sétapálcát.

– Persze. Legjobb segítőtársam.

– Jól állna a hajához egy kék ruha.

– Milyen kék ruhára gondolsz?

– Valami sötétkék vékony, muszlin vagy efféle anyagra gondolok.

– Érdekes, hogy ezt mondja, éppen mostanában arról álmodtam, hogy a tenger-

parton álltam sötétkék ruhában, egy fiatalember fürdött egyedül, én intettem neki, hogy jöjjön ki, akarok neki valami fontosat mondani.

– És mi volt az a fontos?

– Az nem derült ki, mert fölbredtem.

– Nem igaz! Most rajtakaptam a hazugságon!

Paulina méltatlankodva-csodálkozva nézett rám, alig kapott levegőt.

– Mi az, hogy nem igaz? Mi az, hogy hazugság? Van magában illem?

Valami olyasmit hebegtem halkán, hogy ne játsszon velem, nem játszhat a végletekig saját magával sem, az igazság, ezt mindketten tudjuk, valahol létezik, a meseáramlatok óceánjában is vannak játékszabályok, ott nincs ingovány, bizony, az ingoványt mindenáron el kell kerülni... De Paulina rám lövellő tekintete hamar belém fojtotta a szót.

– Különben – mondta – mi az, hogy hazugság? Egész mostanáig ekörül játszottunk. Ki tudná deríteni? – és megállt, talán hogy nagyobb nyomatékot adjon szavainak. – Nagyon érdekes ennek a Minasznak a története. Gratulálok. Rudolf herceg egyik leg-sajátosabb regénye. Tele van élettellel, az ember szinte ott nyüzsög a zarándokok között, a szent forrás körül... és az építkezések: a káromkodások, lökdösődések, azok az imák, a szertartások, a reménykedő betegek fojtott és hangos jajai, a függőkertek és szerelmes sóhajok, és azok a szép férfiak... azok a hűvös sivatagi éjszakák! mámorítóan szeretnék ott lenni. Egyszerre valóságos és meseszerű, mert valami furcsa biztonságerzetet ad. Bravó, Marius! Tudja, mit? Zarándokoljunk el együtt Minapoliszba...

– Elnézést a durva válaszáért, de én magával sehova nem zarándokolok, legkevésbé Minapoliszba.

– És miért, ha szabad tudnom?

– Sok dolgom van, sok a munkám. Rengeteg fontos teendő vár rám. Évekre van szükségem, amíg befejezem, amit elterveztem. Nem érek rá, nem, nem, nem.

– Talán segíthetnék valamiben?

– Nem, ezt egyedül kell végigcsinálnom. Ebben senki nem tud segíteni. Bocsásson meg, most búcsúznom kell.

– No jó, még látjuk egymást?

– Talán legközelebb Emmanuelnél...

Június vége van, este nyolc óra, csönd... Rudolf herceg ül a teraszon, Anasztázia terpeszkedő levelei alig láthatóan mozognak, és karnyújtásnyira vannak, mint a jelen idő... szeretném neki elmesélni mindezt, mint ahogy a rigók füttyülve konverzálnak... hogy hoztam neki ajándékot... szeretném, ha megismerné Paulinát... de jó volna állandó jelenben élni... jóleső látvány, ahogy lehunyt szemmel issza sörét... és rám mosolyog: na, megjöttél? széttárja karját, mintha évekkal ezelőtt váltunk volna el, pedig csak néhány óráig voltam távol... ezek a találkozások a legszebb pillanatok... de jó volna állandó jelenben élni!

Károlyi Amy

EURIDIKE HALLGATÁSA

Gyémántsága
gyökér-erezet,
kavicsra metszett fűnek árnya.
Madárhang, mi gombolyítható,
dallammá gombolyodik némasága.

És mégis gyémánt, nem vitatható,
kőből, salakból kimutatható,
és befutja a bányafalakat:
Orpheus rajzolta rajzolat.
Hogy sok a kő és a salak,
igazat mondasz. Azért bányá.
Azért a sötét, nagy falak,
hogy kiáltson rajtuk némasága.

MORZSÁK

Felkiáltójel és kérdő,
elején, végén visszatérő.
Csupa kérdés és felkiáltás,
az elmondottból nem maradt más.

*

Ez a fénykép egy kis lakás,
papírból, fényből.
A mindenségnek közepéből.

*

Csontot keres a csont,
csontra vágyik,
a maradandót keresi, a másvilágít.

*

Cápa-keskeny felhők,
mint a márvány,
mozdulatlanok.

Jól vigyázz,
mert egy-két perc
és a mutató
ugrani fog.

Grendel Lajos

LÁTOGATÓK

Nem sokkal azután, hogy a két országrész különvált, s mindkét ország szuverenitását elismerte a külföld, híre kelt, hogy látogatók járnak a városban házról házra, s elbeszélgetnek az állampolgárokkal a jövőjükéről. Az új állam iránti lojalitásuk mértékét próbálják meg kipuhatolni, mintegy utólag pótolva az elmaradt népszavazást a különválásról. A látogatókról először a lánytól értesültem, akivel együtt lakom, de értesülésemet csak azután kezdtem komolyan venni, hogy azt mások is megerősítették. A látogatókról meglehetősen kusza hírek kerültek forgalomba. Mivel sem az írott, sem az elektromos média nem foglalkozott velük, mi, akiket még nem kerestek föl, mind a személyükkel, mind a módszereikkel kapcsolatban mendemondákra és találgatásokra hagyatkoztunk. Az egymásnak olykor ellentmondó hírekből azt próbáltuk meg kiszűrni, ami közös bennük.

Minden forrás megerősítette például, hogy hárman vannak: két férfi és egy nő. Még nem idősek, de már nem is fiatalok. Udvariasak és kedvesek, de azért nem tanácsos ujjat húzni velük. Nem tartoznak sem a rendőrség, sem a katonaság kötelékébe, s nem is a kormányhivatalnak dolgoznak. Valamilyen befolyásos civil szervezetet képviselnek, amely élvezi a kormány, a rendőrség és a hadsereg bizalmát. Nagyrészt nappal keresik föl az állampolgárokat, s akit nem találnak otthon, ahhoz éjjel csöngetnek be. Előzetes megbeszélés vagy értesítés nélkül, váratlanul érkeznek. Mindenkitől megkérdezik, nem jöttek-e alkalmatlan időpontban. További kérdéseik is egyszerűek és célratorók. A nyugdíjasoktól meg szokták kérdezni, hogy szeretnék-e, ha a kormány emelné a nyugdíjukat. A vasutasoktól, hogy szeretnék-e, ha korszerűsíténék a vasúthálózatot. A fiatal házасoktól, hogy szeretnének-e saját lakáshoz jutni. Mindenki testre szabott kérdéseket kap tőlük. Csak azt nem kérdezik meg, szeretnének-e az állam polgárai maradni. Az erre vonatkozó álláspontjukat a más kérdésekre adott válaszokból szűrjük le. Jó szándékukat azzal is szeretik kifejezésre juttatni, hogy mindenhová visznek valami ajándékot. Egy nyugdíjas özvegyasszony például vasalót kapott tőlük.

Mint minden tisztességes állampolgár, a demokratikus változásokat én is kitörő örömmel fogadtam. A demokratikus, civil szervezetek tevékenységét mindig helyesltem és elismertem, s amikor a látogatókról érkező hírek kezdtek behálózni a várost, csupán egyetlen kérdés nyugtalanított: mit fognak kérdezni tőlem? Van állásom, van lakásom, van személyautóm.

– Idegesnek látszol – állapította meg a lány, akivel együtt élek.

Elkerülhetetlen volt, hogy beszéljek neki idegességem okáról. Szó sincs róla, mondtam, mintha a látogatók munkáját zaklatásnak tekinteném, mégis szeretnék mielőbb túl lenni a látogatásukon. Ha tudnám, miképpen lehet ennek elébe menni, minden követ megmozgatnék, hogy már holnap jöjjenek. De azt sem tudom, hol keressem őket. Bizonyára valamilyen terv vagy sorrend alapján kopogtatnak be a polgárokhoz, s előbb-utóbb mindenki sorra kerül. De ha az utolsók között vagyunk a listán, ki tudja, meddig kell még ebben a feszültségben élnünk.

– Kár volt szólnom – mondta a lány, akivel együtt élek. – Most már én is ideges vagyok.

Egy idő után a türelmetlenség ragályos betegségeként kezdett terjedni a városban. Legkedvesebb szomszédom, Emil, a tánctanár, ráadásul még félt is. Eredménytelenül próbáltam meg őt többször is meggyőzni, hogy demokratikus országokban semmi okunk sincs megijedni a látogatóktól. Ők éppolyan civilek, mint mi, s bármit tesznek, azt a mi érdekünkben is teszik. Emil ennek ellenére is félt. Talán azért félt, mert a kor sem kedvezett neki. Alig talált munkát, a klasszikus táncok lassan mind feledésbe merültek, mert nem volt rájuk többé igény, a diszkótáncon pedig nincs mit tanítani. Emil otthon ücsörgött naphosszat, mint egy bús, kalitkás madár.

– Jöhetnének már – fakadt ki egyszer a lépcsőházban, s a rongyos papucsára mutatott: – Nekem például hozhatnának egy pár új papucsot.

Emil türelmetlenségében teljes mértékben osztoztam. Amilyen peches vagyok, gondoltam, az én nevem csakugyan a listájuk végén szerepel. Akkor pedig itt posztolhatok ki tudja, milyen sokáig, mint egy őrszem, akit ott felejtettek a sivatagban. A lány, akivel együtt élek, nálam nagyobb türelemről tett tanúbizonyságot ezekben a napokban. Valaki mindig tartózkodik otthon kettőnk közül, indítványozta, nehogy a látogatók éjjel lepjenek meg bennünket. Éjjel az ember nem tud jó válaszokat adni, legalábbis nem olyanokat, amilyeneket kell. Az is az eszébe jutott, hogy összeházasodhatnánk, mert házaspárként talán jobb benyomást teszünk rájuk. Májusban megtartottuk az esküvőnket, így a papírjaink minden tekintetben rendben voltak. Emil szerint házasságlevel birtokában is összeillő pár vagyunk.

Jött a nyár, s kibírhatatlan hőség költözött a városba. Akiket a látogatók fölkerestek már, gondtalanul utazhattak el nyaralni. Persze mi is elutazhattunk volna, de a feleségem, akivel együtt élek, jobbnak látta, ha inkább várunk még. Mert ha a látogatók történetesen a nyaralásunk ideje alatt jönnek, s nem találnak otthon bennünket, kétségbe vonhatják a lojalitásunkat, s már csak ez hiányozna nekünk. Így a nagy meleget otthon húztuk ki, felváltva jártunk strandolni, s egyszer-kétszer az asztal alá ittuk magunkat Emillel, hogy a bensőnket repesztő feszültséget levezessük. Feleségem, akivel együtt élek, megértett minket.

Aztán a kánikula is elmúlt, Emil pedig föllázadt. Egy délután bedörömbölt hozzám, s mozgósítva önérzete maradékát, harsány hangon közölte velem:

– Én ezt nem bírom tovább!

Félórája sincs, panaszkolta Emil, hogy a piacon megszólította egy régi kedves ismerőse, egy özvegyasszony, aki úgy retteg már a látogatóktól, hogy éjszaka le sem hunyja a szemét. Tenni kellene valamit. Segíteni kellene neki.

– Megvan! – kiáltottam fel boldogan, mert töprengés nélkül, mintegy illuminációban találtam rá a segítség legmegfelelőbb módjára. – Elmegyünk hozzá. Úgy teszünk, mintha mi lennénk a látogatók. Akkor biztosan megnyugszik.

Emilnek tetszett az ötlet, de a feleségemet, aki velem él, nem sikerült rábeszélnem a kegyes csalásra. Félt, hogy ha lelepleznek bennünket, abból mindnyájunkra nézve nagy baj származhat. De Emilt és engem tűzbe hozott a gondolat, hogy végre búcsút vehetünk a tétlenségünktől, s cselekedetünk se emberbaráti, se morális szempontból nem kifogásolható. Már csak egy nőt kellett találni. Akkor eszembe jutott az a lány, aki egy idősebb festő szeretője volt, majd átpártolt egy fuvolavirtuózhoz, s egyszer engem is megkörnyékezett, hogy nem akarom-e, hogy a szeretóm legyen, de én azt feleltem, nem akarom, mert van egy lány, akivel együtt élek, s akkor ő visszatért a festőhöz, s azóta is a festővel él igen előkelő helyen. Ő az igazi, mondtam Emilnek. A festő szeretője kötélnek állt, élvezi a jó hecceket, mondta. A vasalóra pedig összedobtuk a pénzt.

Az özvegyasszony már az első csöngetésre az ajtónál termett, de előbb megtudakolta, kik vagyunk.

– Mi vagyunk azok. A látogatók – mondtam.

Akkor ajtót nyitott, mi illedelmesen köszöntünk neki, aztán mégis minden balul ütött ki. Az özvegyasszony felismerte Emilt, s nem hitt a szemének.

– Hát maga is?... Maga is?... – sápítózott fejhangon.

Látva, hogy gáz van, a festő szeretője nagy sebbel-lobbal kicsomagolta a vasalót.

– Tessék ezt elfogadni – mondta.

Az özvegyasszony halálos verejtékben fűrödvé vette át a festő szeretőjétől a vasalót, de mindjárt el is ejtette, majd maga is a padlóra zuhant.

– A nyavalyába, a nyavalyába!... Hol itt egy francos telefon?... A mentőket! – rémülődött Emil.

A mentők hamar jöttek, de még előtte a festő szeretője szeretett volna eliszkolni. Emil és én közrefogtuk azonban, s ő reszketett szegény, mi lesz, ha meghal az öregasszony, hajtogatta önkívületben. Akkor meghal, mondta Emil, elég öreg már. De talán csak elájult. Most össze kell tartanunk.

A mentők nem sokat kérdezősködtek, hozták és vitték a hordágyat, káromkodtak, hogy a liftbe nem férnek be vele. Emil az orvos markába csúsztatta a tánctanári névjegyét. A nagy zűrzavarban észre sem vettük, hogy az özvegyasszony szomszédja is a hordágy körül sündörög. Akkor tűnt fel nekünk, amikor fölvette a padlóról a vasalót.

– Kérem, nem jönne be hozzám is? Ha már egyszer itt vannak – súgta a fülembe.

Hamarosan egy meglehetősen jó ízléssel berendezett szobában találtuk magunkat, és a szomszéd konyakkal kínált. Hetet-havat összehordott magáról, igyekezett a legjobb színben feltűnni, s anélkül, hogy bárki kérdezte volna, egy szuszra megnevezte azokat a munkatársait, akiknek a lojalitásához szerinte kétségek férhetnek. Villamosmérnök volt, családos ember, fényképeket mutatott a feleségéről, a lányáról és a vejéről, akik éppen külföldön tartózkodtak, de egyébként abszolút megbízhatók.

– Kérdezzenek hát! – mondta mohón a hosszú bemutatkozást követően.

Emil találta föl magát elsőként.

– Szereti a Magas-Tátrát? – kérdezte.

– Szeretem! – vágta rá kapásból a szomszéd.

– Rendben van – bólintott Emil. – Végeztünk.

A szomszéd azonban nem akart elengedni bennünket.

– Kérdezzenek még! Kérem, könyörgök, kérdezzenek!

– Nincs több kérdésünk – mondta a festő szeretője.

– És jól feleltem az előbb? – kérdezte a szomszéd.

– Jól – mondtam én.

– Minden rendben van?

– Minden rendben van – bólintott Emil.

– És ha még sincs minden rendben? – aggályoskodott tovább a szomszéd. – Ha csak úgy mondják?

– Rendben van minden – nyugtatta meg újra Emil. – Akkor is, ha csak úgy mondjuk.

A szomszéd azonban nem érte be ennyivel. Beszaladt a konyhába, hallottuk, ahogy a kredencben matat, majd kisvártatva öt darab ezerkoronás papírpénzzel tért vissza.

– Ha nem sértem meg önöket... – kezdte volna, de akkor én a szavába vágtam.

– Tegye el a pénzét, és nyugodjon meg. Ígérem, többé nem jövünk vissza.

Az átélt izgalmak mindnyájunkat megviseltek, Emil homlokáról izzadságereszkék csordogáltak lefelé a busa szemöldöke bozótjába, pedig máskülönben hamisítatlan, csipős őszi este volt. Emil megesküdtött, hogy ha szegény Mariskának valami baja esik, sose bocsátja meg magának. Én és a festő szeretője vigasztaltuk őt, hogy hiszen mi csak jót akartunk. Aztán beültünk egy presszóba, hogy leöblítsük az izgalmakat.

– De a szomszéd az egy igazi piszok csirkefogó. Egy hétpróbás gazember – dörmögte a féldeci mellett Emil.

– Az – mondtam.

– El kellett volna fogadni tőle a pénzt – mondta a festő szeretője.

– Erkölcstelen dolog lett volna – érveltem.

– Ha elveszed a gazdagok pénzét, és szétosztod a szegények között, abban nincs semmi erkölcstelen – támogatta meg a festő szeretőjének véleményét Emil.

– A hajléktalanokra gondolsz? – kérdeztem.

– Rájuk is. De főleg ránk.

Hát bizony, egy kissé igaza volt. Sőt kétségtelenül, mélyen és cáfolhatatlanul igaza, ámbár a festő szeretője nem élt rosszul. Valahogy a pálinka sem ízlett igazán. Amikor Emil kiment a vécére, a festő szeretője megfogta a kezemet az asztal alatt.

– Mi van, ha a látogatókról szóló hírek, hogy úgy mondjam, légből kapottak? – kérdezte.

– Az kizárt dolog – feleltem. – Mindenki róluk beszél a városban.

– Az nem bizonyít semmit sem. Én nem találkoztam még velük. És te sem.

Elismertem, hogy igaza van.

– Akkor holnap folytatjuk – jelentette ki a festő szeretője elszántan. – És ha pénzt kínálnak, nem utasítjuk vissza.

Emil éppen akkor ért vissza a mellékhelyiségből, és még elcsípte a festő szeretőjének utolsó szavait.

– Én nem akarok többé félni – jelentette ki kategorikusan.

– De mi van akkor, ha látogatók mégis vannak? – kötekedtem velük tovább. – Akkor mit teszünk?

– Akkor harc lesz. Az utolsó csepp véréig – mondta a festő szeretője még elszántabban. – És lángba borul minden. És ömleni fog a vér. És én élvezni fogom.

Éjfélre járt az idő, amikor hazaérve gyorsan levetkőztem, s odabújtam a feleségem mellé, akivel élek, s aki nem aludt még, hanem felkönyökölt az ágyon, és suttogva közölte velem:

– Amíg te a részeges táncanáróddal csavarogtál, itt jártak nálunk.

– Kik?

– Hát ők. A látogatók – suttogta a feleségem, akivel együtt élek.

– Miért hazudsz? – kérdeztem. – Azok a látogatók, akikről beszélsz, nincsenek.

A feleségem, akivel együtt élek, akkor hátulról átkarolta a derekam, az arcát pedig a tarkómhoz szorította.

– Én csak azt szeretném, ha véget érne már ez a lidércnyomás – mondta halkán.

– A lidércnyomásnak sosem lesz vége – mondtam. – Ha pedig kiderül, hogy mi vagyunk a látogatók, félnünk sincs mitől – folytattam. – Akkor mások fognak félni tőlünk. Ilyen egyszerű ez. Csodálkozom rajta, hogy már előbb nem jutott az eszembe.

A feleségemnek, akivel együtt élek, hangosan vert a szíve. A mámorító érzéstől, hogy egyetlen pillanat alatt más ember lettem, határtalan öröm áradt szét a bensőmben, s reggelig hevített a tüze. Ahogy felvirradt, szaladtam át Emilhez. Tánctánár barátomom látszott ugyan a másnaposság, de ő is bizakodó volt. A festő szeretője nemkülönben.

– Ne vesztegessük az időt – mondta. – Van mit behoznunk.

DÉRY TIBOR LEVELESLÁDÁJÁBÓL

Az „X. Y. levelesládájából” ismert szövegek közlési forma: pusztán tallózásnak tetsző válogatás, amely azonban látszólagos esetlegességei ellenére arra törekszik, hogy adalékokkal szolgáljon az író személyiségének, baráti és társadalmi kapcsolatainak, a kornak, azoknak az élményeknek alaposabb megismeréséhez, amelyek utóbb beépültek a művekbe.

Déry Tibor levelei – hagyatékának részeként – 1980-ban a Petőfi Irodalmi Múzeumba kerültek. Válogatásunk csak ízelítőt adhat a közel nyolcezer levelet számláló gyűjteményből, amelynek feldolgozása megtörtént, részleges közzététele is megkezdődött. A hagyaték elfeledett és ismeretlen értékeit nyilvánosságra hozó

DÉRY ARCHÍVUM című sorozatban HÁROM ASSZONY címmel megjelentek három feleségéhez írt levelei, s remélhetőleg hamarosan kézbe vehetjük az édesanyjával folytatott levelezést is. Az Illyés Gyulával váltott leveleket a KÖLTŐ, FELELJ! című tanulmánykötet tartalmazza; más publikációk is merítettek a gazdag anyagból.

A kiválasztott leveleket időrendbe soroltuk és kismértékben igazodván a mai helyesíráshoz szöveghűen közöljük, csak a keltezéseket egységesítettük és helyeztük (ha kellett, kiegészítve őket) a megszólítások fölé. – A jegyzetekben a legszükségesebb tudnivalókra szorítkozunk.

Botka Ferenc

Déry Tibor – édesanyjának

St. Gallen, 1911. szeptember 19.

Drága Mamus!

Egyszerre fogod megkapni e levelet a másikkal, a tegnapi keltezésével, mert mostanáig nem volt alkalmam feladni. Pozitívat megint nem tudok közölni Veled, azonkívül, hogy túl vagyok a vizsgákon, mégpedig nagyon szép sikerrel. Németből írásbelit kaptam: „Utazásom St. Gallenba”, és azt hiszem, nagyon jól sikerült, mert a legjobb osztályba raktak, azok közé, akik Németországban születtek. A francia dolgozat ugyanilyen jól sikerült, a franciákkal kerülök egy osztályba. Ami az angolt illeti, az utolsó előtti osztályba kerülök. Az órarendem még mindig nincs készen, de azt hiszem, már holnap tudathatom Veled. Holnap már kezdődnek is az első óráim, aminek tényleg örülök, mert látom a jóindulatot a tanároknak. Az igazgató is nagyon kedves ember.

Egyelőre szörnyen unatkozom, mert még nem érkezett meg a szobatársam, a legtovább növendéktől meg távol tartom magam, mert nagy részük buta és közönséges módorú. A könyveimet már sóvárogva várom, és ugyancsak nagyon várom az én franciámat, benne van minden reményem.

A koszt ma már nem volt olyan jó, mint tegnap, de élvezhető és egészséges. A főzeléket hősiesen legyűrtem, viszont a vörösbor (vizzel vegyítve) és a must egészen kiváló.

Mamus! El sem tudod képzelni, milyen rendes lettem, a cipőmet este kikészítettem, a ruhámat magam tisztítom, és minden egyes darabnak megvan a maga helye. A borotválkozás remekül megy az új szappannal. Fürödni még nem fürödtem, de holnap fogok.

Küldd el a fényképeiteket, jól becsomagolva, amilyen hamar csak tudod, mert a szoba annyira vigasztalan így.

Írjál. Ezerszer csókol

Tibuli

A kereskedelmi érettségi (1911) után Déryt szülei egy bennlakásos magániskolába küldték St. Gallenba, ahol nyelveket és kereskedelmi ismereteket tanult.

Az édesanyjának írt levelek eredetileg német nyelvűek, a fordítás Schulz Katalin munkája.

Déry Tibor – édesanyjának

Bécs, 1921. február 22.

Drága Mamus!

Két levelet kell most már megválaszolnom. Szorgalmas voltál, én viszont lusta, vagyis nem lusta (hiszen tudod, mamus, mindig van mentségem), hanem megint olyan őrült sok dolgom volt, hogy nem jutottam hozzá. Mindamellet nem vagyok akkora késésben, vasárnap helyett ma, kedden írok.

Eduardtól vagy a Fabank igazgatójától eddig nem kaptam értesítést (ez persze nem megy olyan gyorsan!), viszont Hódostól jött újra levél, amely a már Teáltalad közölt információkat tartalmazza...

És most a tőzsdéről! Csak egyvalamit akarok erről még egyszer elmondani. Nézd, Mamus, nem kell annyira kétségbeesned, hogy a bessz még mindig tart. Emlékezz csak azokra az időkre, amikor a papírok igen jól álltak – ez mindig hónapokig tartott –, azután megint estek, és ez a mozgás is eltartott néhány hónapig. Az áraknak ez a hullámzása szabályos és törvényszerű dolog, csak Te még nem vetted észre, mivel korábban nem sokat törődtél az árakkal, mert nem állt szándékodban spekulálni. Az utóbbi időben mindenesetre észrevehetted, hiszen például az utolsó hossz is – akkor, amikor azt tanácsoltam Neked, hogy add el a papírokat – több hónapig tartott. Most újra a bessz van soron, de a világgazdaság működésének szüntelen hullámzását semmi olyasmi nem képes feltartóztatni, mint mondjuk holmi pénzügyminiszteri rendelet, még a legnagyobb katasztrófa sem, hiszen az egészhez képest az is csak helyi természetű – és ezért újra emelkedniük kell az árfolyamoknak. Maximum két hónapon belül, ahogy a szakemberek is állítják. Most semmiképpen ne adj el! Még ha további fél évig vagy tovább kellene is tartanod a papírokat, kamatban úgyszólván csak kicsi a veszteség – 200 000 Kr kölcsön esetén (több nyilván nincs is Neked!) – ez 8% mellett csak 8000 Kr-t jelent! Szóval, az isten szerelmére, Mamuskám, mire fel ez az állandó aggodás!

A Bácsinak ajánlott verssoraidat, kérlek, feltétlenül küldd el nekem! A diadalod a fogalmazványfűzeteddel teljesen jogos. Az egyik írásodat – a *Költészet és valóság*ról, azt hiszem – és a *Wallenstein* utolsó felvonásáról szólót is olvastam, persze nagyon régen. Csakhogy Te vagy az én irodalmi mamám is! Azonnal írjál a Gross professzornál tett látogatásodról, és nagyon kérlek, azonnal menj el Törökhöz! Őrület így halasztani a dolgot, és miért? Végül mégiscsak el kell menned!

Nos, ami engem illet, nem sok újságom van: napjaim szakadatlan munkában telnek. Most megint annyi dolgom volt, hogy még a színházba járást is elhanyagoltam, és egy hónapja se színházban, se moziban nem voltam. Most ismét két cikket írok a *Nyugat*nak: az egyiket a dadaizmusról, a másikat (épp most fejeztem be) a nemzeti irodalomról, válaszként Móricznak egy párhuzamos cikkére. Azt, hogy egy itteni kiadónak eladtam egy novellát 10 000 Kr-ért, már írtam is Neked. Ezen a novellán kezdek most dolgozni. A folyóirattal való tárgyalásaim a szóba jöhető lektori állásról még nem zárultak le, mivel a szerkesztő elutazott egy hétre, és csak ma jött vissza. Más részről is ajánlottak lektori állást, amelyet biztosan el is fogadok majd, ha létrejön az érintett kiadó, ami csak egy-két hét kérdése. Mármint, ha megvan ez a két állás, akkor az újságcikkek számát csökkenthetem, s biztos és tökéletesen elegendő jövedelmem lesz nem túl sok kötött munkával, s annál több szabadidőm marad a saját dolgaimra.

Az olvasmányaim most főleg tudományosak – természettudomány! Az a régebben oly gyakran felemlgetett óhajod, hogy ezzel foglalkozzam, most tehát teljesült, amiből persze nemcsak az következik, hogy igazad volt, hanem az is, hogy a dolgoknak és a természetnek szabad folyást kell engedni, nem kell a fejlődést erőltetni, mert az érdeklődés megjön a korról, és csak akkor válik szervessé szívben és lélekben. Intelem Georgi nevelésére nézvést is, Mamuskám! Most elhatároztam, hogy Einsteint fogok olvasni: az orosz forradalom mellett az ő kutatása az elmúlt két század legnagyobb eseménye! Vedd meg Te is a könyvét, *Az általános és speciális relativitáselmélet*ről, ez biztosan nem fog fárasztani!

Irén jövő héten jön Svájcba, és néhány napig itt marad. Lilitől még nem kaptam értesítést, írtam neki éppen pár sort. Hódosnak is válaszoltam, a Nagymamának Olga írt tegnap.

Tegnap Pali és Feri volt nálunk vacsorán, holnap vagy holnapután, azt hiszem, megint vendégek jönnek. Minden egyéb a szokásos. Az idő remek, csodálatos hold süt be az ablakon. Bárcsak ez volna már a végleges tavasz! Milyen ott az idő? Georgi még mindig nem válaszolt, ez az utolsó alkalom, hogy megemlítem. Ezer, ezer csók

a Te Tiborod

1920 októberében Déry Bécsbe emigrált. A mama azt szorgalmazta, hogy kereskedelmi vagy pénzügyi pályán helyezkedjen el, ő azonban írásból kívánt megélni.

Eduard – Breisach Eduárd, távoli rokon, a bécsi tőzsde elnöke.

Hódos – Hódos Béla budapesti ügyvéd, a Fabank munkatársa.

Bácsi – Rosenberg Hermann, a mama öccse, a Nasci Fakitermelő és Feldolgozó Rt. igazgatója.

Gross professor, Török – dr. Grósz Emil szemész, egyetemi tanár, dr. Török Lajos bőrgyógyász.

Két cikket írok a Nyugatnak – DADAIZMUS. *Nyugat*, 1921. április 1.; utánközlés: D. T.: BOTLADOZÁS. 1978. I. köt. 268–277. o. – *A „másik”*: AMERIKAI MAGYAR KÖLTÉSZET, utóbb a *Független Szemle* áprilisi számában jelent meg; utánközlés: BOTLADOZÁS. I. köt. 254–260. o.

Eladtam egy novellát – valószínűleg A KÉT NŐVÉR-ről van szó, amely 1921-ben a Pegazus Kiadónál jelent meg.

A folyóirattal való tárgyalás – feltehetően a *Bécsi Magyar Újsághoz* közel álló, 1921. november 29-én meginduló *Panorama* előkészítőivel tárgyal.

Georgi – az író öccse.

Irén – Déry 1920-ban feleségül vette Pfeiffer Olgát, Irén az ő nővére.

Lili – Rosenberg Hermann lánya, Szilasi Vilmos filozófus felesége.

Pali és Feri – Bródy Pál, távoli rokon, 1932–1941 között a Magyar Színház igazgatója; Szilasi Ferenc – Szilasi Vilmos öccse, ügyvéd.

Szilasi Vilmos – Déry Tibornak

[Freiburg i. Br.], 1922. július 30.

Kedves Barátom!

Csak azt nem értem, hogy nem kaptál tőlem levelet. Én írtam neked mintegy négy hét előtt, amikor ide hazajöttem, s még én csodálkoztam, hogy te nem írsz, főleg pedig, hogy nem kapok egy példányt a verskötetből, amit már nagyon vártam. – Legutóbbi levelemben megírtam neked azt is, hogy Lili házat kapott Feldafingban, a Starnbergi tó partján, Münchentől 40 percnyire. Már ott is van, berendezkedni. Nekem még kémiai dolgaim vannak 2-áig, akkor utazom. Címünk Feldafing bei München, Kalvarienberg 147. A részletekről, a hogyokról és miértekről, majd személyesen.

Nagyon örülök, hogy jöttök, csak Isten engedje, hogy minden jól sikerüljön. Itt most pokoli a drágaság, de talán mégis jobb, mint Bécsben. Babitsék vannak itt mintegy tíz napja, s jönnek velem Feldafingba. Ez keresztezi azon számításomat, hogy hozánk jöttök, mert amíg Babitsék itt vannak, teli a ház, s Lili képtelen több vendéget egyszerre látni. Ez nagyon fáj nekem, tulajdonképpen azt gondoltam, később fogtok Ti kijönni. Azt sem tudom, mikor jönnek Lili szülei, s mikor az én anyám. Szóval a legteljesebb torlódása a látogatóknak, miután három évig senki sem látogatott meg. Ezt el kell néznetek nekünk, s tudomásul venni, hogy házuk és szeretetünk együtt állnak rendelkezésükre, mielőst ez a rumli elmúlt: ami az ősz beálltával, november elejéig biztosan itt lesz. No mindenről beszélünk majd személyesen. Mert – nem tudom

ugyan, milyenek anyagi viszonyaid –, de talán mégis lehetséges volna, hogy eljöttök most Feldafingba, ahol próbálunk benneteket olcsón elhelyezni – talán egy parasztnál, aki enni is ad, vagy ilyenvalamit –, még körülnézek, s el tudjátok határozni, hogy mit terveztek a jövőre. Azt hiszem, ez lenne már mostan a leghelyesebb. Minden további értesítést Feldafingba várok.

A remélhetőleg mielőbbi viszontlátásig mindkettőtöket ölel szeretettel

Vilid

Déryék 1922. szeptember végétől élvezték – közel teljes éven át – Szilasiék feldafingi vendégszeretétét.

Egy példányt a verskötetből – LÓ, BÚZA, EMBER. 1922. április végén jelent meg Bernáth Aurél kézzel aranyozott címlapjával.

Chémiai dolgaim – Szilasiéknak kisebb drogériájuk volt Freiburgban.

Babitsék – Babits Mihály közeli barátságban állt Szilasi Vilmosmal, a húszas években – feleségével, Török Sophie-val – többször voltak Szilasiék vendégei Feldafingban.

Bernáth Aurél – Déry Tibornak

[Berlin–]Charlottenburg, 1923. szeptember 11.

Tiborkám,

levele mint egy kisebbfajta bomba, úgy hatott rám. Maga egyben kezd nekem nagyon miszterióz lenni ezzel a hirtelen pénzszerzésekkel. Ezt nem szeretem, ki a napfényre a tényállással.

De mondanom sem kell, végtelenül örülök mindennek. Én is rajta leszek, drágám, hogy mielőbb kijussak. Még ma sem tudtam megkapni a csontfaragó címét az Edittől. Pedig én az első hónapok nehézségét valószínű ezzel fogom (ha lehet) egyensúlyozni, mert igazán nem tudom, mi adódhatik más egyelőre ott. Hisz maga majd meglátja, s mindenről beszámol. Nagyon fontos, hogy menjen fel Medgyes László festőhöz, kinek címét Péri adta: rue de Faubourg St. Jacques 26/III. Ő valamikor a MA-nak az embere volt. Azóta elgárgyult, mint látom pár francia képeslapban. Ő ismeri az egész francia művészgardát, s el fogja vinni valami körülményes című klubba, ahol megismerkedhet mindenki. (Főleg ismerkedjen meg Gleizessel, hallom Péritől, hogy nagyon szeretetreméltó ember, úgyszintén Medgyes is.)

Más párizsi címet egyelőre még nem tudok írni, mert Hajdu Gyula még nem felelt Alice levelére, akitől kért ő mindenféle címet. Én Rosingertől a Maga számára nem kérek pártemberek címét – majd Hajdu Gyula küldi ezeket is, ha idejében nem érkezne meg, Medgyes címére elküldöm Párizsba.

Én még csak egyetlen címet tudok, egy rabbiét, 7 rue Tailbort (a nevét nem tudom), itt esetleg lehet benzint felvenni, ha kiadja magát mint üldözött egyetemi hallgató. (Ezt keresse fel, a rabbik vajszívűek.)

Egy tányérmosogató-címet is tudok, illetve egy munkaközvetítőt tányérmosogatáshoz. 99 rue Saint Honoré. Erre, remélem, nem lesz szükség.

Ha Ivan Gollt megismeri, ő esetleg a *l'Humanité*-hoz ajánlhatja magát, ha esetleg érdemes pártembert nem ismerne meg.

Én rajta leszek, drágám, hogy minél több címet fölhajszoljak, s ha már elutaztak volna, Medgyes címére megy minden.

Én még nem mehetek. Először, mert messze van még az egészség, másodsor ilyen

összetört állapotban nem indulhatok a télnek. Az a szándékom, hogy pár hétre magyarhonba utazom, s aztán visszajövök ide – addig is, míg nem mehetek. Párizsból már magyarországi címemre írjon: Kaposvár, Kálvária u. 7., ha nem is volnék otthon, anyám utánam küldi.

Most pedig búcsúznak, Tiborkám, a viszontlátásig meleg szeretettel ölelem

A.

és minden jót!

A vers csak nem jön!

1923 őszén Dérynek sikerült a *Nyugat*nak eladnia Feldafingban írt ALKONYODIK, A BÁRÁNYOK ELVÉREZNEK című kisregényét; elhatározta, hogy honoráriumával Párizsban próbál szerencsét. Utazását nagybátyja, Rosenberg Hermann is támogatta.

Csontfaragó – bécsi emigrációja idején Bernáth Aurél egy Schmeichler nevű csontfaragó műhelyében kereste meg kenyerét.

Edittől – Merész Edit, a levéltíró gyermekkori szerelme, később barátja.

Péri – Péri László konstruktivista festő és grafikus.

Gleizzessel – Albert Gleizes francia festő és grafikus.

Hajdu Gyula – egyetemi hallgató, utóbb a nemzetközi jog professzora a budapesti Jogi Egyetemen.

Alice – Pártos Aliz orvos, utóbb Bernáth felesége.

Rosingertől – Réz Andor kommunista kritikus, az *Egység* című folyóirat munkatársa.

Ivan Goll – a dadaisták köréből induló, németül és franciául író költő.

Kassák Lajos – Déry Tibornak

Budapest, 1928. augusztus 29.

Kedves Déry Tibor,

ne haragudjon, hogy ilyen hosszú idő múltán válaszolok csak, de részben egészen agyon vagyok strapálva, s részben arra is vártam, hogy a nyomdászfiúktól valami pénzt tudjak összekaparni. Sajnos ebből egyelőre semmi sem lett.

Jobban megy már a munka? Ismerem én azokat a kínlődásokat, mikor az ember nem tud belezökkenni a rendes iramba. De jó, hogy ez csak rövid ideig szokott tartani. Utána aztán mégiscsak megmutatkoznak a hosszabb pihenés eredményei. Nagyon kíváncsi vagyok a regényére, úgy látom, ez a munkája fejlődésének kritikus pontján készül el. Nem kétséges előttem, hogy egészen más lesz, mint a legutóbbi regénye volt, szóval „realisztikusabb” lesz. Kétségtelenül én ezt az utat látom a jövő útjának. Most készülő *Angyalföld* című regényemmel én is ezen az úton járok. Különben azt hiszem, eddigi munkásságomnak ez a legérettebb és letisztultabb terméke. A *Nyugat* már meg is kezdte a közlését. Osvát s még néhányan, akik körülbelül a regény felét ismerik, el vannak tőle ragadtatva. S mondom, én magam sem tartom utolsó munkámnak.

A lap már nyomdában van, néhány nap múlva már meg is jelenik. Hogy milyen lesz? Majd meglátjuk. Határozott választ erre a kérdésre bizony még én sem tudnék adni. S ha hibái lesznek, mint ahogyan lesznek, annak nem egyedül én vagyok az oka. És hiszem, hogy ezeket a fogyatékoságokat nagyon rövid időn belül ki is lehet heverni. Ha csak valami roppant nagyon nem ismertem félre az élet mai állását, akkor azt jósolhatom, hogy mégiscsak ez a lap lesz az, amire ma némileg szükség van Magyarországon. De lehet, hogy ezt nagy részben az én törhetetlen optimizmusom mondatja

velem. Arra azonban semmi okunk, hogy eleve föladjuk a jóreményeinket. Ha van ideje, írjon néhány sort.

Szívesen üdvözl:

Kassák Lajos

Déry 1926 őszén tért haza az emigrációból, s a *Nyugat* mellett Kassák Lajos folyóirataihoz, a *Dokumentum*hoz (1926–1927) és a *Munkához* (1928–1939) is kötődött.

Kíváncsi vagyok a regényére – valószínűleg AZ ÁTUTAZÓ (később PESTI FELHŐJÁTÉK) címmel közöltetett kisregény.

Legutóbbi regénye – a szürrealista ÉBREDJETEK FEL!

Kassák Lajos – Déry Tibornak

Budapest, 1929. április 23.

Kedves Déry,

Fiatal munkás című versét megkaptam, annak idején mutatta nekem – tetszett, mint ahogyan most is tetszik, de sajnos vagy négy hét előtt már megjelent a *Népszavában*, tehát a *Munkában* lehetetlen közölni. Ellenben Illyés mutatta újabb verseit, elkértem tőle, az *Énekelj, költő* címűt szívesen hoznám, de kérem, hogy két szót változtasson meg benne. Így gondolván *szarevők* helyett *moslékevők*, *húgyszagúak* helyett *izzadságszagúak*. Azt hiszem, ez a vers lényegén semmit sem változtatna. Különben a látott versei mind szépek. Örülök neki, hogy dolgozik – én csak dolgozgatok. Új regényemet formálisan még [el] sem kezdtem. De holnap vagy holnapután beleharapok.

Kérem, egyezzen bele az említett vers két szóváltoztatásába, s akkor a 8-ik számban közölni fogom. – Írja meg véleményét.

Üdvözl

Kassák Lajos

Az ÉNEKELJ, KÖLTŐ – a *Munka* 1929. júniusi számában. Utánközlése: D. T.: A FELHŐÁLLATOK. 1976. 164–165. o.

Új regényemet – MARIKA, ÉNEKELJ!

Déry Tibor – Mihályi Ödönnek és feleségének

[Prága, 1929. május]

Kedves d. és d.!

Hát kikötöttem végül: Melantrichova 17. III. u Vilkova – cseh háziasszonyok, villamoskalauzok és rendőrök ellen folytatott hősiességem után, melyben vér nem folyt, de annyit köpködtem dühömben, mint egy megnáthásodott papagáj. Ez egy elvarázsolt város, a kávéházak az emeleten vannak, a mozik a pincékben, az utcák a házakban, a villamosokban képes folyóiratok lógnak, és a nők jobb meggyőződésük ellenére olyan kövérek, mintha nem lett volna világháború. Szüzességemet természetesen már többször és többszörösen elvesztettem (hát most jobb?) (persze hogy jobb, szerelem nélkül nem ér semmit az élet), mozt még inkább el lehet nélkülözni, de minden nap voltam eddig egyszer moziban is, kivéve tegnap, amikor kétszer voltam. Holnap új életet kezdek.

A cseh nyelvvel kegyetlen hadilábon állok, a legnagyobb bajokba jutok. – Egy cipésznél megismerkedtem egy hölgygel, akiről azt hittem, hogy k..., holott egy orientalista filológus egyetemi tanárnak a felesége, és egy hentesnél megismerkedtem egy másikkal, akiről azt hittem, hogy egy egyetemi tanárnak a felesége, nagyon meg voltam lepve, amikor azonnal szállodába hívott. Ez a sok sziszegő hang egészen megzavar. Tegnap több úriembernél nagy konsternációt keltem, megkérdeztem tőlük legsajátosabb prágai dialektusomban: pardon Monsieur, wo ist die slečna? – amire zavartan s bután mosolyogtak, mert persze nem találhatták ki szegények, hogy egy utcát kérdelek, amit smečkának hívnak? És így tovább – minden napra egy tojás, az első hetem igen változatos volt, minden utcasarkon egy meglepetés várt, rengeteg pénzem fogyott el (Dusi megnyugodhat, mert Mihályi úr nem frekvenciát ad Adriát, különben tudná, hogy nem 20-ba, hanem 35-be kerül egy szoba), magyarral még csak egyel találkoztam, s attól is gyomormérgezést kaptam. Az életnek komoly oldalairól még nem tudok referálni, még alig kerestem fel valakit, egy rendező kivételével, aki már olvassa a darabomat. Két-három nap múlva befejezem a Kesselt, s akkor több időm lesz. Tetszik a város, de azért egyelőre még nem vagyok túlságosan boldog – miért?

Üdítő szép napjaim voltak Bogdányban, kedves dédénék, hálás vagyok érte, és még egyszer sokszor köszönöm. Szeretném hamarosan viszontlátni magukat, ha nem is B.-ban, onnét menjenek el! Ha ott maradnak, én megint odajövök, de inkább menjenek el! Akinek ideje van kettejük közül, az írjon nekem, még félig-meddig bogdányinak érzem magam, s rendkívül nyugtalanít, hogy milyen idő van, s hogy mi van Sztaskóval, mindennel. Én majd még megírom, ha lesz, prágai eredményeimet. Ölelem sokszor mindkettőjüket

T.

Nem jött postám?

Mihályi Ödön – a magyar avantgárd köreiből induló költő. FEKETE VIHART KAVARTÁL (1968) című posztumusz kötetének előszavában Déry Tibor felidézi alakját. 1929 tavaszán Déry több héten át vendégeskedett Mihályi Kassa közelében lévő garbócbogdányi birtokán. Májusban Prágába utazott, hogy megkísérlje előadatni dadaista színdarabját, AZ ÓRIÁSCSECSEMŐ-T.

Ez egy elvarázsolt város – a levélben leírtak utóbb beépültek A PRÁGAI LÁNY című novellába.

Dusi – Mihályi Ödön felesége.

Befejezem a Kesselt – Déry Joseph Kessel A REPÜLŐTISZT című regényének fordításán dolgozott.

Déry Tibor – édesanyjának

Palma de Mallorca, 1934. november 5.

Mamus,

szóval, hogy mindent pontosan elmeséljek Neked, kétnapos barcelonai tartózkodás után este hajóztam el Palmára, és egy csillagfényes, enyhe éjszaka után – amelyet a fedélzeten töltöttem, mert így volt a legolcsóbb – érkeztem meg, a kikötőben már várt a bécsi barátom.

Maga Barcelona semmi különös: nemzetközi nagyváros, amely legfeljebb eleven-ségével, utcai életével és öt pálmájával üt el más nagyvárosoktól. Palma, Mallorca szigetének fővárosa szintén nagy, van cca 100 000 lakosa, autóbusza, villamosa. A külső villanegyedben, villamossal húszpercnnyire a központtól vettem ki mindjárt másnap egy szobát.

Ez úgyszólván önálló lakás egy kis különálló házacskában, van benne egy fürdőszobaszerű mellékhelyiség, amelyben egy agyagedény szolgál méltóságteljesen fürdőkád gyanánt, folyóvíz, villany.

Az ablakom előtt van egy kis veteményes, hátrébb egy domb píneákkal, a lapos tetőn egy aprócska terasz – és mindez nem egész 30 pengőért. A tenger persze tízpercre van, úgyhogy a fürdés nem lesz olyan kényelmes, mint Dubrovnikban.

Maga a város sincs olyan szép, mint Dubrovnik. A sziget persze csodálatos, Palma viszont sokkal városiasabb, és nem alkalmas annyira a fürdőéletre, kivéve azokat a penziókat és szállodákat, amelyek közvetlenül a tengerparton vannak, de nekem túl drágák.

En magam takarítok, reggelit és ebédet a szomszédasszonyomtól, egy volt szakácsnőtől kapok, aki most nyugdíjban van. Hogy mennyibe kerül, azt egyelőre még nem tudom; pár nap múlva fogja megmondani, ha majd neki magának lesz áttekintése. A vendéglői koszt nekem valószínűleg túl drága, a legolcsóbb körülbelül 1 pengő 60, szóval jóval drágább, mint Dalmáciában. De talán még nem ismerem ki magam eléggé, és később fogom csak átlátni ezt az országot.

Mindjárt, amint a szobát elfoglaltam, háromnapos gyalogtúrára indultunk a bécsi-vel, ugyanis még nem vezették be a villanyt, és erre azt gondoltam, kihasználom azt az időt, ameddig ez tart. Első nap a hegyekben voltunk, egy faluban, ahol Chopin töltött egy telet, második nap a part mentén gyalogoltunk, egy 200 méter magas sziklafalon – a legszebb, amit csak el tudsz képzelni. A harmadik napon hazajöttünk, akkor egyébként esett is. A szállás nagyon olcsó Spanyolországban, 1 pengő 40; ennivalót hátizsákban vittünk magunkkal. Fürödni még nem fürödtem, két napig esett, és azóta a víz a legszebb napsütés ellenére is lehűlt.

Ha még azt is megírom, hogy tegnap, vasárnap csodálatos sétalóutat fedeztem fel a lakásom közelében, és hogy a szomszéd házakban majdnem kizárólag németek laknak, akkor, azt hiszem, mindent megírtam, amit ez ideig tudok. Az első napokban csak ógyelgek, amíg nem szilárdul meg az életbeosztásom, azután valószínűleg két-három nap múlva elkezdek dolgozni.

Hogy vagy, Mamus, írjál meg mindent őszintén, hogy pontosan mi van Veled, még ha néha úgynevezett panaszlevél lesz is belőle – szeretném pontosan tudni az igazat. Milyen az új házaspár, és hogyan töltötöd az első vasárnapokat? Georgi írt végül? Küldd el a levelét, ha igen, és az esetleges egyéb postámat is. Már türelmetlen vagyok, két hete nincs hírem Felőled.

Éppen most fedeztem fel, hogy egy füzetet, amelyre szükségem van, odahaza felejtettem. Te nem találnád meg, és ezért megkérem egy ismerősömet, aki – minthogy kivehető lapokból állt – összefűzte, és így meg is fogja ismerni – hogy déltájt keressen fel Téged, és keresse meg a ruhásszekrényben, alul, ahová a füzeteimet és kézirataimat pakoltam. Lehetséges, hogy talán a könyvszekrényben van, de nem hiszem. Nagyon kérlek, azonnal add oda a Berendnek, hogy ajánlva csomagként vagy kéziratként – ahogy olcsóbb – ideküldje, sürgősen szükségem van rá!

Az útvánkost sajnos szintén otthon felejtettem!

Szóval, Mamus, várom a leveledet! Kérlek, ne vidd túlzásba a spórolást, és ird meg, jársz-e moziba, és kivel jössz össze stb. Ezer, ezer csók a Te

T.-d.

1934. november elejétől 1935. június végéig Déry Mallorcán tartózkodott, itt írta meg A BEFEJEZETLEN MONDAT második kötetét.

Bécsi barátom – Hans Suchny költő és festő, a MA bécsi évfolyamainak felelős szerkesztője. A harmincas években Mallorcán telepedett le, egy lóversenyújságot szerkesztett.

A fürdés nem lesz olyan kényelmes, mint Dubrovnikban – Déry 1933 januárja és augusztusa között Dalmáciában élt.

Egy faluban, ahol Chopin töltött egy telet – Valldemossa. Karthauzi kolostorában 1838–39 telén időzött Frédéric Chopin George Sand társaságában.

A part mentén gyalogoltunk – Déryék a sziget nyugati partja mentén jutottak – Deia érintésével – Soller kikötőjébe.

Milyen az új házaspár? – a mama új albérlői.

Berend – Berend László, a Nasici Rt. főpénztárosa.

Arthur Koestler – Déry Tibornak

[Párizs, 1935.] december 21.

Kedves Déry,

nagyon örültem a levelében közölt tényeknek; kitűnő dolog úgy a lap, mint a Maga számára, hogy ilyen szép és izgalmas hatáskörre talált. Sajnos attól félek, hogy Maga az én levelemnek kevésbé fog örülni: énreám a következő két-három hónap alatt abszolúte nem lehet számítani. Mióta Londonból visszajöttem – a levelét csak itt, Párizsban kaptam kézhez, ezért a késedelem –, egy olyan idő- és idegabszorbeáló munkába vagyok befogva, hogy még a *Tagebuch* iránti szerződéses kötelezettségeimnek is alig tehetek eleget. És mivel nem szeretek ígéretetni, halasztgatni, szavat szegni, jobb, ha ilyen kereken megmondom, hogy egyelőre nem írhatok maguknak. Úgyszintén nem küldhetek máshova írt cikkekből kópiát, mert az a Maguk keretébe nem illik bele.

Hogy valamiképpen megmutassam legalább a jóakaratom, beszéltem az itteni „Inpress” sajtóügynökséggel – kitűnő napi hirszolgálatuk van, főképp Németországról –, akik megígérték nekem, hogy rendszeresen küldenek majd Magának ingyempéldányt; úgyszintén a *Regards* című baloldali hetilap. Ami a Maguk *Kultúrsemle* rovatát illeti, van egy – talán fölösleges – tippem: a *Basler National Zeitung*, mely különben is jelenleg a legkitűnőbb német nyelvű lap, érdemes abonnálni, nem drága, vasárnaponként közöl egy *Kulturspiegelt*, melyben igen jó anyagot lehet találni. Azután itt van az új baloldali francia hetilap: *Vendredi*, mely sokkal jobb, mint *Marianne*, etc.; aztán, persze a nélkülözhetetlen *Lu*. Politikai és közgazdasági szempontból a legjobb német emigránslap a *Tagebuch*; a többi emigránslapot nem érdemes számon tartani. – Mind ezt Maga valószínűleg úgyis tudja. Noch etwas: ha Magukat a dolog *nagyon* érdekelné, megpróbálnám megkérni E. E. Kischt, küldjön Maguknak új, még eddig meg nem jelent Ausztrália-könyvéből egy fejezetet; de ezt csak akkor, ha Maga nékem írna, hogy tényleg érdekli a dolog. Im Allgemeinen azt hiszem, sőt tapasztalatból tudom, hogy egy külföldi lapokból úgyesen házilag összeszerkesztett kultúrrovat rendesen jobb szokott lenni, mint az original tudósítás.

Remélem, Öregem, nem haragszik, hogy nem segíthetek?

Más. Nagy szívességet tenne nekem, ha fölhívná Magdust (Nagybátony–Ujlaki cég, telefon 27430, Kavics-osztályt kell kérni, azután Benedek Magdát), és megmondaná neki, hogy sok szeretettel gondolok reá, undsoweiter. Ezt ugyan meg is írhatnám neki,

azonban azt szeretném, ha az az igazán jóra való és kedves kislány hébe-hóba bekerülne a Maguk társaságába, kávéházába, és nem süppedne el teljesen a pesti jampecek között; sohse találkoztam még Pesten ilyen rendes nővel.

Was noch? Hogy mi van a nőekkel? Oerök baj.

Hát sok szerencsét a munkához,

jó barátsággal üdvözli Magukat

P. S. Jó volna, ha közölnének valamit az Anna Seghers Ausztria-könyvéből (*Der Weg durch den Februar*). Jó könyv továbbá: Bodo Uhse: *Söldner und Soldat*. Mindkettő kapható a *Népszava* könyvesboltjában.

A. Koestler

7, rue Antoine Chantin

Paris, 14e.

Mallorcából való visszatérése után Déryt felkérték a baloldali *Gondolat* című folyóirat szerkesztésében való részvételre. („Liberális” elvei miatt e megbízás már az 1936. évi első szám után megszűnt.)

Tagebuch – teljes nevén: *Das Neue Tage-Buch*; az 1934–35 között Párizsban megjelenő folyóiratot Josef Bornstein szerkesztette. – A levélíró ebben az időben az ugyancsak Párizsban működő Institut zur Studien des Faschismust irányította társadalmi munkában. Vö. A. Koestler: *Ein Gott der Keiner war*. Wien, 1950. 72. o.

Déry Tibor – Gellért Oszkárnak

Budapest, 1936. július 7.

Igen tisztelt Uram!

Tegnapi rövid beszélgetésünk folytatásaként engedje meg nekem mint a *Nyugat* közel 20 éves munkatársának, hogy elmondjam beszélgetésünk kapcsán kialakult véleményemet.

A *Nyugat* megnagyobbította könyvkiadó vállalatát. Tudomásom szerint ebből az alkalomból több munkatársát felszólította arra, hogy írjanak számára egy kötetet. Én ebben a megtiszteltetésben nem részesültem. Bevallom, arra gondoltam, hogy ha másért nem, a 20 éves munkatársi viszony szolidaritásából a *Nyugat* legalább formai érdeklődést fog tanúsítani, vajon nem volna-e kiadható munkám? Hogy ez az udvariassági gesztus is elmaradt, annak tudtam be, amit már jó ideje kénytelen vagyok tudomásul venni, hogy a *Nyugat* nem szívesen foglalkozik munkássággal. Mivel azonban megtanultam, hogy írói művem védelmében nem szabad visszariadni az alázatosságtól és a túlbuzgalomtól, felszólítás nélkül is eljöttem tegnap Önhöz, felajánlkozni.

Őn, igen tisztelt barátom, felvilágosított arról, hogy a vállalat elsőnek Proustot fogja kiadni, s négy-öt magyar író, akiket név szerint megemlített. Hozzátette ehhez, hogy ezeknek az íróknak a könyvei már készen is vannak, s hogy 1938 előtt mások kiadására már nem kerülhet sor.

Az említettek kitűnő írók, akiknek kiadását csak helyeselni tudom. De felhívom a *Nyugat* figyelmét arra a körülményre, hogy ezek az írók bármilyen más kiadónál is el tudják helyezni műveiket. Az a véleményem, hogy a *Nyugat*nak – ha kénytelen is anya-

gi érdekeire nézni – az is hivatása volna, hogy nehezebben hozzáférhető, kevésbé népszerű írókat is közönséghez segítsen, ha nem is jelentenek számára holtbiztos üzletet. Ha ezt nem teszi, miben különbözik bármilyen más kapitalista vállalkozástól? Én politikai s írói magatartásomnál fogva a tisztára kereskedelmi rendeltetésű kiadók előtt népszerűtlen vagyok – honnét várjak támogatást, ha nem attól a folyóirattól, amelynek 20 éve dolgozom, s ha rokonszenves nem is vagyok számára, de nyilván elismer írónak! Tovább megyek, a *Nyugat* nem is járt még utána annak, hogy üzleti szempontból valóban használhatatlanok-e írásaim – hiszen el sem olvasta őket, hogy meggyőződjék előzetes véleménye helyességéről! Én tavaly kértem (s nem kaptam) elegendő Baumgarten-segélyt, hogy kiadhassam egy regényemet: a *Nyugat* tehát tudta, hogy van egy kész regényem, de még odáig sem terjedt ki érdeklődése, hogy elolvassa. Tudta, hogy közel három éve dolgozom egy másik regényen – hiszen négy szemelvényt már közölt belőle, ami nyilván annyit jelent, hogy megüti valamennyire a szükséges mértéket, de erre a munkára sem volt kíváncsi. Végül megtudhatta volna, hogy tavasszal írtam egy kötetre való novellát – megtudhatta volna, ha érdeklődik.

Én ez érdeklődés hiányában is, sőt ez előzetes elvi elutasítás ellenére, bármily eredménytelennek látom is ezt a lépést, munkám iránti köteleességtudatból ezennel felajánlom a *Nyugat*nak fenti írásaimat.

Midőn arra kérem, szíveskedjék e levelemet Babits Mihály úrnak, szerkesztőtársának is bemutatni, maradok teljes tisztelettel híve

Déry Tibor

Kiadhassam egy regényemet – a Dubrovnikban írt SZEMTŐL SZEMBE című regényről van szó, amely csak 1945-ben jutott nyilvánossághoz.

Három éve dolgozom egy másik regényen – A BEFEJEZETLEN MONDAT-on (1947-ben jelent meg).

Szilasi Vilmos – Déry Tibornak

Freiburg i. Br., 1951. május 8.

Drága Tibulikám,

rendkívül meghatott leveled; olyannyira, hogy sietek rögtön felelni. Én is nagyon túl vagyok dolgozva, de távolról se annyira, mint Te, s még nincs is hajnal, csak éjfél, s így nagy öröm számomra beleélnem magam abba a hangulatba, hogy együtt vagyunk egy órára, mint annyszor és mindig nagy öröömre a hosszú élet folyamán. Lili levelezéséről Stinuskával nem tudok, fájdalom, semmit se mondani. Liluska drága Nina 80-ik születésnapjáról sarlachhal érkezett vissza. Képzelted rémületemet s az aggodalmat, melyben még mindig s még hetekig élek. Izolálva van szegényke, s csak egy üvegen keresztül tudok vele néha beszélgetni. Egyelőre könnyű lefolyású a betegség. Mindig tudtam, hogy Liluska egyike a legfiatalabb lényeknek. Az, hogy ilyen ifjonti gyermek, azt mégsem gondoltam volna. – A körülötted folyó viták rendkívül örvendtetnek, s nagy büszkeséggel töltenek el. Talán nem mindig kellemes személyesen vita központjában állni, de mégis mi adhat akkora örömet, mint tudni, hogy az embernek van közönsége, mely szenvedélyesen, szív- és lélekhangokkal foglalkozik avval, amit mondani akar. Minden szellemi produkció egy közösség számára van gondolva. Ha a közösség ily szenvedélyes várakozásokkal, meglepéssel vagy kritikával – de mindenesetre együtt haladással veszi lelkiismeretére a mondottakat, azt hiszem, az

alkotó elérte a legnagyobb sikert. Része lett napi gondolkodásának s a napi gondolkodás önmagával folytatott dialektikájának. – Boldogollak érte. A legnagyobb, amit elérhettél. Én is megkaptam életem végére minden teljességét a papíros-elismerésnek. De azt, hogy tisztelőim olvassanak is, azt hiszem, hiába várom. Új regényedről már kétszer írtam egész tanulmányt. Nem értem, hogy hogy nem kaptad meg. Igaz, hogy egyébként sincs jó tapasztalatom a postával. Gyergyai Albertnek [el]küldtettem kérésére Curtius Robert új nagy könyvét a középkori irodalomról, direkt a kiadótól. – Miután nem nyugtázta a könyvet, írtam neki, s levlapomra se kaptam választ. Ha látod, kérdezd meg, kérlek, hogy mi van. – Így lesz ez irodalmi elmefuttatással regényedről is. A mű minden részében nagyon megkapott. Most, hogy újabb szemelvényeket olvastam a készülő folytatásból, még mélyebb és egyöntetűbb benyomást kaptam. Az első rész külön publikálva kissé aránytalannak tetszett, egyrészt monumentális alaphang s annak megfelelő espositio, s aztán a könyv zöme látszólag szélesen kezelt epizód. Most az újabb részekből látom, hogy ez a benyomás téves volt. Technikád fejlődött. Úgy látom, ez az új regény tényleg eléri az igazi monumentalitását a nagy freskónak: ahogy Homéros tudta egyrészt nagy jelenetek részletezésével, másrészt azok összefoglalásával egy síkon, egy keretben az igazi természetes, a természetes tapasztalat és látásmódnak megfelelő egészet egyrétegűen egy kontinuális benyomássá tenni – úgy oldasz Te most meg művészi módon aktuális követelményeket. (Valószínűleg ez volt Homéros történelmi szükségszerűsége is.) Míg eddig a poentírozott novellisztikus koncentráció látszott fő erősségednek – még *A befejezetlen mondatban* is, melynek tündéri bája, hogy nagyszerű novellák fokozzák egymást folyton magasabbra, mintha lépcsőkön vezetnének fölfelé egy titkos dinamika szerint – most úgy látszik, sikerül, hogy a kompositio tartja magát egyensúlyban, nem meglepő alakok meglepő sorsainak meglepő következetessége. Nem tagadhatom, hogy szívemet és fantáziámat még mindig fogva tartja ez az alkotásmód eddigi művedben. Például a *Földalatti játékok* epigrammatikus biztossága még mindig szinte fölülmúlhatatlannak tetszik nekem. De tagadhatatlanul ott a legmegfogóbb a ravasz varázsoló-kézügyesség – míg most az egyszerűség tiszta zenéje s az elbeszélés zavartalan nagyvonalúsága kétségtelenül fölényesebb művészi föladat megoldása, a legnagyobbé, ha sikerül, amit még most nem tudok megítélni. Nem vagyok még biztos benne, hogy e néhány főalak alkalmas-e az epikus fölnagyításra, s hogy fölkeltik-e a rokonszenven fölül a nagyság példaadó tisztelettel és distanciával vegyes ámulatát. Remélem, igen; s akkor eléri a mű a kivételes művészi kötelességét, hogy egy nép megtanulja önmagát becsülni abban, amit szellemével nagyra becsül. – A részletekről jó volna hosszasan beszélgetni s szavainkat váltogatni. Egyébként is – ó, hogy kívánnám az együttlétet. – Nagyon megöregedtem, s több a nyűgöm, mint az örömöm. Sokszor üdvözlöm Anyád, mindkettőtöket nagy szeretettel ölel

Vilid

Stimuskával – Ernestin becézett alakja: Déry édesanyja.

Nina – özv. Rosenberg Hermann-né, Szilasi Zürichben élő anyósa.

Vita központjában állni – 1951 első felében többfelől is támadták Dérynek a *Szabad Nép* 1950. karácsonyi számában megjelent FEHÉR PILLANGÓ című elbeszélését.

Új regényed – a FELELET.

FÖLDALATTI JÁTÉKOK – a kötet címe helyesen: ALVILÁGI JÁTÉKOK.

Déry Tibor – Lukács Györgynek és feleségének

Ábrahámhegy, 1954. szeptember 18-án
a volt Lukács-villában

Kedves Gertrúd és Gyuri bácsi!

Hálásan meg akarjuk köszönni vendégszereteteiket. Itt valamennyien kitűnően érezzük magunkat, eddig az idő is remek, szép volt, ma elromlott. Eddig az Annus is nagyon jól főzött, de ez is elromlott ma, de mi azért kitartunk.

A házban minden teljesen rendben van. Mindössze egy kis apró baleset történt, a kis Angéla betörte az alsó hálósoba ablakát. Ez nem volna baj, de tegnap este nagyon hideg volt, úgyhogy be szerettünk volna fűteni. Sajnos, sehol nem találtunk tűzifát, úgyhogy kénytelenek voltunk kivágni az egyik almafát, azt fel is aprítottuk, de nem akart tüzet fogni a kályhában, ezért utána egy cseresznyefát is kivágtunk, de az sem segített. Csak ekkor fanyalodtunk a bútorokra. Az egyszerűbb, fehérre lakkozott székek közül kettőt felaprítottunk, de mivel a kályha rettenetesen füstölt, még egy nád karosszékkal is megpróbálkoztunk, és csak akkor szántuk rá magunkat arra, hogy a kályhát szétszedjük. Visszarakni sajnos, nem tudtuk, és a lezuhanó kémény beszakította a padozatot, a vízvezetéki csövek kitörték, úgyhogy a tűzoltóság kivonult, de semmi baj sem volt, mert a keletkezett tüzet egy óra alatt eloltották. A tető ugyan teljesen leégett, de a falak épen maradtak, néhány bútordarab is megtalálható a falubeli parasztoknál, akik azokat gondosan megőrzik.

Mi most a pincében ülünk, nagyon jól érezzük magunkat, és ezt tisztára kitakarítjuk, mire elmegyünk.

Szíves üdvözzel, szeretettel és hálával

Tibor és családja
Örkény István, Angela és Kisangela

1954 nyarán Déry Tibor és Örkény István vidám hangvételű, közös („négykezes”) regény írásába kezdett. Lukács Györgyék villájába családjaik is elkísérték őket.

Az ötletekkel teli ugratást a háziak „vették”, ám nem a tudós, hanem felesége válaszolt – hasonló hangnemben.

Annus – Déryék házvezetőnője.

Lukács Györgyné – Déry Tibornak és Örkény Istvánnak

[Budapest], 1954. szeptember 21.

Tisztelt Elvtársak!

Vettem szeptember 18-án kelt levelüket. Nagy szomorúsággal töltött el nemcsak a bennünket ért pótolhatatlan anyagi veszteség, hanem az a tudat is, hogy mint annyiszor, újra mélyen csalódtam embertársaimban. Sohasem hittem volna, hogy a legmegbízhatóbbnak vélt barátaim ily rútol visszaélnek majd bizalmammal. Ezek után ne csodálkozzanak az elvtársak, hogy az ügyet rögtön átadtam a kéznél lévő, ti. házunkban élő ügyésznek kivizsgálás végett, arra a különös körülményre figyelmeztetve őt, hogy két héttel a történetek előtt nyomtalanul és titokzatosan eltűnt a nagy értékű kovácsolt kerti kapunk; véletlenül megtudtam, hogy ez utóbbi esemény idejében Önök a szom-

szédságunkban tartózkodtak, tehát nem kétséges, hogy ebben az ügyben is hová vezetnek a nyomok.

Tisztelettel a volt Lukács-villa tulajdonosa és volt barátjuk

Lukács Györgyné

Két héttel a történetek előtt – Déry és Örkény Szigligeten kezdte írni a közös regényt. (EGY NÉGYKEZES REGÉNY TANULSÁGOS TÖRTÉNETE címmel 1978-ban Örkény rendezte utólag sajtó alá.)

Déry Tibor – Szirmai Istvánnak

Budapest, 1960. június 4.

Szirmai Istvánnak,
az MSZMP Közp. Biz. titkárának

Rosszulesik, hogy el kell állnom a megszólítástól; levelének „tisztelt Déry úr” megszólítása megfoszt attól a lehetőségtől, hogy elvtársnak nevezsem. Annál jobban bánt ez a hangsúlyozott megkülönböztetés, mert igazságtalannak érzem, hisz több mint 40 éve a szocialista forradalom híve voltam és vagyok – börtönbüntetése alatt és ellenére is.

Kérésem egyébként a következő: tisztázni akartam volna helyzetemet, munkámat és kenyérkereseti lehetőségeimet illetően. Hangsúlyozni kívánom mindenekelőtt, hogy semmilyen politikai szereplésre nem vágyom, s ilyet többé nem is kívánok vállalni, sem aktív, sem passzív értelemben, fáradt és öreg vagyok hozzá. A nyilvánossággal csak annyi érintkezést óhajtok, amennyi az írói munka természetéből következik. Mondanom sem kell, hogy a politikai szerep, amelyhez külföldön juttattak, nemcsak ízlésemmel és intencióimmal, de világnézetemmel is homlokegyenest ellenkezik. Dolgozni azonban, írói munkán, tovább is szeretnék, hisz majd egy fél század óta ez volt életemnek és minden szenvedélyemnek kiindulása és célja. A börtönben is dolgoztam – ez tartott életben –, néhány fordításon kívül egy színdarabot és egy regényt irtam (a regényen még jelenleg is dolgozom).

Kenyérkeresetem természetesen szorosan összefügg munkalehetőségeimmel, melyeket nem ismerek. Jelenleg baráti kölcsönökből élek, de a három év alatt is már 180-200 ezer forintra becsült adósságom gyűlt össze (anyám hosszas betegsége, halála, vagyonek Kobzás stb.). Hogy a külföldön tudtomon kívül megjelent könyvekből van-e, ill. maradt-e pénzem, még nem tudom; ennek tisztázása most van folyamatban. Felteszem, hogy Svájcban élő rokonaim, kik családomat szintén segítették, ezt részben vagy egészben írói jövedelmemből tették, ebben az esetben adósságaim természetesen ennyivel csökkennének. Anyagi helyzetem ismeretéhez hozzátartozik az is, hogy ítéletem vagyonek Kobzást mondott ki (amelyet végre is hajtottak), de meghagyta az Irodalmi Alapnál s a kiadóknál fennálló, régebbi előlegekből felgyűlt adósságaimat. Hozzá tartozik az is, hogy tudtommal nem vagyok az Irodalmi Alap tagja, sem SZTK-tag, tehát a most szükséges orvosi kezeléseket és gyógyszerellátást, amennyiben nem orvos barátaim látják el, ugyancsak fizetnem kell.

Nagyjából ezek azok a kérdések, a társadalom életében való szellemi és anyagi el-

helyezkedésemnek a kérdései, melyeknek tisztázásához segítségre van szükségem. A felvilágosításért kérem, fogadja előre is hálás köszönetemet.

Teljes tisztelettel

Déry Tibor

Déry Tibor 1960. április 1-jén szabadult a börtönből.

Egy színdarabot és egy regényt írtam – BÉCS, 1934 és G. A. ÚR X.-BEN.

Svájceban élő rokonaim – Szilasi Vilmos és felesége.

Illés Endre – Déry Tibornak

[Budapest], 1962. december 20.

Kedves Tibor!

Pénteken azért kerestelek oly makacsul (úgy emlékszem, háromszor is próbálkoztam a telefonnal), mert karácsonyi pihenő-szabadságom előtt utoljára voltam a kiadóban, s el akartam mondani: az előszó jó, hasznos, útbaigazító – de arra kérlek, hagyjuk el az utolsó bekezdést; ez a néhány sor feleslegesen kihívó és fölényes (durván és túl élesen fogalmazok). Utólagos engedéllyel ezt a bekezdést el is hagytam; természetesen, ha ragaszkodsz hozzá, az előszót kiegészíthetjük ezekkel a sorokkal is.

Pénteken még egyszer átsimítottam a lektorok összesített jelentését, s meghagytam, hogy az úgynevezett „tervcédulával” küldjék fel a K. F.-ra.

Úgy gondolom, ez megtörtént azóta.

A tervcédulák forgási sebességét ismerve – választ január első hetében várhatunk (az ünnepnapokra is gondolva); s akkor, remélem, megkötethetjük a szerződést.

Ha szabad kérést tanácsot adnom, addig te személyesen ne sűrgesd a választ a Főigazgatóságon vagy másutt; tapasztalatom szerint a korai sürgetések inkább lassítják a rendes menetet.

Szeretettel üdvözlöl régi híved

I. Bandi

Illés Endre a Szépirodalmi Kiadó vezetőjeként foglalkozott Dérynek a börtönben írt regényével (G. A. ÚR X.-BEN).

Hagyjuk el az utolsó bekezdést – a regény nyomdai példányának hiányában nem dönthető el, mi az, amit a levélíró kihagyásra javasolt. A hagyatékban található „kékfüzetes”, kézzel írt fogalmazvány több ponton is eltér a megjelent szövegtől. A legkényesebb – s érthető módon kihúzott – részlet a szocializmus utópiájára vonatkozik, s a következőképpen hangzik: „*A szocializmus utópiáját nem tudnám megírni, mert ez csak most alakulván ki az ember keze között, még nincsenek meg megbízható ismertetőjelei, melyekből jövőjére következtethetnénk.*”

K. F. – a regény megjelentetését engedélyező Kiadói Főigazgatóság.

Zelk Zoltán – Déry Tibornak

Budapest, 1975. június 17.

Kedves Tibor!

Nehéz felelnem leveledre, mert a választ nem írom, hanem tollba mondom Erzsébetnek, aki, tudom, nem hajlandó mindent leírni, amit én megírnék Neked. Így csak

annyit, hogy három hete az elviselhetetlenek hitt fájdalom még elviselhetlenebbé vált, s a Kútvölgyi átpasszolt az ORFI-ba, ahol tévé van ugyan a szobában, de mosdó nincs. Képzeld el, járóképtelenül mosdó nélküli szobában élni. Élni? Feküdni. Ezek után arra kérlek, ird meg őszintén: mit álmodtál rólam? Az Illyés idézte versemet szó szerint lediktálom:

*Falu végén van egy kut,
abba minden ut befut,
megfürödnek az utak,
azután tovább futnak.*

Nem akarok rosszmájúskodni, bár az Isten annyi szenvedéssel talán följogosított rá, azt hiszem, Gyula azért javította ki a verset (de ezt csak Böbének és Noked írom, s nem tihanyi szomszédodnak), mert ha megfürödnek az utak, akkor hogyan vihetnék galambomat...?

De így is jólesett, hogy Gyula gondolt rám, jólesik minden apróság, amit magamkorabeli vagy idősebb barátaimtól kapok. Bár végképp „dérysta” lettem: nem hiszek a lét értelmében. De ha már élni születtem, akkor miért nem tudtam ezt testi gyötrelmek nélkül végigcsinálni? Hidd el, drága Tibor, hogy se az ifjúkori éhezések, padon s bokorban hálások, a háromesztendős munkaszolgálat, a hajdani toloncház s a majdani börtön mind olyan, hogy egyszerre az egészet végigcsinálnám cserébe mostani állapotomért.

S most muszáj Erzsébetnek leírni: ráadás szenvedés, hogy nem tölthettem el vele néhány testi gyötrelmek nélküli szép öreg esztendőit. Látod, milyen bőbeszédű lettem? Talán azért, mert már el se tudom képzelni, hogy írni is fogok valaha.

A hajdani nagy barátsággal, olyannal, amit akkor éreztem Irántatok, amikor Niki néhány napig a vendégem volt, azzal a föltámadt nagy szeretettel öllelek mindkettőtököt

Zoltán

és én is, az író írója, szeretettel

Erzsébet

Erzsébet – Sinka Erzsébet, Zelk felesége.

Az Illyés idézte versemet – Illyés Gyula a HATTYÚDAL ÉBRESZT, VAGY LEHET-E A NÉPNEK MŰVÉSZETE? című tanulmányában idézte Zelk Zoltán „Falu végén” kezdetű versét, annak illusztrálására, hogy az „urbánusokat” is megihlette a népköltészet. Az utolsó sorát túl „földközelinek” tartotta, s helyesebbnek látott volna a végén egy „Viszik galambomat” típusú befejezést.

Niki – Déry kutyája.

Kalmár Melinda

AZ IRODALMI ÉLET SZERKEZETVÁLTOZÁSA

Szanálás 1957–1962

„Egyébként én már régen mondtam, lesz magyar irodalom, mert olyan lakodalom még nem volt, ahol volt menyasszony, volt vőlegény, enniváló, hozomány, és zene nem volt.”

(Kádár János felszólalása a PB 1962. május 3-i ülésén)

A hivatalos irodalmi élet meghatározó intézményeit a kádárista vezetés 1957 és 1962 között alakította ki; ez volt – a többi között – az *irodalmi szanálás* időszaka, amelynek intézkedései a későbbi konszolidált működést alapvetően meghatározták.¹ Ez az időszak az irodalmi életben lényeges, visszafordíthatatlan változásokat hozott.

Az irodalom kiemelt társadalmi, politikai jelentősége végérvényesen megszűnt, csak a humán értelmiségnek és a humán ideológiának – a nyugati világban megszokotthoz képest – relatív túlsúlya maradt fenn egészen az 1989-es rendszerváltásig. Az irodalom társadalmi befolyását a kádárizmusban nemcsak a megtorlás csökkentette, hanem az a hosszú távú politikai akarat is, amely a biztos működés érdekében megakart szüntetni a korábbi hatalomgyakorlás archaikus, törzsi módszereinek legtöbbszörét. Így például uralmának támogatásához nem egy szűk értelmiségi elit reprezentáló működését akarta megnyerni, hanem egy viszonylagos létbiztonságban élő, politikailag passzív társadalom beleegyezését.

Ennek megfelelően jelentősen csökkentették a hivatalos irodalmi élet legfőbb intézményének, az írószövetségnek a szerepét is. A kádárista vezetés egyfelől arra törekedett, hogy a szövetséget az írók nagy többségének lemondó passzivitása ellenére is helyreállítsa, másfelől kivont belőle minden politikai esszenciát, s ezzel határozott politikai fellépésre hosszú ideig teljes mértékben alkalmatlanná tette.

Mindeközben az irodalom belső, társadalmi életében jelentős változások történtek. A szanálás öt éve alatt lényegében nemzedéki váltás ment végbe. Új írócsoportok, fiatal generációk erősödtek meg, és elvesztették befolyásukat korábban jelentős írók és irodalmi körök. Az átrendeződést elsősorban itt is a politikai akarat alakította (bebörtönzések, a megjelenés korlátozása, határozat a népiek működéséről), de része volt ebben a forradalom okozta megrázkódtatásnak is, amely a korábban tradicionálisnak számító, eddig folytonos eszmék újragondolására készítetett.

A legnagyobb kihívást azonban az irodalom belső élete számára a megváltozott külpolitikai és ideológiai környezet jelentette, amit azonban csak a hatvanas évek legelején lehetett egyértelműen érzékelni. Az új hatások befogadásában itt is egyszerre érvényesültek a feltartóztathatatlan történelmi folyamatok és a politikai intenció. Az enyhülés és a békés egymás mellett élés elve sokak számára a kommunista mozgalomban, Keleten és Nyugaton egyaránt azt a reményt keltette, hogy az ideológiában és a művészetek területén is lehet koegzisztencia, azaz megszűnnek a merev határok a ketté-

szakított kultúrában, és létrejöhet egy egységes „világkultúra”. Ennek nyomán az SZKP XX., majd XXII. kongresszusát követően megindult a kommunista kulturális és irodalmi ideológia felülvizsgálata, amely a nyugati modern művészet óvatos, lassú átértékelését indította el. (Ennek jelei látszanak az 1956 nyarán szerkesztett és 1957-ben változatlanul megjelent *Nagyvilág* számaiban is.) A modernizmus késői átértékelése és korlátozott beengedése a tábor országainak szellemi életébe a megmerevedett irodalmi formák és struktúrák átalakulását kényszerítette ki. Ezt a folyamatot csak erősítette a kádárista politikának az a sajátossága, amely a fogyasztás növelésével, az élet-színvonal viszonylagos emelésével összhangban nagyobb mértékben engedte megjelenni a tömegkultúra termékeit a könyvkiadásban, a moziban, a rádióban és az egyre szélesebb körben hozzáférhető televízióban.

A szanálás módszertana

„Minőségi demokratizmus” két ütemben

Az irodalom- és művészetpolitikáról szóló 1957-es kormányprogram-tervezetek meglepő hidegvérrel és cinizmussal vázolják a leendő „minőségi demokratizmus” alapelveit. A megtorlással párhuzamosan egy biztosan működőképes kommunista diktatúra kiépítésének menetét írják le. „Az átmeneti időszakban – éppen a minőségi demokratizmus megvalósítása érdekében – az ellenséges törekvéseket erélyesen, gyakran adminisztratív intézkedésekkel kell letörni, meg kell akadályozni kulturális téren is a kettős hatalom kialakítására irányuló kísérleteket és közben fokozatosan [kiemelés – K. M.] fel kell építeni az egységes állami és szakmai irányítás végleges minőségi demokratikus szerveit.”² Az új államapparátus az 1957-es tervek szerint a szakterületek legkiválóbb képviselőinek irányítása alatt áll majd. Megszűnnek a kicsinyesen bürokratikus, folyton beavatkozó módszerek, és az állam alapvetően koordinál, illetve a *szubvenciók* megfelelő elosztásával a helyes irányba tereli a kultúra szereplőit.

Tudjuk, hogy a megvalósult gyakorlat csak halványan emlékeztetett ezekre a tervekre, adminisztratív intézkedésekben viszont nem volt hiány. Az írószövetség lapjait már 1956 decemberében betiltották, a szerkesztőket 1957 januárjában elbocsátották. A szövetség működését január 18-án a belügyminiszter felfüggesztette, áprilisban a szervezetet feloszlatták. Közben letartóztattak, majd börtönbüntetésre ítélték több író, köztük Háy Gyulát, Zelk Zoltánt és Déry Tibort.

A megtorlások árnyékában a „minőségi demokratizmus” irodalmi intézményeinek kialakítása ezért igencsak vontatottan ment, és évekig elhúzódott annak ellenére, hogy az új formák kialakítására a két legkarakteresebb írócsoportnak mindjárt volt ötlete. A népiek és a Tánacsics-körös ortodox kommunisták hasonló javaslatokkal álltak elő. A túlon túl politikai írószövetséget meg kell szüntetni, és helyette az irodalmi irányzatoknak legyenek társaságaik, s az írók folyóiratok köré szerveződjenek. A kádárista vezetés azonban megértette a két írócsoport szándékait, s mivel alapelvezettől fogva az volt, hogy egyetlen politikai csoportosulást se engedjen túlságosan megerősödni, sőt politikai csoportot egyáltalán ne engedjen működni, elvetette ezeket a javaslatokat. Az irodalmi ügyek intézésére először kormánybiztost nevezett ki, majd a kormánybiztosságot átszervezte 1957. április-májusban felállította a politikai hatalommal nem rendelkező Irodalmi Tanácsot. Az eredeti tervek szerint a Tanács épp az előbb említett két legerősebb irodalmi csoport képviselőiből állt volna, de a népiek 1957 tavaszán lapalapítási engedélyeket kértek, szót emeltek bebörtönzött író társaik mellett, ugyanakkor az Irodalmi Tanács munkájában nem akartak részt venni. A testület tehát a ha-

talom kezdeti elképzelései ellenére az ortodox kommunistákra maradt. És bár panaszok ellenére sohasem kaptak jogokat arra, hogy az irodalmi életet ténylegesen irányítsák, az irodalom intézményi létének folytonosságát 1959 nyaráig mégiscsak ők reprezentálták.³

Intézkedés és állásfoglalás

1957 nyarán a politikai vezetést aggasztotta az ENSZ közelgő őszi ülészsaka, amely az ötös bizottság Magyarországról szóló jelentését tűzte napirendre. Nyugtalanító volt az emigránsirodalom gyors megszerveződése és hatása is, ellentétben a hazai rendezett irodalmi viszonyokkal. A korábban jelentős politikai szerepet játszott írócsoportok kiemelkedő képviselői vagy börtönben ültek, vagy nem szólaltak meg, az 1956 előtt elhallgattatott írókhoz pedig a hatalom még nem találta meg a közeledés útjait. A kommunista irányzatok között mindeközben engesztelhetetlenül folyt a harc. A kultúrpolitikai vezetésben ezért többen úgy vélték: halaszthatatlanul elő kell állni valami átfogó irodalmi platformmal, amely a „miheztartás végett” megfogalmazza a főbb politikai irányelveket. Az egyértelmű állásfoglalás a tervek szerint ugyanakkor meg is könnyítheti, hogy a vonakodó írók csatlakozzanak az új politikai erőkhöz, vagy éppen beletörődve a megmásíthatatlanba egyszerűen csak jelen legyenek az irodalmi életben.

Az irodalmi helyzetről szóló tervezetet Aczél György művelődésügyi miniszterhelyettes ismertette a Politikai Bizottság 1957. augusztus 6-i ülésén. Itt azonban kiderült, hogy 1957 nyarán a politikai vezetés még nem rendelkezett olyan átfogó kulturális és irodalomideológiai koncepcióval, amit – tekintettel a képlékeny viszonyokra is – nyilvánosságra lehetett volna hozni annak veszélye nélkül, hogy később esetleg lényeges pontokon meg kelljen változtatni. A következőesen konszolidálni akaró Kádár János viszont nem akarta, hogy a kommunista diktatúra szanálásán kemény kézzel dolgozó vezetést kapkodónak lássák, ezért úgy gondolta: ezt a politikai malört nem engedhetik meg maguknak. Felszólalásában elismerte, hogy valamit tényleg kell mondani az irodalommal kapcsolatban, de ha nincs még átfogó, alaposan átgondolt koncepció, akkor ezt a helyzetértékelést nem kell elvi pártállásfoglalásként megjelentetni, hanem csak intézkedési tervként. Így is jelent meg 1957 szeptemberében.⁴

Az intézkedési terv tükrözte a „*minőségi demokratizmus*” két ütemének párhuzamos gondolkodását. Az író politikai elkötelezettsége elég, ha csak a műveken keresztül jelenik meg, de majd csak egy későbbi időszakban (a második ütemben), amikor már nyilvánosan és egyértelműen állást foglalt a legfőbb politikai kérdésekben, például félreérthetetlenül elhatárolta magát a disszidensnek nevezett íróktól. Az elhatárolódást az emigránsirodalomtól és általában a magyar belügyekbe beavatkozó nyugati befolyástól 1957 nyarán zsarolással, megfélemlítéssel és hitegetéssel ki is erőszakolták az írók nagy többségétől. Ezt követően már valóban elég volt, ha nem írtak ellenséges műveket.⁵ Az irodalmi megformálást illetően a kádáristák egyébként sem látszottak olyan kicsinyesnek, mint a korábbi kultúrpolitika. Már ekkor meghirdették az ismert három T elvét, amely azt jelentette, hogy bár szocialista realista műveket várnak az íróktól, eltűrik a realista, sőt a nem realista műveket is. Azt viszont mindig hangsúlyozták, hogy a kiadói pénzgazdálkodás nem az utóbbiakat preferálja.

A szubvenciókkal való befolyásolás már a konszolidált szakasz irodalompolitikáját készítette elő, mint ahogy az intézményi átszervezés gondolata is. Az intézkedési terv szerint az Irodalmi Tanács és a jelenlegi összetételű Irodalmi Alap is „betöltötte hiva-

tását”, és elérkezett az idő, hogy tagjaik körét bővítsék. Ugyanez vonatkozott a megjelenési lehetőségekre is. A kommunistákat foglalkoztató és reprezentáló *És* mellett még ebben a hónapban új folyóirat indítását tervezték.

Az új lap, a *Kortárs* szeptemberi első száma is tükrözte a szanáló-konzolidáló gondolkodás kettősségét. Megjelent benne hat volt párttag író (Benjámín László, Erdei Sándor, Kónya Lajos, Örkény István, Sipos Gyula, Tamási Lajos) kényszeredett nyilatkozata, amelyben elhatárolták magukat azoktól, akik külföldre mentek, és ugyanakkor megjelent benne több olyan szerző írása is, akinek neve már „népfrontos” folyóirat-szerkesztést ígért (Németh László, Féja Géza, Tamási Áron, Kassák Lajos, Kónya Lajos).⁶ Voltak, akik a *Kortárs*at és közvetve a kultúrpolitikát is azzal vádolták, hogy a népi írói tábornak ad újra fórumot, és ezzel veszélyes politikai és irodalmi konkurenciát teremt a kommunista *Éssel* szemben. De ez csak részben volt így. A *Kortárs* az 1956 előtti *Csillag* koalíciós szerkesztésű hagyományait folytatta, amelyben mindig komoly súllyal voltak jelen a népiek. Ugyanakkor nagyon tervezett és kimért, nagyon demonstratív volt ez a „többszínűség”, amely halványan szimulálni igyekezett egy nem létező irodalmi életet, egy nem létező nyilvánosságot. (Benjámín László egy vele készült interjúban úgy emlékezett, hogy 1957 nyarán ő írt volna már az *És*be is, de Aczél György nem engedte, mert a politikai engedékenységet demonstráló írásokat tartogatni kellett a később megjelenő *Kortárs*ba.)⁷ Ami pedig a népiek erejét és növekvő befolyását illeti, ezeket túlbecsülték a kommunista ellenfelek.

A népi írói csoport felszámolása

Az 1957 szeptemberében megjelent intézkedési terv jelezte, hogy irodalmi ügyekben a párt még készül egy komoly, klasszikus párthatározatra, amelynek szövegét a párt KB mellett működő munkaközösség fogja megfogalmazni, különös tekintettel az 1948 utáni magyar irodalom alakulásának elemzésére és Lukács György nézeteinek bírálataira. A tervezetek első változatai el is készültek már 1957 őszén. A történeti analízisek legfőbb tanulsága a (rég) új garnitúra számára az volt, hogy a korábbi kultúrpolitika és személy szerint Révai József hibát követett el akkor, amikor az irodalomban mindenáron egységet akart teremteni, s ezért türelmetlenül a látszategységgel is megelégedett. Adminisztratív úton megszüntette ugyan a nem kommunista irodalom intézményeit, ugyanakkor ezek az irányzatok eszmei és latensen politikai erőként is fennmaradtak, majd az 1953-as fordulat után nyíltan szembefordultak a kommunista hatalommal.⁸ Legerősebb ezek között a népi írók csoportja volt, amelynek tagjait Révai folytonos „udvarlással” igyekezett hiábavalóan megnyerni, miközben nem fogadta el a valódi politikai támogatást ígérő idősebb kommunista nemzedék felajánlkozását, a fiatal derékhadat pedig idő előtt és visszavonhatatlanul durván utasította rendre az 1951-es írókongresszuson. A tanulság tehát az volt: a politikát akkor is a kommunistákra kell alapozni, ha azok mégoly rossz írók is, miközben az eltérő világnézetű politikai csoportokat ténylegesen le kell győzni.

A népi irodalomról szóló, 1958 júniusában megjelent határozat éppen arra szolgált, hogy legyőzze és felszámolja a legerősebb, legbefolyásosabb és az emigráció számára is legreménytelibb írói csoportot, a népiekét. Majd két évvel a forradalom után a határozat célja már nem a megtorlás volt, de nem is a népi írókkal való kiegyezés, hanem a politikai semlegesítés, a megszervezhető politikai irányzat felőrlése vagy, ahogy Darvas József fogalmazta: *differentiálása*. A népiek ebből a határozatból értették meg, hogy korábbi pozícióikat az irodalmi életben soha többé nem nyerhetik vissza,

s ezért nincs értelme tovább taktikázni és arra számítani, hogy a kádárista vezetéssel alkudozhatnak.

A megjelenést követő vitákon kiderült, hogy a taktika nem volt sikertelen. Az írók fájlalták, hogy az állásfoglalás nem differenciált eléggé, nem tett különbséget a reakciós, a haladó és a haladóbb irányzatok között. A határozat ugyanakkor felszínre hozta az egyre nyilvánvalóbb nemzedéki szétválást is; leválasztotta a régi öregekről a követőket. Az Irodalmi Tanács 1959. február 19-i ülésén, amelyen részt vett néhány népi író is, Sarkadi Imre felszólalásából világossá vált, hogy a forradalom okozta megrázkódtatás, majd az új politikai helyzet generációs váltásra kényszerítette a népi irodalmat. Sarkadi úgy vélte, Kádárék azokat akarják meggyőzni, akik már úgysem fognak megváltozni. Ami így persze nem volt igaz, hiszen az új rezsim nem a régiek megnyerésére törekedett, hanem arra, hogy a népi ideológiát teljes mértékben hatálytalanítsa s ezután minden képviselőjét nemzedékre való tekintet nélkül, az eszmei háttértől megfosztva, egyenként integrálja egy semleges politikai-irodalmi életbe. (A szándékot tehát rosszul ítélte meg Sarkadi, de a hatalom által is pártfogolt differenciálódást jól érzékelt.) Felszólalásából az is kiderült, hogy a népiek fiatal nemzedéke már nem Petőfit, hanem a kevésbé politikus Csokonait tartja elődjének. Egy későbbi feljegyzés pedig arról szólt, hogy ezek a fiatalok (a feljegyzésekben szereplő sorrendben: Juhász Ferenc, Nagy László, Csoóri Sándor, Kamondy László, Sánta Ferenc, Czine Mihály) magukat már nem népieknek, hanem plebejusoknak nevezik.⁹

1959 szeptemberében az újjáalapító közgyűlést előkészítő kommunista aktíván Darvas József, az írószövetség leendő elnöke kíméletlen cinizmussal már befejezett tényként beszélt arról, hogy valamikori íróársainak napja leáldozott. *„Népi íróink több, közelmúltban megjelent írása, készülő művek megjelent részletei bizonyítják, hogy az egykori hit forrásainak elapadása, a korszerűtlenné, avataggá vált filozófia lehúzzák s avataggá teszik a ma megjelent műveket is. Némelyik népi írónk húsz évvel ezelőtt megírt műve maibbnak hat s izgalmasabb, mint amit most írt. [...] Mindehhez ezt lehet még hozzátenni: lassan az is korszerűtlenné, anakronisztikussá válik, hogy az irodalmi életéről szóló beszámolóinkban külön nagy fejezetet juttassunk a népi íróknak. Egyrészt: irodalmi életünknek az az ellenforradalom utáni átrendeződése, amelyről az elején szóltunk, részben máris megszűntette s a jövőben még inkább megszünteti a népi írók centrális helyzetét. Másrészt: a népi írók differenciálódása talán már most is nagyobb mérvű, mint az első pillanatban hisszük, s egyre inkább történelmi kategóriává válik a népi irodalom mint irányzat.”*¹⁰

Tézisek az irodalomról

Másfél évi fogalmazgatás után 1958 decemberére készült el a véglegesnek szánt állásfoglalás az irodalomról, amelyet a Politikai Bizottság tagjai december 16-án vitattak meg. A jelenlévők nem voltak elégedettek. A határozat az irodalmi konszolidáció dekretuma akart lenni, amely megelőzi, bevezeti majd az irodalmi élet szervezeti működésének helyreállítását. Elvek tehát voltak már, a szövetség újraindítására azonban a jelenlévők még nem érezték elég erősnek magukat.

Zavarta őket a némi koncepciótlanságra utaló sok átfedés is. Először a népi írók jelentős politikai szerepére tekintettel határozatot hoztak külön a népi írókról, majd megjelent egy átfogó művelődéspolitikai határozat, aztán most készítették egyet az irodalomról is, de azzal a tudomással, hogy Lukács Györgyről még külön is nyilatkozni akarnak. A feladatok egymásra halmozódtak, a megoldások gyakran keresztezték egymást, alárendelőde az aktuális politikai érdekeknek és teendőknél.

A PB tagjai nem tudták eldönteni azt sem, hogy az állásfoglalást a szövetség helyreállítását megelőző platformnak tekintik-e, és ha igen, bevallják-e ezt ország-világ előtt, növelve ezzel az írók és a leendő írószövetség jelentőségét. Ilyenkor a már-már kilátástalan vitákban rendszerint Kádár vágott rendet, már amennyire tudott, annak az újonnan jött autodidakta politikai vezérnek a tisztánlátásával, akit nem zavartak a különböző szakterületek szakmai problémái, csak a politikai megoldásokra koncentrált. Úgy gondolta, a megfelelő működés a jó politikai megoldás következménye, a részletek ezt követően maguktól is jól alakulnak majd.¹¹

A leendő határozatra Kádár szerint azt kell mondani, hogy az a művelődéspolitikai irányelvek konkrét lebontása, kivetítése az irodalomra. A szöveget azonban alaposan át kell még dolgozni, hogy ne kelljen majd egy év múlva újra átírni és magyarázgatni. A dokuméntum ne úgy jelenjen meg, mint az írószövetség platformja (mert ez önmagában is éppen elég fontos ideológiai állásfoglalás lesz), de megjelenése azért két-három hónappal előzze meg az írószövetség megalakulását.¹²

Az MSZMP tézisei a „felszabadulás utáni magyar irodalom néhány kérdéséről” végül 1959 februárjában jelentek meg.

A történeti rész hangsúlyozta, hogy leszámítva a már említett, Révai által elkövetett hibákat, 1953-ig az irodalompolitika és a magyar irodalom fejlődése alapvetően jó irányban haladt, vállalható tehát a folytonosság. Ennek némiképp ellentmondani látszik az 1953 utáni helyzet értékelése. Az elemzésből az derül ki, hogy a fordulat után az irodalmi csoportok határozott fellépése és velük szemben a kulturális vezetés bizonytalansága jórészt éppen a korábbi látszategységet teremtő irodalompolitika következménye volt; van tehát mit korrigálni. A tézisek utolsó fejezete a korábbi hibákból okulni akaró kádárista kultúrpolitika jövőjét vázolja. Az új rendben a pártirányítás a szigorúan szabályozott állami apparátus mögé húzódik, s így a cenzúra a törvényesség (az államiság) látszatát kelti. Az „államigazgatási és gazdasági eszközöket” közvetlenül az állam gyakorolja, amelynek hivatalaiban megbízható pártvezetőkön keresztül érvényesül a párt „elvi” irányítása. Ilyenformán meghatározott keretek között a hatalmi beavatkozás felelősségét megosztják a középvezetőkkel, a szerkesztőségek, kiadók, intézetek irányítóival.

A három T elve átkerült az 1959-es határozatba is, annak hangsúlyozásával, hogy a nem realista irányzatok mögött nem tűrnek meg semmiféle politikai szerveződést. „*Nem biztosíthatunk [azonban] egyetlen irányzatnak sem önálló szervezeti és gazdasági keretet. Ilyen keretek biztosítása ma azt jelentené, hogy egyes írói csoportok ellenséges politikai góccokká válnának.*”¹³

Ugyanez a depolitizáló elv határozta meg az irodalmi élet szervezeti kereteinek tervezett átalakítását is. A platform majd másfél év után újra kimondta, hogy az Irodalmi Tanács ideje lejárt; „[...] a mai körülmények között tevékenysége már nem kielégítő: túlságosan befelé fordul, nem támaszkodik az írók széles körére”. A szövegből azt is sejteni lehetett, hogy az írószövetséget hamarosan újjászervezik. A szervezet múltját elemző analitikus-történeti rész azonban világossá tette: a szövetség olyan korlátozott jogokat kap majd, amelyek lehetetlenné teszik, hogy valaha is komoly politikai szerepet játsszon.

Az írószövetség működésének helyreállítása és a kommunista írók megfegyelmezése
A Politikai Bizottság 1958. november 25-én úgy döntött, hogy a „konszolidáció” tervezett ütemének megfelelően 1959 közepére helyreállítják az írószövetség működését. 1959 tavaszára azonban világossá vált, hogy az írók támogatását nehezebb volt meg-

szerezni, mint az újságírókét, akiknek szövetsége 1958 nyarán már működött. A legnagyobb gondot a biztos írói bázisnak szánt kommunista írók szünni nem akaró egymás közötti ellenségeskedése okozta. Az 1956 előtt befolyásos kommunista írói tábor egy része börtönben volt (Déry, Háy, Zelk), más részük emigrált (Aczél Tamás) vagy hallgatott (Benjámín, Somlyó, Karinthy, Devecseri). Megüresedett helyeikért, a hivatalos irodalom pozícióért az Irodalmi Tanács ortodox kommunistáinak köre és az új kádárista csoport versenyzett, nyomukban azokkal a radikális fiatalokkal, akik az új főállású írói derékhad szerepét követelték maguknak.

A forradalom előtt mellőzött antirákosista, mérsékelt kommunisták szószólója Mesterházi Lajos volt. Magukat a XX. kongresszus híveinek nevezték, és már 1957 nyarán felajánlották szolgálataikat az új vezetésnek abban a reményben, hogy rövidesen válthatják az Irodalmi Tanács szektás, dogmatikus képviselőit.¹⁴ A kádárista vezetés tudott a neofitákról, és számított is rájuk, ugyanakkor okulni akart a korábbi kultúrpolitikai vezetés hibájából, és arra törekedett, hogy egyetlen kommunista irodalmi csoportot se veszítsen el. Ezért nem állt ki egyértelműen mellettük, hanem inkább azon mesterkedett, hogy kibékítse őket az ortodox balosokkal (akiknek közben átmeneti időre szóló, igencsak korlátozott hatalmat adtak). A széles, mindenkit megtartani akaró kommunista bázis koncepciójának viszont az volt a hátránya, hogy állandóan számolni kellett a két csoport belharcával, ami jelentősen megnehezítette az irodalmi élet szanálását. 1958 nyarán végül megalakították a huszonöt kommunista író aktíváját, amiben egy fedél alá kényszerítették a két tábor képviselőit. Az aktíva egy előpárt-szervezet funkcióját látta el annak jogai nélkül. Összehívni csak a pártközpont kulturális osztályának kezdeményezésére lehetett. Feladata az volt, hogy megteremtse a kommunista írók fegyelmezett egységét, és ezzel előkészítse az írószövetség újjászervezését.

Az újjászervezéssel kapcsolatos első tervezetek 1959 első hónapjaiban készültek el. A legfőbb dilemmák az irodalompolitika alapvető dilemmái voltak. Ki lehet a leendő szövetség tagja, vagyis kik vehetnek részt a hivatalos irodalmi életben? Politikai kritériumként elegendő-e, ha valaki elfogadja az alkotmányt, vagy a pártirányítást és a szocialista realizmust is el kell fogadnia? Ez utóbbinak ellentmondani látszott az a februárban kibocsátott irodalmi határozat, amely a szocialista realizmuson kívül más irányzatokat is tolerált, a gyakorlati irányítást pedig elvben az állami szervekre ruházta.

A szakmai kötelezettségek sem voltak egyértelműek: a hivatalos irodalom posztjaira pályázó idős és fiatal írók alig jelentkeztek még kötetten, a megbízható régi párttagok között viszont sok volt a gyenge író. Megoldásként a fiataloknál még szóba jöhetett a tagjelöltség, az idősebbeknél azonban nem.

A tervezetek készítői nem tudtak egyértelműen dönteni abban sem, hogy a kommunisták számszerű többsége mellett legyen-e más irodalmi csoportnak (népieknek, volt kommunista íróknak, „a nyugati, modernista irányzatoknak”) *arányos képviselete* a szövetségben. Az írócsoportok nyilvánvaló jelenléte nemcsak ellentmondott volna az uralkodó depolitizáló szándéknak, hanem a kommunisták megosztottsága miatt még azzal a veszéllyel is járt volna, hogy a rivalizálók egyike-másika előbb-utóbb valamelyik nem kommunista politikai irányzathoz csatlakozik.

A szövetség újjáalakítását előkészítő utolsó átfogó tervezetet a Politikai Bizottság 1959. április 1-jén tárgyalta, de éppen a legjelentősebb kérdésekben nem tudott végleges döntést hozni. A testület ezért hosszas, hezitáló vita után végül úgy határozott, hogy az előterjesztést nem fogadja el.¹⁵ Már a közgyűlés időpontjának kijelölése sem

volt egyértelmű. Voltak (Marosán, Münnich), akik szerint a helyzet még nem érett meg az újjáalakításra, a novemberben tartandó pártkongresszus előtt semmiképpen sem. Mások (Fock, Biszku, Kállai, Aczél) szerint a halogatás sem tenne jót – annál is inkább, mert közben más művészeti szövetségek is kezdenek megalakulni –, tehát némi körültekintéssel meg kell szervezni az új szövetséget, méghozzá nem sokkal a korábban tervezett határidő után, azaz 1959 őszén, még a kongresszus előtt. Kádár, aki most sem akarta, hogy a vezetés gyengének vagy következetlennek látszék, a vita elején még csak azt hangsúlyozta, hogy a korábbi elhatározásnak valami módon meg kell felelni: „*Ne veszedjünk, mi határoztuk el, hogy júniusban megalakítjuk a szövetséget.*” Münnich válasza erre: „*Lehet, de akkor derülátóbbak voltunk. Most mégis úgy látom, nincs olyan vezetés, amire támaszkodni lehetne, hogy a társaságot alkotó munkára lehetne ösztönözni. Most a kongresszus előtt teremtünk olyan fórumot, amely nem lesz ugyan Petőfi-kör, de egy csomó kellemtelenség tűzfészke lesz.*” Kádár azonban a kongresszust illetően fordított logika alapján gondolkodott. Az 1956 előtti gyakorlat valóban az volt, hogy a pártkongresszusok megelőztek minden jelentősebb társadalmi eseményt (így az írószövetségi kongresszust és közgyűléseket is), de Kádár saját táborának biztos meggyőzését fontosabbnak tartotta a megoldatlan kérdéseket elfedő erődemonstrációnál. Nem akart kellemtelen, elintézetlen ügyekkel állni a kongresszus elé. „*Valamilyen lépést tenni kell, a helyzet is elég érett rá, s ez a konszolidációhoz hozzátartozik. Felmerült itt a pártkongresszus kérdése. A kongresszuson beszélni kell, nem kell persze győzelemről szónokolni, de a kultúráról, irodalomról is kell mondani valamit, és itt van ez a rendőrileg betiltott társaság.*”

Kádár ekkor, ahogyan máskor is, előállt a szokásos áthidaló, helyzetrendező javaslattal. Az írószövetség előkészítésére megalakítandó Előkészítő Bizottság a tervezettel ellentétben ne tíz-húsz fős legyen, hanem sokkal több, esetleg száz tagja is lehetne, elnökséggel, elnökkel, „*talán igazgatóval is*”. Ez a manőver nyilvánvalóan arra irányult, hogy véglegesen megszüntesse az Irodalmi Tanácsot, s így korlátozza a maroknyi ortodox kommunista riasztóan hatalomvágyó buzgalmát, s ugyanakkor létrehozson egy kvázi írószövetséget, amelyhez átmeneti időre a kommunistákon kívül sok más író is csatlakozhatott volna anélkül, hogy hivatalosan tagja lett volna egy hivatalos írószövetségnek. A pszeudoszövetség nem rekeszteni ki – ahogyan azt a kommunista frakció javasolta – szinte az egész magyar irodalmat, a politikai vezetés mégsem kötelezné el magát semmire. Kádár úgy gondolta, mindez még azzal az előnnyel is járna, hogy mindenki tisztában lenne azzal, hogy ez átmeneti állapot átmeneti vezetőkkel, s ezért reménykedhetnének abban, hogy később még jobb vezetők is lehetnek, mint a titkárjelölt Dobozy. Ugyanakkor ebben az átmeneti időben és pszeudointézményben mindenki szintén vallhatna, illetve kipróbálhatná igazodási és alkalmazkodási készségét. Közben kiderül az is, hogy mire használhatók az irodalomban azok a fiatal munkáskadérek, akiket Marosán és Biszku javasolt a káderhiány pótlására.

Kádár hosszúra tervezte ezt a próbát, 1959. júniustól 1960 januárjáig.

A személyi javaslatokkal kapcsolatban a párt első titkára úgy vélte, hogy Bölöni nem lehet elnök, mert bár nem tartotta olyan kártékonynak, mint Gergely Sándort, de tudta, hogy az írók nem fogadják el, ezért számára is elfogadhatatlan. Dobozyról pedig az volt a véleménye, hogy ha a forradalom előtt Erdei Sándor írói kvalitásait tekintve jó volt első titkárnak, akkor Dobozy is jó lesz. A továbbiakban úgy rendelkezett, hogy az elnökségben mindenképpen legyenek pártonkívüliek: ha hattagú, akkor „*minimálisan*” kettő. „*[...] azt is helyesnek tartanám, ha urbánusféle is kerülne oda, mert ezeket a népi írókat meg kell törni más vonatkozásban is.*”

Kádár döntött a kommunisták ügyében is. Mivel a rivalizálás már-már a szövetség helyreállításának esélyét veszélyeztette, erélyesen felszólította embereit, hogy csináljanak rendet olyan áron is, hogy akik nem hajlandók elfogadni azt a „*minimális konszenzust*”, ami a szövetség újrateremtéséhez és a kommunisták látszat elvi egységéhez szükséges, azokat a pártfegyelemre hivatkozva ki kell zárni a pártból.

A Politikai Bizottságnak ezen az áprilisi ülésén valóban alakultak a dolgok. Az nem volt ritka, hogy a PB kényszeredetten eltért egy korábbi döntésétől, az viszont nem volt gyakori, hogy Kádár módosító javaslatait is módosítsák, és végül kompromisszumos javaslat szülessen. Most pedig így volt. Kállai és Aczél nem támogatta az átmeneti formaként bizonytalan ideig működő, nagy létszámú Előkészítő Bizottság tervét. Minél előbb valódi írószövetséget akartak. Javasolták, hogy a bizottság tevékenységét csak az előkészítésre korlátozzák, akár még azzal a feltétellel is, hogy ez idő alatt fennmaradjon az Irodalmi Tanács mint felügyelő szerv. (Ami mellett Nemes Dezső kardoskodott.)

Kádár meghallgatta az észrevételeket, és beletörődve a vezetésben is meglévő két irányzat erőegyensúlyába, némiképp módosította korábbi álláspontját: *Legyen Előkészítő Bizottság, de maradjon meg az Irodalmi Tanács is. A bizottság legyen kisebb létszámú, ötven-hatvan fős, vezetőség nélkül. Nem változtatott viszont azon a véleményén, hogy ebben a bizottságban mindenféle réteg és irányzat képviselve legyen, „mert nagyon fontos, hogy az előkészítés során mindezek a véleményüket elmondják”*. Megfogadta ugyanakkor Marosán tanácsát is, aki egy erős kommunista frakció megalakítását szorgalmazta. Kádár egyetértett azzal, hogy minden lényeges kérdést először ezzel a kommunista aktívával, frakcióval kell megtárgyalni.

A közgyűlés megtartásának időpontját egyelőre nem határozták meg pontosan; az előkészítés alakulásától tették függővé. Hasonlóan körvonalazatlan maradt az is, hogy kik lesznek a leendő szövetség tagjai. Végül is nem jutottak túl azon a homályos megfogalmazáson, hogy azok legyenek tagok, akik művészi szempontból realista, céljukat tekintve pedig szocialista műveket írnak. Kádár ehhez még hozzátette: *„Az is el tudom képzelni, hogy a revizionista csoport tagjai közül azokat, akik ezeket az alapdolgokat elfogadják, és számunkra is elfogadhatók, bevegyük a szövetségbe.”*

1959 nyara a szervezéssel telt. Júniusban megalakult az Előkészítő Bizottság 62 taggal, amelyből 27 volt pártunkívüli. Az alakuló tagság névsora azonban folyamatosan változott. A tervek szerint az írószövetség 130–160 taggal alakulna meg olyan írók részvételével, akiknek jelentős irodalmi munkásságuk van, elfogadják az alapszabályt, és *„jelenlegi politikai magatartásuk alapján a Szövetség pozitív tevékenységének segítése várható”*. Az alakuló tagságba a népi írók közül bekerülne Illyés és Németh László *„írói értékei alapján, politikai fenntartásai ellenére”*, viszont nem kerül be Féja, Erdélyi és Sinka, mert *„nincs különösebb írói jelentőségük”*.¹⁶ Akik az alakuló közgyűlésen nem vesznek részt, később kérhetik felvételüket.

Miközben a tervezetek készültek, a minisztérium és a tudományos osztály emberei félhivatalos beszélgetéseket folytattak az írókkal. Először Illyéssel és Németh Lászlóval, majd az egyes írócsoportok (némiképp esetlegesen meghatározott) képviselőivel, így Sándor Kálmánnal, Kassákkal, Tersánszkyval, Szüdivel, Benjáminnal, a fiatalabb írók közül Fábíán Zoltánnal és Hernádi Gyulával. A tervezett lista végén ez állt: *„Az esztéták, az Új Holdasok közül Mándy Iván és Nemes Nagy Ágnes érdekel bennünket.”*¹⁷ A beszélgetések nyilvánvaló célja az volt, hogy kipuhatolják, ezek az írók, illetve a különböző írói

csoportok milyen feltételekkel lennének hajlandók bekapcsolódni a nyilvános irodalmi életbe, és milyen lenne az az írószövetség, amit még mindkét fél – a politikai vezetés és az írók is – elfogadhatónak vagy még éppen elviselhetőnek találnának.

A PB a konkrét előkészületekről szóló előterjesztést 1959. június 30-án vitatta meg igen röviden. Somogyi Miklós és Fock Jenő ismételt aggályoskodása után (nem veszélyes-e mégis a szövetség működésének engedélyezése) végül újra megegyeztek abban, hogy a szövetséget létre kell hozni – a lehető legkisebb feltűnéssel. *„Az újságok is mértéktartóan foglalkozzanak vele. [...] A szövetség szervezeti szabályzatából kell közölni egy részt, aminek az az értelme, hogy hűséget fogadtak a Népköztársaság mellett.”* Ezután már csak egy probléma maradt: lehet-e választmányi tag Tamási Aron. Kádár beleegyezett, hogy alapító tag maradjon, de a választmányi tagságba nem. *„Mégis ez az ember írta a GOND ÉS HITVALLÁS-t. Azokat a csepeli munkásokat, akik ezt terjesztették, börtönbe zárták, ő maga még ki sem nyögte, hogy megbánta, mégis választmányi tag lesz? Meg kell mondani, hogy a Politikai Bizottság nem fogadta el választmányi tagnak. Ha nem bánta meg a GOND ÉS HITVALLÁS-t, akkor nem kell, hogy támogassa az Írószövetséget.”*¹⁸

Az író megváltozott szerepe

Az írószövetség közgyűlése végül 1959. szeptember 25-én volt, a referátumot a szövetség leendő elnöke, Darvas József tartotta. Az előadás már tartalmazta mindazokat a problémákat, amiket a kádárizmus szanáló-konzolidáló irodalompolitikája eleve magában hordozott, azaz amiket maga teremtett, s amikkel a következő években szinte hiábavalóan küzdött a kultúrpolitikai vezetés. Ezek közül a legfontosabb az irodalom rendkívül gyenge színvonala volt. A kádárizmus visolygott minden szélsőségtől, mindenben a megbízható középmezőnyt támogatta.¹⁹ Ezért ahogyan a Révai-féle kultúrpolitika mindvégig árnyékként vitte magával a (szélsőséges) sematizmust, úgy követte a korai kádárista irodalmi életet a szürkeség, az unalom és a dilettantizmus. A korábban jelentős szerepet játszott írók hallgattak, az újak még nem szólaltak meg, és ebbe az üresen maradt térbe nyomultak be a közepes tehetségű kommunisták, erős „lobbyt” alkotva a könyvkiadásban. A politikai vezetés eleinte határozottan, később már némi nehézkedési nyomatékkal támogatta ezt a folyamatot, többek között azzal is, hogy minden más írói csoportot felszámolt, az akkori szóhasználattal differenciált. Mert ez volt a legfőbb elv. Először ígéretéssel, fenyegetéssel, kifárasztással a végsőkéig megosztani az eszmei közösségeket, majd szétesésük után folyamatos bővítéssel, vagyis egyenként-egyenként visszaengedni az írókat a temperált irodalmi életbe, amely a markáns irodalmi-politikai csoportoknak már az emlékét sem hordozta magában. Gondot ebben a mozgás nélküli irodalmi létezésben még leginkább az jelentett, hogy milyen elfoglaltságot találjanak azoknak a radikális fiatal íróknak, költőknek, akik egyelőre csak reprezentatív antológiákban szerepeltek, s akik nyíltan a korábbi derékhad szerepére pályáztak. Nem értették, miért ne lehetnének ők is főállású, hivatalos írók, és egyáltalán: forradalmi lendületükkel a mindenáron konzolidálni akaró kádárizmusban nemigen tudtak mit kezdeni. A feszültségek enyhítésére a Magvető sorozatot indított számukra, új folyóiratot is ígértek nekik, és azt, hogy a Fővárosi Tanács, illetve az OTP bevonásával igyekeznek megoldani lakásproblémáikat.²⁰

Darvas a referátuma végén egyébként is figyelmeztette a jelen lévő írókat: az írószövetség és ezzel együtt az írók társadalmi szerepe alapvetően megváltozott. *„Végezetül fontosnak tartjuk arról is szót ejteni, hogy a megváltozott társadalomban sok szempontból új írói magatartásra van szükség. Az író nem vezetője, hanem szolgálója a népnek.”*²¹

Intermezzo

Az irodalom körül megváltozott politikai viszonyokról szolt a Politikai Bizottság 1960. december 20-i ülése is, amely a kritika problémáit tárgyalta. Az esemény intermezzo volt az irodalom életében éppúgy, mint a vezető testületében. Nem hozott újat, csak az alakulóban lévő elvek félreérthetetlen megerősítését jelentette azok számára, akik még bizonytalanok voltak az irodalom irányításának módszereit illetően. Ezen az ülésen Kádár újra elmondta, hogy ahol az eszmei meggyőzés nem elég, ott az adminisztratív és pénzügyi eszközöket kell alkalmazni. Az irodalmi kritikával kapcsolatban ez annyit jelent, hogy anyagi szempontból első a kiadói, vagyis a lektori kritika, a nyilvánosság szempontjából pedig a napisajtó. Az irodalmi lapok csak ezek után következnek. „[...] működjék jobban a kiadói kritika és ne adjon le olyan dolgokat, ami nem érdemli meg a nyomdafestéket, vagy a rádiót, vagy a színházat. [...] Fodorról pl. el lehet mondani, hogy tisztességes ember és költő, de az isten áldja meg, ha akkordba írja az érthetetlen baromságokat, ne adjuk ki. Hogyan van ez? Belő az ablakon egy verset, elkapják, és már megy is a nyomdába? Nem is szabad megnézni? [...] Szerintem első a napilap, a rádió, a színpad, második az irodalmi folyóirat. Ott már nem bánom, akármit nyomnak ki. Ez a mi pártunk általános harcát nem nagyon zavarja, de ami a napilapokban, rádióban jelenik meg, az közvetlenül hat társadalmi életünkre, és visszahat a politikai harcra.”²²

Kádár általában is sokallta, hogy a kulturális vezetés túlméretezte az irodalmi kritika jelentőségét. Véleménye szerint ez nem olyan dolog, mint a népiekről szóló állásfoglalás, amit ajánlatos volt széles körben megvitatni, ebben a kérdésben az elméleti munkaközösségnek és az APO-nak kell megfogalmaznia egy álláspontot. „Az mondják, megszervezzük az országos vitát. [...] Hétszám, hónapszám találkozni fogunk ezzel az újságban is. Nem kell ez. Semmiféle országos vitát nem ajánlok. Nem olyan kérdés ez, hogy ebben a legszélesebb közvéleményt csatasorba kellene állítani, ennek irodalompolitikai körben kell mozognia. Talán a nagy napilapok egy-két cikkben foglaljanak állást, és ez elég. [...] Tudniillik semmiféle össznépi érdek nem fűződik ahhoz, hogy a legközelebbi 6 hónapban az ország irodalmi kérdésekkel foglalkozzék.”

Kádár felszólalása világosan jelzi, hogy az irodalom valóban elvesztette korábban kiemelt jelentőségű ideológiai szerepét, és ekkorra már politikai jelentősége is háttérbe szorult. A párt főtitkára az állami és pártapparátus embereire bízta a politikát közvetlenül nem érintő részletkérdések kidolgozását. Éppen ezért a szanálásnak ebben a szakaszában nem is értette, hogyan került ez a téma a testület elé: „Mi felvettük ezt a kérdést a munkatervünkbe, és most önkritikusan megmondom, hiba volt ezt ide felvenni. Nem azért, mert ez nem érdemli meg, hogy egy kicsit tárgyalgassuk, de nem jó összeházásítani a Politikai Bizottságot ezzel az okmánnyal. [...] Marosán elvtárs bizonyos könyvekre utalt, amiket olvasott, de köztünk nagyon kevés az irodalomkritikus. Ezt meg kell mondani őszintén – ezt maguk is tudják. Hogyan tudjuk mi ezt szentesíteni?” Hasonlóan nyilatkozott Kádár azon az 1959. áprilisi ülésen, ahol többek között az írószövetség alapszabályát tárgyalták. Nem járult hozzá, hogy az alapszabályt közvetlenül a PB hagyja jóvá. „Ez azt jelenti, hogy át van hárítva a PB-ra a felelősség, pedig vannak a területnek felelősei, a minisztérium és az illetékes osztály. Velünk elveket hagyassanak jóvá, és ne szöveget.”

Kádár ellentmondást nem tűrően tartotta fenn magának a legfontosabb politikai döntések jogát, de a megvalósítást már „szakemberekre” bízta. A sokszor rendkívül egyszerűen, szinte primitíven megfogalmazott elvek, trendek átültetése a gyakorlatba: a tagolás, a differenciálás, a strukturálás és az áttételek kialakítása a „munkáját már szinte élethivatás-szerűen végző” apparátus dolga volt. A kettő: a primitív és a strukturált ká-

dárista gondolkodás meglepően kompatibilis volt egymással. Éppen ezért Kádár leggyakrabban nem lépte túl uralkodói-politikusi kompetenciáját, s talán emiatt is tudott oly sokáig viszonylag békés keretek között kormányozni.²³

Modernizmus és tömegkultúra

Az írószövetség következő közgyűlését 1962 májusában tartották. A két közgyűlés között eltelt időben a kommunista diktatúra szanálása a végéhez közeledett, s ezzel egyúttal a kádárizmus visszahelyezkedett az időbe, azaz kezdett szinkronba kerülni a körülötte állandóan változó külvilággal. A Sztálin halála után megindult enyhülési folyamat és a békés egymás mellett élés politikája némiképp átalakította a kommunista kulturális ideológiát és a két világrendszer közti kapcsolatokat is, s ennek begyűrűző hatásait a konszolidált viszonyok között már nem kellett olyan szigorúan feltartóztatni. A kultúrpolitikai vezetés hirdette ugyan, hogy az ideológiában és a művészetben nincs *koegzisztencia*, a hatvanas évek elejétől lassanként mégiscsak beáramlottak Keletről és Nyugatról azok a szellemi áramlatok, amelyek újfajta kihívásokat hoztak: és nemcsak a mozdulatlanságra berendezkedett kultúrpolitikai gondolkodás számára, de az alkotók számára is.

Először a szocialista realizmus dogmatikus fogalmát kezdték ki azok az irodalomelméleti viták, amelyek a Szovjetunióban a XX. kongresszus után kezdődtek, s amelyek hatása itthon is érződött már az 1956-os közgyűlést megelőző elméleti engedményekben, de a forradalom utáni állásfoglalásokban is. Az ideológiai-elméleti átértékelés következményeként kezdtek megjelenni a hazai könyvkiadásban a nyugati kultúrának azok a művei, amiket korábban dekadensnek minősítettek. A lelkesedéstől vezérelve pedig megjelentek az első hazai epigonok is. S míg a modernizmus és nyomában a polgári esztétikák elsősorban a hatalomnak okoztak gondot, a tömegfogyasztást mindig szem előtt tartó kádárizmusban a mérsékelten támogatott tömegkultúra magának a „magas” irodalomnak jelentett konkurenciát.²⁴

A modernizmus felélése nyomán alig érzékelhető hangsúlyeltolódás ment végbe az irodalmi csoportok között is. Míg az 1959-es közgyűlést megelőzően Darvas a polgári írók fokozottabb jelenlétét az irodalmi életben szükséges korrekciónak tartotta „*az elmúlt évek szűkkeblűségével szemben*”, Kiss István egy 1960 márciusában készült feljegyzésben már riasztónak találta a polgáriak megnövekedett befolyását. „[...] az Írószövetség vezetői szerint az ellenforradalom után olyan helyzet alakult ki, hogy a népiesek háttérbe szorultak az ellenforradalom idején tanúsított magatartásuk és a pártdokumentum megjelenése folytán. Ugyanakkor az olyan polgári írók, akik nem kompromittálták magukat, mert nem is volt mit elárulniuk, hiszen sohasem voltak kommunisták – előtérbe kerültek a könyvkiadásban és az irodalmi lapokban is. [...] A Szövetség azt javasolja, hogy ezeket szorítsuk háttérbe, fogjanak össze a kommunista írók és kritikusok ennek érdekében, és inkább adjuk ki a népiesek haladó műveit.”²⁵

A külső hatások feltűnésével párhuzamosan ugyanakkor jelentkeztek már a kádári szanálás és az irodalompolitika immanens problémái is. A politikai akarattal felállított írószövetség mint valami Patyomkin-építmény takarta el az irodalom nélkül maradt irodalompolitikát. A szövetségben többségben voltak a kommunisták, de a normális működéshez szinte semmiféle jogot nem kaptak, ezért érdemi munkát nem is végezhettek. A szervezetből az írók nagy többsége kiszorult; s hogy nem is vágytak oda bekerülni, az mutatta, hogy az alapító közgyűlés után a kultúrpolitikai vezetés hiába várta a kívülrekedtek jelentkezését, azok nem tolongtak a tagkönyvekért. Az 1962-es köz-

gyűlés előtt ezért néhányukat levélben értesítették, hogy fel vannak véve.²⁶ Hivatalos irodalmi élet nem volt, ám élt most is, mint az ötvenes évek során mindvégig, az irodalom második nyilvánossága. De a változó világot jól érzékeltető különbség volt, hogy a Rákosi-diktatúrában „írófejedelmek” (Illyés, Veres, Déry) uralták centrumként az irodalmi nyilvánosságot, most pedig személytelenebbül, a főváros művészeti közéletének különböző csoportjai. Erről panaszkodott egy 1961 végén készült feljegyzés: „Az Írószövetség nem tudta megfelelően betölteni a maga közvélemény-formáló szerepét. Az irodalmi életre, főleg Budapesten, valóságos lelki terrort gyakorol egy szűk polgári sznob »közvélemény«, s ezzel szemben nincs olyan szervezett szocialista közvéleményünk, amely hallatja a hangját és helyes irányban tudja ösztönözni az írókat.”²⁷

Az irodalmi művek szélsőségektől mentes középszínvonala állandósult, ami – hasonlóan az 1949–51-ben virágzó sematizmus normatív funkciójához – a politikai stabilitás szempontjából szükséges volt, de nem volt már elégséges mint irodalom. A mérce emelésére pedig nem sok esély mutatkozott, mert a nem kommunista írócsoportokkal nem tudtak megegyezni: az idősebb nemzedék elfordult a társadalmi, közéleti témáktól, a fiatalabbak pedig távol tartották magukat a hivatalos irodalmi fórumoktól, és „kávéházi életet éltek”. A börtönből nemrég szabadult írók (Déry, Háy) írásait és magatartását viszont a hatalom nem találta megfelelőnek, ezért ők továbbra is csak fordításokból élhettek.²⁸

A kommunista diktatúra biedermeier korszaka

A kultúrpolitika vezetői és a PB egyes tagjai aggódva figyelték mind a belső gondokat, mind az erjesztő, bomlasztó külső hatásokat. Kádár viszont úgy érezte: kezd szinkronba kerülni ezekkel a folyamatokkal. Az írószövetségi közgyűlés referátumát tárgyaló PB-ülésem kifejtette, hogy (a sztálinizmuskritikát megerősítő XXII. kongresszus után) a közgyűlés megtartásához rendkívül kedvező a kül- és belpolitikai helyzet; alkalmas arra, hogy a magyar irodalom irányzékát jó irányba állítsák be. A szanalást majdnem befejezettnek tekintette; kezdetét vehette a konszolidált működés.

Ennek megfelelően Kádár már a működő „minőségi demokrácia” érzetét akarta kelteni. Utasította embereit, hogy a korábbi szokásokkal ellentétben a közgyűlés előtárszák ki a referátumot, először a kommunistáknak, majd a többi résztvevőnek is, hogy „érdemi vita” alakulhasson ki. „Jöjjenek össze, mondják el a véleményüket, és akkor kicsit az ő tézisük is lesz, és annak szellemében készülnek. [...] Most valahány elvtárs, aki ezzel szinte élet-hivatás-szerűen foglalkozik, tegyen félre minden más isten-nyilat, ami van – békebizottsági üléseket stb. –, és ezzel foglalkozzék, és gyorsan hozzák össze a téziseket. [...] A demokratizmushoz az is hozzátartozik, hogy két nappal előbb az emberek markába nyomjuk, miről lesz szó.”²⁹

A szövetségi tagság kérdésében is új politikát javasolt. Oldják fel az „embargót”, szüntessék meg az írószövetség feltűnően kizáró politikai jellegét, ezáltal illesszék be végleg a konszolidációs lét keretei közé. „Megalakult ez a szövetség. Hogyan alakult meg? Maguk tudják, hogyan alakult meg! Nem lehet, hogy ne legyen Írószövetség! Nekünk se kellett és az íróknak se – mégis megalakult. [...] viszont aki író él Magyarországon és ír vagy írni akar, annak tagjának kell lennie az írószövetségnek, még ha börtönben volt is, vagy még ha emigrációban volt is. [...] Tudják, hogy mi általában nem udvarlunk az íróknak. A helyzet azonban változott, és az életnek megvannak a maga törvényei. [...] És felmerülhet az a krisztusi példa, hogy egy elvesztett bárány miért kedvesebb, mint az a 99, aki el se veszett.”

Ezen az ülésen is elárulta, hogy határozott politikai akarata mellett olykor milyen gyenge volt a helyismerete, mert példaként Horváth Mihályt mondott Horváth Béla

helyett. A „szakemberek” tapintatosan kijavították.³⁰ Mint ahogy korrigálták a stílusról alkotott nem túl meggyőző érvelését is. *„Nem szívesen leplezem le magam, de úgy vagyok ezzel: nekem mindegy, hogy zongorán vagy cimbalmon, csak az én nótámat játsszák. Nekem elsőként az a lényeg, hogy a különböző stílusokkal a szocializmus ügyét akarják-e szolgálni. Hogy ezt hatszögletű emberfejjel fejezi-e ki vagy harmóniával, az teljesen mindegy, az elsőrendű, hogy a szocialista forradalom ügyét akarja-e szolgálni és kifejezésre juttatni.”*

Az írószövetség jelen lévő főtitkára, Dobozy attól tartott, hogy ez a meglehetősen körvonalazatlan megjegyzés biztatást ad majd nemcsak a formai újítóknak, hanem annak a színtelen irodalmi masszának is, ami a kádárista irodalmat ekkoriban alapvetően jellemezte. Ezért figyelmeztette Kádárt arra, hogy az talán neki sem mindegy, hogy hamisan játsszák-e a nótáját. Dobozy szerint ki kell mondani a közgyűlésen, hogy a művészi mérce fontos.

Kádár nem zavartatta magát. Természetesnek tartotta, hogy a részleteket nem, csak a trendeket kell biztosan tudnia. És abban, úgy tűnt, biztos volt, hogy a diktatúra szanálásának befejeztével végre az irodalmat is behódolásra kényszerítheti. *„Egyébként én már régen mondtam, lesz magyar irodalom, mert olyan lakodalom még nem volt, ahol volt menyasszony, volt vőlegény, enniváló, hozomány, és zene nem volt. [...] Mi korábban is mondtuk, csak a munkások értsenek velünk egyet és a parasztok egy része, akkor majd jelentkeznek az írók is, ha viszont erőnket külön az írókra fecsérjük, akkor sem lesznek mellettünk. Ha majd látják, hogy a munkások és parasztok mellettünk lesznek, akkor ők is odaállnak. [...] Értsék meg, hogy a népnek szívességet nem tehet senki a világon, csak nagyon nagy megtiszteltetést érezhet, ha a nép ügyét szolgálhatja! Ez kivétel nélkül minden emberre – az írókra is – vonatkozik. Tehát nem a nemzet tartozik neki kézsókkal, mert ő kegyes írni valamit, hanem ő csókolja meg a kezét, hogy szolgálhatja a népet.”*

A közgyűlést megtartották 1962 szeptemberében. A hatalmi legitimitás szempontjából is fontos írók nem szólaltak meg, így Illyés és Benjámín, illetve az egykori derékhadhoz tartozó és „a polgári irodalomból induló” Somlyó és Devecseri sem. *„Nem jelentkeztek azok sem, akik ma is inkább a különböző polgári irányzatok hívei. (Szabó Magda, Mándy Iván stb.)”*³¹ Az eseménynek ezért irodalmi jelentősége nem volt. Az értékelő feljegyzést készítő Köpeczi Béla ennek jellemzésére Palotai Borist idézte: *a közgyűlésnek jó „biedermeier hangulata” volt. „Tényleg az volt – írta Köpeczi –, s ebben a hangulatban elmosódtak az ellentétek, irányzati kérdések, értékítéletek stb. Egyszóval semmi különösebb szellemi izgalmat sem jelentett a közgyűlés.”*

A közgyűlésnek éppen ezért inkább politikai jelentősége volt; ugyanúgy a kádári konszolidált működés kezdetét jelezte, mint ahogy az írószövetségi pártszervezet 1962-es újjáalakítása is. A szeptember 17-i első taggyűlésen jelenlévők azt várták, hogy a párttitkár Tóth Dezső elemzi az MSZMP év végén megtartandó VIII. kongresszusának téziseit is. De erre nem került sor. Tóth Dezső nem akart belebonyolódni a személyi kultusz és a koncepciók perek bírálóitába, ezért nem emlegette a kongresszusi téziseket. Pedig Kádárt ez már nemigen zavarta volna. A jelenlévők a tézisekre hivatkozva *méltatták a párt végleges és nyilvánosan is deklarált elhatárolódását a Rákosi-korszaktól*, s ezért éltették Kádárt. Darvas ezzel összefüggésben úgy értékelte, hogy a közelgő kongresszus tézisei a balos kommunistákat arra intik: vizsgálják felül ortodox álláspontjukat. A taggyűlés résztvevői az egész korábbi szövetségi és népfrontpolitika szabatolását a moszkvai perek és Rákosiék számlájára írták, s azt remélték, hogy ezt felülbírálván talán valamiképp rehabilitálni lehet majd a szociáldemokratákat, és kapcsolatot lehet teremteni a haladó nyugati kultúrával is, egy „egységes világgal” érdekében.

Ezek az események is jelezték, hogy a kádárizmus az MSZMP VIII. kongresszusával új szakaszához érkezett, amely – korlátozott jelentéssel ugyan, de – koronázási aktushoz volt hasonló. A szanálás után kezdetét vette a konszolidált uralkodás.

Jegyzetek

1. A korai kádárizmus politikai folyamatainak megnevezésére a kádárista *konszolidáció*, illetve az ellenkező előjelű *restauráció* helyett szerencsésebbnek tartanám a *szanálás* elnevezést, mivel többretegű jelentés kifejezésére alkalmas, és a folyamat lényegét pontosabban írja le. A „konszolidáció” elfedi a korábbi rendszer teljes csődjét, és nem érzékelteti azt sem, hogy az uralom megszilárdításához a legdrasztikusabb eszközöktől sem riadtak vissza. Ugyanakkor az 1956 utáni politikai garnitúra magát a klasszikus sztálinista diktatúrát és annak hazai megfelelőjét, a Rákosi-rendszert nem állította vissza, mert nem ez volt a célja, tehát nem is restaurálta azt. Elsőrendű fontosságúnak tartotta viszont, hogy a totálisan csődbe ment *kommunista uralmat működőképes formában* újra-teremtse, és működését nagyobb megrázkódlatás nélkül hosszú távon biztosítsa, vagyis *szanálja*.

2. KIDOLGOZANDÓ TÉTELEK A KORMÁNYPROGRAM IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI RÉSZÉHEZ. Magyar Országos Levéltár MDP–MSZMP Iratok osztálya (MOL MDP–MSZMP IrO) 288.f.33/1957/2.ő.e.

3. Az Irodalmi Tanács a Művelődési Minisztérium tanácsadó testülete volt. Működött ugyanakkor a minisztériumon belül egy Irodalmi Osztály is, hasonlóan kevés jogkörrel. Az irányítás ebben az időben a legfelső szintű politikai vezetés kezében volt.

Az 1957-es évről és az Irodalmi Tanács működéséről: Ständeisky Éva: BELETÖRÖDÉS ÉS ALKALMAZKODÁS. A HATALOM ÉS AZ ÍRÓK – AZ 1956-OS INTÉZET ÉVKÖNYVE. Bp., 1995.

4. A MAGYAR SZOCIALISTA MUNKÁSPÁRT DOKUMENTUMAI 1956–1962. Kossuth Könyvkiadó, 1964. – A PB-ülés jegyzőkönyve megtalálható: MOL MDP–MSZMP IrO 288.f.5.cs. 38.ő.e.

Irodalmi platform 1948 óta csak egyszer jelent meg: 1954. március 15-én szerkesztőségi

cikként a *Szabad Népben* AZ ÚJ MAGYAR IRODALOM EGYES KÉRDÉSEIRŐL címmel. A szöveg 1953 őszétől több változatban készült el, koncepciója folyamatosan változott. Figyelemre méltó, hogy minden nyilvánosan megjelent platformból, így ebből is, hiányzik a történeti-analitikus rész, amely részletesen és többé-kevésbé reálisan elemzi az irodalmi csoportok és a politikai hatalom viszonyát. Ez megmaradt – vélünk – belső használatra, privát okulásra.

5. Az ENSZ-jelentés elleni tiltakozásról: Pór Edit–Cseh Gergő: AZ ENSZ ÉS MAGYARORSZÁG, 1957. *Társadalmi Szemle*, 1995/5. A *Kortárs*-beli nyilatkozatról: Ständeisky Éva i. m.

6. A politikai vezetés nem kis elégedetlenségére a forradalomtól a hat író nem határolta el magát elég határozottan. Elégedetlenségüket mégis alárendelték annak a politikai megfontolásnak, amely ebben az időben a bővülő megjelenési lehetőségeket akarta demonstrálni. Nehezen megválaszolható kérdés ugyanakkor az, hogy miért nevezték a legnagyobb, a toleranciát reprezentáló folyóiratot *Kortárs*-nak, első számában Kassák írásával, amikor mindenki tudta, hogy a koalíciós időszakban Kassák szerkesztett ezzel a névvel lapot. (Hasonlóan meglepő, hogy miért ragaszkodott Kádár ahhoz, hogy a *Népakaratot*, a szakszervezetek lapját, a szociáldemokrata *Népszava* után kereszteljék el.)

A *Kortárs* szeptemberi megjelenéséig csak a márciusban indult *Élet és Irodalom* és a *Nagyvilág* működését engedélyezték. A *Kortárs*-sal egy időben jelent meg a szegedi *Tiszatáj* is, elsőként a vidéki folyóiratok közül. Kádár-korszakbeli történetéről: Varga Péter: A TISZATÁJ TÖRTÉNETE 1956–1989. Kézirat, megjelenik a *Múltunkban*.

7. Interjú Benjámín Lászlóval, készítette: Pacsek Józsefné, Petőfi Irodalmi Múzeum Hangtára.

8. A felismerés nem volt új; a történeti értékelés egyik megfogalmazója, Király István ismerte ezeket a tételeket azokból a platformtervezetekből, amelyeket 1953 őszén, 1954 tavaszán készítettek a pluralizmus látható jeleitől megriadt kultúrpolitikusok. Október 30-i változat: „[...] az ellenséges irányzatokat elhallgattuk és nem legyőztük [...]” 1954. február 1-jei változat: „A helyes az lett volna, ha nem egyszerűen adminisztratív úton, hanem elsősorban ideológiai eszközökkel léptünk volna fel ezekkel az írőkkel szemben, pontosabban: ezeknek az írőknek a megnyeréséért, és biztosítva számukra bizonyos megjelenési lehetőséget, megpróbáltuk volna őket a mi oldalunkra áthozni.”

Kérdés persze, hogyan lehetett volna az ellenfeleket megtartva legyőzni. Talán kimondatlanul a tábor más országaiban működő áltöbbpártrendszer megalapító mechanizmusára gondoltak. Valószínűleg erre utalt Pándi Pál is, amikor 1957-es tervezetében a korábbi irodalmi ellenzék szájába adja ezt a megoldást: „A probléma körülbelül ez volt: ha a párt politikája helytelenül járt el a fordulat évében, amikor adminisztratív megszüntette a különböző demokratikus pártokat, s velük együtt azokat a szépirodalmi folyóiratokat is, amelyek a politikai irányzatokat reprezentálták, akkor most (1956-ban) újra teret kell adni az elnémított irányzatoknak, legalábbis a szépirodalmi folyóiratok erejéig.” (IRÁNYZATOK A SZOCIALISTA IRODALMON BELÜL. MOL Aczél György miniszterhelyettes iratai.)

Mivel Magyarországon a helyzet Kádár János megfogalmazásában „történelmileg úgy alakult”, hogy a többpártrendszer nem maradt fenn, a forradalom után pedig visszaállítani már nem lehetett, álműködésének hatásait a kultúrára nem lehetett kipróbálni. Más megoldásokat kellett találni az ellenfelek semlegesítésére.

9. Az Irodalmi Tanács 1959. február 19-i jegyzőkönyve a népi írőkkel kapcsolatos álláspont vitájáról: MOL Aczél György miniszterhelyettes iratai – A népiekről szóló határozat: A MAGYAR SZOCIALISTA MUNKÁSPÁRT HATÁROZATAI... – A népi írói csoport reagálása az állásfoglalásra: VÁLASZ ÉVKÖNYV, 1989/1., Standaesky Éva: A NÉPI ÍRÓK ÉS A HATALOM, *Holmi*, 1994/10.

10. MOL Aczél György miniszterhelyettes iratai.

11. Kádár gyakran elárulta tájékozatlanságát

szakmai kérdésekben. Ezen az ülésen is felszólította az irodalmi állásfoglalások megfogalmazóit, hogy tartózkodjanak az olyan „új” fogalmak „bedobásától”, mint *lázadók és derékhad*. (Orbán László megjegyezte, hogy az utóbbi irodalmi körökben ismert fogalom volt.) Valószínűleg magának Kádárnak a tájékozatlansága szülte azt az elvi megfontolást is, hogy idegen, „ismeretlen” szavak ne kerüljenek a nyilatkozatokba. Így például azt javasolta, hogy az 1953-as Örökény-cikkre utaló *vátesz* kifejezést mellőzzék. A praxishoz azért került ideológia is. „Nekünk szükségünk van arra, hogy támogassanak minket a munkás- és parasztberek, az egyszerűbb értelmiségiek, akik a váteszekkel nem sokat foglalkoznak.” A PB 1958. december 16-i ülésének jegyzőkönyve. MOL MDP-MSZMP IrO 288.f.5.cs.188.ő.e.

12. Uo. A Politikai Bizottság tagjai megegyeztek abban, hogy a szövetséget úgy kell helyreállítani, hogy az „ne jelentsen történelmi fordulat”. Fock Jenő: „Véleményem szerint szerényebbé kell tenni ezt a munkát, mert különben az írőknel az ellenkező hatást fogjuk elérni, mint amit akarunk, túl nagy fiúkká avatjuk őket az Írószövetség megalakulása alkalmából.” Másfelől azt is tudták, hogy az alakuló tagság lényegében a huszonöt kommunista író tömörítő aktív köré fog szerveződni, és úgy vélték, ezek nem érdemelnek ekkora felhajtást. Apró Antal: „Én tisztelem és becsülöm a kommunista író elvtársakat, egy része írni is tud, de egy része abból él, hogy erőszakos, fellép és hatszor kiadott kiadványait hetedszeri kiadásra is kiverőszakolja. [...] nem vagyok biztos abban, hogy szükséges-e most ilyen nagy értékkeléssel startolni az Írószövetség megalakulása alkalmából ennek az írói csoportnak, amely a magyar irodalomban súlyánál fogva még nem érte el azt a tekintélyt, amit szeretnénk.”

13. A FELSZABADULÁS UTÁNI MAGYAR IRODALOM NÉHÁNY KÉRDÉSÉRŐL, A MAGYAR SZOCIALISTA MUNKÁSPÁRT HATÁROZATAI...

14. Mesterházi Lajos elemzését az 1956 utáni irodalmi viszonyokról és az irodalmi csoportokról közzétette: Cseh Gergő–Pór Edit, *Kritika*, 1993/8.

15. A PB 1959. április 1. jegyzőkönyve: MOL MDP-MSZMP IrO 288.f.5.cs.124.ő.e. A további idézetek innen.

16. Jelentés az Írószövetség újjászervezésének előkészítéséről. MOL MDP-MSZMP IrO 288.f.5/1959.cs.137.ő.e.

17. Az Irodalmi Osztály 1959. II. félévi munkaterve. MOL Aczél György miniszterhelyettes iratai – Az írószövetség újjászervezéséről és a népi írókról: Benkő Péter: AZ ÍRÓSZÖVETSÉG ÚJJÁALKULÁSA ÉS A NÉPI ÍRÓK (1959). *Múltunk*, 1991/4.

18. A PB 1959. június 30-i jegyzőkönyve. MOL MDP–MSZMP IrO 288.f.5/1959.cs. 137.ő.e.

19. A középkáderek megerősítésének koncepciója korábbi keletű; az 1953-as fordulat után Horváth Márton hasonló stratégiát tartott volna célravezetőnek: „A maximalizmus megnyilvánult a közepes tehetségű írók rideg kezelésében is, minimálisra csökkentette általában a megjelenési és fejlődési lehetőségeiket, és növelte az ellenállásukat a párttal szemben. [...] Különösen aláhúzta ennek a helytelenségét, hogy egyesek közülük komoly eredményeket értek el éppen a legszélesebb népszerűségnek örvendő műfajokban, mint a filmvígjáték, az operett, az ifjúsági irodalom [...]. A középkáder írók elhanyagolása szorosan összefüggött e műfajok elhanyagolásával is, amelyek fejlesztését arisztokratikusan lebecsültük.” 1953. őszi tervezettörvény az irodalmi platformhoz. MOL MDP–MSZMP IrO 276.f.89.cs.405.ő.e.

20. A differenciálás lényegét legjobban úgy érzékeltethetnénk, hogy ha a szalámitaktikáról szóló ismert hasonlatot kissé továbbfejlesztve azt mondanánk: a különbség a koalíciós időszakból ismert kommunista taktika és a Kádár-rendszer szanáló taktikája között annyi, mint a késsel durvára vágott párizsi és a géppel finomra szeletelt gépsonka között. Az 1948 előtti kommunista politika esélytelen szeletekre szabdalta fel az ellenséges politikai erőket, a kádárista politika viszont arra törekedett, hogy a politikai csoportokat is és a potenciálisan politizáló társadalmat is fokozatosan apolitikus *egyedekre* bontsa.

21. Az írók anyagi helyzetének megváltoztatása, a főállású írói státus megszüntetése sem volt új ötlet. 1955-ben már készültek erről a PB számára tervezetek, de a körülmények, a sürgős politikai teendők nem kedveztek a stratégiai jelentőségű kivitelezésnek.

A fiatal írók egyébként megkapták az ígért folyóiratot, 1961 márciusában indult az *Új Írás*. – Antológiáik korábban: TŰZTÁNC, ELŐJÁTÉK, ÉBREDÉS.

Darvas referátumtervezete: MOL Aczél György miniszterhelyettes iratai.

22. A PB 1960. december 20-i jegyzőkönyve: MOL MDP–MSZMP IrO 288.f.5/1960.cs. 214.ő.e. A további idézetek innen. – Kádár beszédéből hosszabb részletet közzétett Herbai István a *História* 1995/3. számában.

23. A „szak”-politikusai apparátus kialakításának koncepciója – mint már említettem – az egészen korai dokumentumokban is megtalálható: „A program csak a marxizmus–leninizmus tudományának alapján álló, szakmailag képzett, kulturált állami szervezettel valósítható meg. E magas követelmény szükségessé teszi egyrészt a minisztérium és a tanácsi dolgozók szakmai és politikai továbblépését, másrészt a szervezet stabilitását, megszüntetve a káderek gyakori cserélgetését. El kell érni, hogy a művelődésügy dolgozói területükön gyökeret verve, munkakörüket évek tapasztalatával lássák el és feladatukat élethivatásnak tekintve, ennek megfelelően képezzék magukat.” A kulturális program tervezete, 1957. október. MOL MDP–MSZMP IrO 288.f.33/1957.cs.2.ő.e.

24. A kultúrpolitika álláspontja a modernizmussal kapcsolatban a hatvanas évek elejére alakult ki. Ennek lényege, hogy a nyugati modernizmus egy irányzat volt, meghatározott formai jegyekkel és egyértelmű polgári szemlélettel és ideológiával. A modernség mint újszerűség, mint a kultúra legfrissebb, legtermékenyebb jelensége viszont a szocialista művészetre és irodalomra jellemző. Igyekeztek szétválasztani a modernség és a modern tömegkultúra fogalmát is, az utóbbitól pedig gondos politikai elővigyázatossággal elkülöníteni a nagyüzemi giccset. Hangsúlyozták, hogy a tömegtermelés a „magas” kultúra problémája, míg a giccs az „alacsonyé”. Mindenképpen elejét akarták venni annak, hogy az írók – az ötvenes években megszokott módon – az úgynevezett könnyű műfajokat a giccsel azonosítsák és belelendüljenek a szórakoztató műfajok elleni támadásba, hiszen a tömegszórakoztatás a kádári fogyasztás fontos eleme volt. Ezért aztán Aczél György meg is védte az igen népszerű Szabó családot az írói kifogásokkal szemben. (Az írószövetség kommunista aktívájának ülése, 1962. május 10. MOL MDP–MSZMP IrO 288.d.33.cs.10.ő.e.)

25. Feljegyzés az írószövetség eddigi munkájáról, 1960. június 4. MOL MDP–MSZMP IrO 288.f.33.cs.36.ő.e.

26. Idézett interjú Benjámin Lászlóval.

27. Előterjesztés a Magyar Írók Szövetségé-

nek közgyűléséről, 1961 (végén). MOL MDP–MSZMP IrO 288.f.33.cs.17.ő.e.

28. „Álláspontunk az volt, hogy egzisztenciális lehetőségeiket biztosítjuk, fordítási megbízásokkal és más módon, eredeti írásaikat azonban csak akkor adjuk ki, ha tisztázzák álláspontjukat 1956-tal, illetve az azóta végbement fejlődéssel kapcsolatban. Nem gondoltunk nyilatkozatokra, hanem azt javasoltuk, hogy szépirodalmi munkáikban fejtsek ki nézeteiket. Az elmúlt másfél esztendőben ezek az írók kísérleteket tettek, hogy megfeleljenek ennek a kívánalomnak, de ezek a próbálkozások felemásak voltak, s úgy ítéltük meg őket, hogy nem teljesítik azt a követelményt, amely lehetővé tenné számukra az irodalmi életbe való visszatérést.” (Köpeczi Béla feljegyzése [néhány 1956-ban kompromittált íróról]). A feljegyzésben megnevezett írók: Déry Tibor, Háy Gyula, Zelk Zoltán, Tamási Lajos, Ör-

kény István, Benjámin László, Kuczka Péter, Lukács György. MOL Aczél György miniszter-helyettes TÜK iratai.)

29. A PB 1962. május 3-i jegyzőkönyve: MOL MDP–MSZMP IrO 288.f.5.cs.264.ő.e. A további idézetek innen.

30. Horváth Béla 1962-ig a müncheni *Látóhatár* egyik szerkesztője volt. Ekkor hazatért, és 1963-tól a Budapesten indított *Látóhatárt* szerkesztette. Jellemző, hogy nevét Kádár rosszul tudja, de politikai céljai most is világosak. Egyfelől a hazai káderhiány pótlása, másfelől a toleranciát sugalló propaganda a külföldnek, harmadrészt az irodalmi emigráció megosztása.

31. Megjegyzések az írószövetség közgyűléséről, 1962. május 20. MOL MDP–MSZMP IrO 288.f.33.cs.1.ő.e.

Gabriel Liiceanu

ELMÉLKEDÉS A SZEMÉTRŐL

Demény Péter fordítása

A Lucaci utcában lakom, a Traian csarnok közelében. A hetvenes évekig a negyed lakossága többségében zsidó volt, majd amikor a zsidók emigráltak, cigányok költöztek az üres házakba. Mezitlábas gyerekek játszanak az utca közepén; a házak előtti székeken pocakos öregek ülnek trikóban és papucsban, sliccükéről leszakadt a gomb; az udvaron teknők, rozsdás vasak és üres üvegek; az ablakok között kartondarabok és újságok, slamos asszonyok vizik karjukon mocsos kölykeiket; szombatoként, ha esik, van, bömböl a magnó – idestova húsz éve így néz ki ez negyed, amely valamikor a mítikus Bukarest része volt, a Mintuleasa, a Popa Soare, a Romulus és a Remus utcákkal együtt.

Az idén új jelenség ütötte fel a fejét ebben az elhanyagolt városrészben: az utca közepén szemétdombok nőnek. Változatosságukat egyetlen pillantással föl lehet mérni, de az embernek nincs ereje alaposan körülnézni, mert attól fél, hogy statikus kavargásukban elmondhatatlan ocsmányságot fedez majd föl: aprólékot, dögöt, gennyet és rongyokat – vagy tán a patkányok alig hallható surranását is észlelheti, hiszen éjjel a lámpák másodpercre föl villanó fénye őket is megvilágítja –, mindez a mocsok fokozatosan hódítja meg a negyedet, züllésünk ékes jelévé válik, lassan veszi körül a környéket, fojtogat, megadásra kényszerít, arra, hogy természetesnek fogadjuk el életünk belesüllyedését a szennybe és a kloákába.

Amint a városba igyekszem, utam első kétszáz méterén három szemétdombot láthatok: az első (ez a legrégebbi) abban a kis parkban terül el, melyet a Lucaci, a Fetitelor és a Mitiță Constantinescu utcák találkozása alkot. Pár évvel ezelőtt, hogy a tavasz beköszöntött, a kis tér előtt lakó ember kitakarította a helyet, fenyőfa karókat vert le, a karókat dróttal kötözte össze, a kertecskébe virágot ültetett. A virágoskert láttán a lakók előbb tétováztak, de rövid habozás után szégyentelenül szemetet öntöttek a bارسonyvirágok és ciniák közé – ekkorra tért magához az emberben megbúvó aljasság. Pár napon belül a virágoskertet lyukas cipők, vakolathalmok, koszos befőttesüvegek, áporodott szoszok és zöld legyek lepték el. Néhány évig figyelhettem a néma párbajt a senki földjén virágot természetű ember és azok között, akik a szemetet a kertecskébe borították. Negyedünk Sziszüphosza legyőzötten halt meg; életének utolsó óráján egy kisszéken ült az udvaron, s reszkető fejjel nézte a szemét könyörtelen előrenyomulását a virágágyások között.

A második szemétdomb a Fetitelor utcában van, a Calea Călărași felőli sarkon. A folyton itt nyüzsgő kutyák mellett olykor emberek kotorásznak: figyelmesen keresgélnek, aztán lehajolnak, és furcsa tárgyakat méricskélnek a kezükben. Testvériesen megfernek a kutyákkal.

A harmadik rakás, amelyet a Károly sugárút felé vezető úton látok, szintén egy parkban található; nagy és ovális ez a park, s a St. Ștefan-templommal szemben, a St. Ștefan utcában kezdődik, és azzal a házzal szemben végződik, amelyben Mihai Popescu, a színész lakott. Ezt a parkot valamikor alacsony kőkerítés vette körül: néhány gesztenye és hárs nőtt itt, hinták voltak meg padok. Most Mihai Popescu házával átellenben és a Popa Soare utca St. Ștefan felőli végétől pár méterre – a Popa Soarén van a Zsidó Közösség épülete és ennek szomszédságában Mircea Vulcănescu háza – a keresztút fenséges jeleként szemétdomb emelkedik. Itt volt alkalmam először látni, amint valaki az utca kellős közepén önti ki a szemetet; addig azt hittem, ezek a kupacok maguktól lesznek, a földből vagy tán az útburkolat vajúdásából születnek valamely fájdalmas éjszakai órán. Nem tudtam megállni, hogy meg ne szólítsam az illetőt: „Miért ide önti a szemetet?” „Hát mit akarsz, hova öntsem?” A válasz száraz volt és rövid, a hangból áradt a magabiztosság. Szomorúan mentem tovább, s háromszáz méterrel arrébb a Károly sugárútra jutottam, az Izvorul Rece kocsmával szembeni oldalra.

A szemétdombok és a szemérmatlenség

A szemét minden normális közösség számára azt jelenti, amit az ürülék az egyén életében, a szemeteskuka pedig ugyanazt a szerepet tölti be, amit a lakásban a vécé. Nem a ház közepére ürítünk: anyagcserénknek ezt az aktusát egy jól meghatározott helyen végezzük el; a civilizált társadalmakban a szemetet a kukákból elszállítják, és vagy megsemmisítik, vagy átalakítják – mindezt természetesen ott, ahol nem szoktak emberek járni. Mert minden civilizált társadalom szégyelli a saját szemétjét, és a társadalmi kiválasztás termékeit a legváltozatosabb módszerekkel próbálja eltüntetni. A szeméttel, amit általában elrejtene a tekintet elől, bizonyos diszkrécióval bánnak; e célra használatos lezárt zacskókban tárolják, s a hetente többször kiürített kukának olyan ártatlan illata van, akár egy halom zacskónak. Az a kellemetlen érzés, amivel a szemét a szemünket vagy az orrunkat bánthatja, már a kezdet kezdetén megszűnik. A társadalmi kiválasztás folyamatát így ugyanaz a szemérem övezi, mint a biológiai egyed bélműködését. És ahogy a civilizáció bizonyos fokán álló ember elszigetelti és kezeli biológiai funkcióit (erre használja a vécét, a szappant, a léfrissítőt, az illatosítót és a

többit), ugyanúgy a közösség is bonyolult és folyton ismétlődő folyamat keretében irányítja a szemét biológiját.

Ha ez nem történik meg, ha a társadalom elfogadja, hogy a szemetet az utcára öntés, ha nem törődik saját ürülékének termelődésével és eltüntetésével, akkor abban az idegbetegségben szenved, amit a franciák *gatisme*-nek neveznek; az ettől szenvedő beteg nem képes ellenőrizni záróizmának működését, tehát képtelen visszatartani a vizeletét és az ürülékét. A szemetet az utcára öntő és ahhoz családias kedvességgel viszonyuló Bukarest jelen pillanatban *végbélzárási elégtelenség*ben szenved; más szavakkal: Románia fővárosának egy része maga alá csinál, *szünet nélkül* maga alá csinál, s ebben a kollektív idegbajban elvesztette az ürüléktől való undorát és utálkozását. Az utálkozási távolság megsemmisülése és a szemét megjelenése az utcákon Bukarest koprofilias tüneteinek a jele.

A bukaresti társadalom bélzárási elégtelensége – ennek köszönhető a lakott területeken emelkedő szemétdombok monumentalitása – csak valami megrázó társadalmi trauma, egy nagyarányú változás jeleként értelmezhető; ez a változás súlyos bántalmakat okozott, a kulisszái között lezajló jelenségeket az emberek nem érthették meg, s ekképpen nem is dolgozhatták föl. A társadalmi ürülékkel fenntartott családias viszony, a tény, hogy megjelenése senkit nem zavar – ezek az infantilizálódott, megfélemlített és érzéketlen társadalom jellemzői, melynek idegbaja fiziológiai mellékhatásokkal jár. Érdekes megfigyelni, hogy a szemét utcán való tárolása más városokban nem tapasztalható; csak Bukarest, a központ „csinál maga alá”, tehát a meg nem értett történelem tűzfészke, ahol sokkal borúlátóbb a hangulat, mint a patriarkális, ahistorikus, szemérmét megőrző provinciában.

A „bent” és a „kint” közötti szakadékba öntött szemét

Ezt a jelenséget szociológiai oldalról is meg lehet közelíteni. Minél civilizáltabb a társadalom, a „kint” és a „bent” közötti különbség annál kisebb. E tétel igazsága majd minden nyugati országban látható. Takarításkor a német háziasszony nemcsak saját lakásában törli le a port; a művelet a kinti falak felé halad, s előbb az ablakokat és ablakkereteket, majd az ajtó külső részét, végül pedig a ház (vagy az üzlet) előtti járdát éri el, s akad, aki a járdát naponta lemossa. Párizs utcáin minden hajnalban porszívóznak. Ezekben az országokban gyakran találkozunk az egyébként belső burkolásra használt anyagokkal (márvánnyal, homokkővel stb.) a házon kívül, az udvarokban vagy csarnokokban is. Az elrobogó autó nem veri fel a port, eső után nem csapja föl az épületeket és a járókelőket, mert az utcák simasága vetekszik a padlóéval, és a csatornázás tökéletes. Így a „bent” az egész várost magába foglalja, s a fedett folyosók elszaporodása miatt eltűnik a „kint” utolsó jele, az ég is. A város óriási „bent”-té változik, ahol egyetlen négyzetmétert sem hagynak veszendőbe menni, s a nyilvános terület paradox módon „közös magántulajdonná” alakul. És ahogy „bent” és otthon senki nem köp a szőnyegre, és a szemetet sem önti akárhová, ebben a „közös otthonban”, amivé az utca változott, az emberek a „bent” normáinak megfelelően viselkednek. A külső környezet ilyenén interiorizálása olyan fokú harmóniát szül, amely sajátosan alakítja a nyugati ember személyiségét, és rendkívül erős alapját jelenti a civil társadalomnak.

Nálunk mindez fordítva történik. A „kint”-et mindenki a „senki földjeként” érzékeli, és minden mocskot oda ürítünk. A „kint” a moslék általános helye, az ajtó- és ablakkereteken túl kezdődő, tulajdonságok nélküli terület, ahová bármi *kidobható*. A

hatalmas tömbháznegyedekből rendszerint hiányzik az udvar – pedig jelenléte igen-csak fontos lenne, hiszen összeköti az otthon „bent”-jét az utca „kint”-jével, megszelídíti a „kint”-et, annak belsővé válását segítvén elő. Ebben az esetben viszont a „kint”-nek a „bent”-től erősen elütő jellege van; a „kint” a betonfal vagy a falon túli úr, s ez a fal minden átmenet nélkül választja el a kinti világot a bentitől. Így lesz a „kint” *a szenny területe*, az a furcsa hely, melyet nem vettünk a birtokunkba, tehát közömbösen, sőt ellenségesen viselkedhetünk vele szemben. A szemetet az utcára, a ház mellé és más helyekre öntjük; ez a különbség, ami a „bent” és a „kint” között létrejön, a társadalom atomokra bomlását, az egyén közösségi dimenziójának szinte teljes elsorvadását jelenti. Ezt a helyzetet láthatatlan és fizikailag lehetetlen, de *társadalmilag lehetséges* jelenetként képzelhetjük el: mindenki hátat fordít, az ijesztő elszigetelődés és közöny állapotában, amely vég nélkül ismétlődik. A társadalom már nem szervezet, hanem a Simone Weil által megnevezett $1+1+1+1\dots$ jellegű konglomerátum, amely eleve szét-tartó, és nagyon könnyen irányítható egy kis létszámú, de koherensen és erőteljesen működő csoport által. Az utcára öntött szemét a kohézió hiányának és annak a magányosságnak a bizonyítéka, amit az egyén a hatalommal szemben érez, amely bármikor el tudja pusztítani. A mocskok elburjánzása azt mutatja, hogy befejeződött az a folyamat, amelyről Noica beszélt, s melynek során a nép népességgé alakul át.

Miként fordíthatnánk meg ezt a folyamatot?

A szemétdomb mint mentalitásunk jelképe

Az utcára szórt szemét látványából arra következtethetünk, hogy a mentalitás nem valamely koponya üregében búvik meg, hanem már születése pillanatában kiszökik, és azonnal objektíválódik. A mentalitást érzékelhetjük a legkönnyebben az emberi világ jelenségei közül, hiszen a trolibuszban maximumra állított táskarádió, a járda peremén díszelgő köpet, a koponyacsont, amit a bányász dorongja tört be, mind-mind a mentalitás jelei. Reggeltől estig mentalitások között mozgunk, mert az a visszajáró pénz, amit az eladó megtart magának, ugyanúgy mentalitásunk kifejezője, mint a csúszópénz, amit akkor készítünk elő, ha orvoshoz vagy közjegyzőhöz megyünk. Az utcasarkon emelkedő monumentális, közszemlére bocsátott, büzlő és fortyogó szemétdomb maga is mentalitás. Ha tehát nem akarunk köpést látni többé, ha azt szeretnénk, hogy a bányász ne kapjon fütykőst a kezébe, hogy a visszajáró pénz ne maradjon az eladónál, vagy hogy az utcán ne legyenek szemétkupacok, csak egy megoldás létezik: *a mentalitás megváltoztatása*.

Csakhogyan – ha a hatását megszüntettem is – magát a mentalitást még nem pusztítottam el. Amikor azt mondom: „a szemétdomb mentalitásunk jelképe”, akkor azt akarom mondani: a látható hatásnak láthatatlan oka van. Más szóval, én csak a mentalitás látható részével találkozom, de ez a kellemetlen találkozás kizárólag a mentalitásnak otthon adó koponyaüreg tartalmának megváltoztatásával kerülhető el. Csupán a tapasztalható jelenség agresszív és kellemetlen – az őt vezérlő, kézzel meg nem érinthető eszme az elme láthatatlan tartományába tartozik. De miképp hatolhatnánk be a mentalitást rejtő kamrácskákba, ahonnan a könyörtelen és diadalmas szemétdomb származik? Hogyan változtatható meg a kamra tartalma – amely a látható jelenség oka – úgy, hogy egyben ez utóbbi is megváltozzék?

Platón már nagyon régen megadta a választ erre a kérdésre: A PHAIDROSZ-ban megállapította, hogy mint a testnek, úgy a léleknek is megvan a maga tápláléka. Akár-csak a test egészsége, a léleké is a neki nyújtott táplálék minőségétől függ. Minél jobb

ez a táplálék, a lélek annál magasabbra jut; és minél gyengébb, annál lentebb marad. De miféle táplálék az, amely a fejlődést és visszafejlődést, a lélek „fent”-jét és „lent”-jét meghatározza? Mi a jellegzetessége ennek a tápláléknak, amely a lélek láthatatlan, „mentalitásoknak” nevezett konfigurációit létrehozza? Platón elképzelte az „ég fölötti tájat”, s ezt a „valóság mezejének” nevezte el. Ha a lélek eljut oda, az igazság, a meg-gondoltság és a tudás csodálatában merülhet el. A lélek egészségi foka végső soron attól a táplálékmennyiségtől függ, melyet a „valóság mezejére” tudott átmenekíteni. Csakhogy a „lelki diéta” eme helyére nagyon is rögzös út vezet; a lelkek többsége csak nagy ritkán jut el oda, táplálékuk így vegyes, az igaz és a hamis, a tudás és a nem tudás keveréke, azokról már nem is beszélve, akik soha nem látják ezt a tájat, és akik egész életükben a „vélekedés táplálékán” élnek.

A történelem folyamán a kommunizmus értette meg a legjobban – és használta egy-ben a legaljasabb célokra – Platón gondolatát; ez a rendszer a lelki étrend gyökeres megváltoztatását tűzte ki célul maga elé. Besançon kerekén ki is jelentette: a kommunizmus nem létezett volna a kommunista *ideológia* új konyhája nélkül. A lélek táplálékába egyre több ideológiát kevertek, míg meg nem győződtek róla, hogy a lélek most már képtelen magasra szállni, mert megfertőzte az irdatlan mennyiségű rúttal, hamissal és rosszal. A kommunizmus elképzeltetetlen az ideológiai *nouvelle cuisine* táplálékával *rendszeresen* butított tömeg nélkül. Ebből a konyhából kerültek ki azok a fogások, amelyek elfogyasztása után az emberek szemétdombokat kezdtek termelni. A kommunizmus sohasem a nehéziparra támaszkodott az „új társadalom” építésekor, ahogy hirdette (ha ezt tette volna, nem úgy végzi, ahogyan végezte), hanem a platóni értelemben vett élelmiszeriparra: az idők során egyetlen társadalmat sem etettek ennyi „vélekedéssel”, és egyetlen elől sem fedték el ennyire kegyetlenül a „valóság mezejének” láthatárát.

A kérdés tehát így merül fel: hogyan méregtelenítsük ezt a hatalmas kollektív lelket? Befogad-e más táplálékot, vagy mint a hazatért fegyenc, kiokádja a kalácsot, mert sós-kához és penészes kenyérhez szokott? Ízlelhetjük-e még az igazság ízét, kívánhatjuk-e még egyáltalán, meg tudjuk-e különböztetni az igazságba göngyölt hazugságtól?

Egy dolog kétségtelen: ha a testi étrendet nem is, a lelkit mindenképpen mi állítjuk össze. Évtizedek óta először ismét megadatott a szomorú esély: *felelnünk kell* saját ostobaságunkért.

Kőríz Imre

FA FOR MEN

Sokáig ácsorogtam ma a zuhany alatt,
néztem a csalé csempét, a felhámló falat,
a hideg víz ahogy a rózsából kiront,
hogy telőben a tálca, a „víz a vádlimon”-t,
hogy fogyóban a forró, de alig kell meleg,
elég meleg az este, hideget engedek,

füllelt az este, forró, de csukva minden ablak,
ne halljon senki szomszéd, és senkit én se halljak,
és közben szólt a magnó, de hamar vége lett,
aztán még feltöröltem a kicsapott vizet,
bementem a szobába, néztem, tíz óra hat,
csak ültem megfürödve, kinn csöpögött a csap.

Magyar László András

BEVEZETŐ AGRIPPA SZATÍRÁJA ELÉ

Henricus Cornelius Agrippa von Nettesheim, miután 1528-ban Franciaországból Antwerpenbe, Ausztriai Margit védőszárnyai alá menekült, végre – úgy látszott – nyugalomra lelt. Idejét részint gyógyítótevékenységre, részint pedig könyvírásra fordíthatta: 1530-ban Antwerpenben ki is adta frissen alkotott művét, a DE INCERTITUDINE ET VANITATE SCIENTIARUM-ot, amellyel – mint hányatott élete során már annyiszor – újfent sikerült óriási botrányt kavarnia. (A botrány még százötven év múltán sem csitult el, például Justus Vesti [1651–1715] erfurti orvosprofesszor 1699-ben sem áttalott Agrippával vitatkozni.) De hát miről is szólt ez a könyv, amely olyannyira felháborította szinte az egész korabeli tudományos világot? A kötet nem volt egyéb, mint összefüggő szatírafüzér: valamennyi foglalkozás és hivatás, tudomány és mesterség megkapta benne a magáét, írója a bankszakmától a teológiáig, a prostitúciótól a kereskedelemig mindenről lerántotta a leplet, tudatlanságot, csalást, ostobaságot és fölöslegességet bizonyítva kortársaira. Mind közül azonban kétségkívül az orvostudomány járt a legrosszabbul: Agrippa nyelve sehol nem oly csípős, mint éppen kollégáival szemben.

Hogy pontosabban értsük, miről is van szó, alább összefoglalom az orvosszatíra főbb gondolatait:

Az orvoslás nem tudomány – állítja Agrippa –, szektái nem értenek egymással egyet, és ostobaságokat hordanak össze. A ritka sikert az orvosok csak a szerencsének köszönhetik, összejátszanak a gyógyszerészekkel, korruptak, szélhámosok, pénzéhesek, egymással is kitolnak, de leginkább a betegeknek ártanak. Még tekintélyeik is sötét gazemberek vagy legalábbis cinikus szélhámosok. Az orvosok továbbá gusztustalan, bűzös és szégyentelen figurák, akik nem kímélnek sem istent, sem embert. Veszélyesebb az orvos, mint a betegség: az ősi népek egészségesen éltek orvos nélkül, míg a maiakat megrontja a medicina. Az egyszerű, tapasztalatra épülő gyógymód többet ér, mint bármilyen kifinomult tudomány és drága patikaszer. A rómaiak ki is tiltották a doktorokat városukból, mert veszélyes gyilkosoknak és csalóknak találták őket. Ráadásul az orvosok büntetlenül viszik végbe gaztetteiket: ergo meg kellene szabadulni tőlük – ajánlja a szerző. Ezután a patikusok csepülése következik, majd némiképp enyhébb ítélet a sebészetről és a dietetikáról.

A mű által keltett fölzúdulás tehát – lát-szólag – érthető. Csakhogy Agrippa orvosszatírájának – mint azt a következőkben bizonyítani szeretnénk – szinte egyetlen gondolatát sem a kölni mágus ötlötte ki, majd’ valamennyi régi vagy újabb keletű közhely, ún. „toposz” volt, s ezt bizonyára a könyv olvasói is pontosan tudták. Célunk e bevezetővel tehát kettős: egyfelől meg szeretnénk jelölni a szatíra mintaképét, fel próbáljuk fedni eredetét, másfelől pedig némi magyarázatot próbálunk adni arra is, miért okozhatott egy nyilvánvaló kompiláció ekkora földindulást abban a korban, amely olyannyira hozzá volt szokva a hasonló fiktív, gyakran csupán a nyelvi és stilisztikai készség csillogtatására szolgáló tirádákhoz, s amely egyébként is olyannyira szerette ostromoztatni magát.

Mi lehet a kiindulópontunk? Nyilván a szerző műveltsége, vagyis az a kulturális kör, amelyben élt és gondolkodott. Ez a kör meglehetősen pontossággal megrajzolható, részint Agrippa életrajza, részint pedig főműve, a *DE OCCULTA PHILOSOPHIA* alapján, amelynek első könyvét ugyan már ifjú fejjel, 1509–1510-ben megírta, ám amelyet éppen a *DE INCERTITUDINE* megalkotásával nagyjából egy időben, Trithemius tanácsai alapján javított és átfogalmazott változatban, 1531-ben adott ki először. Az életrajzi események elsősorban a két Canter, Coletus, Reuchlin, Trithemius s rajtuk keresztül a firenzei akadémia, Ficino, Picus hatását bizonyítják, vagyis mindenekelőtt a neoplatonizmusét és a hermetizmusét. A *DE OCCULTA PHILOSOPHIA* pedig szintén nem egyéb, mint e hatások hatalmas összegzése, illetve a harmóniába rendezésükre tett monumentális kísérlet. Számmunkra azonban még ennél is fontosabb a másik kultúrkör, amelyhez Agrippa, mint valamennyi iskolázott kortársa, szorosán kapcsolódott: a latin antikvitás és az ezt közvetítő itáliai reneszánsz műveltség,

amelynek hatása biografikus adatok és az életmű alapján szintén könnyen bizonyítható, sőt mondhatni bizonyításra sem szorul. Vagyis az itáliai humanizmus és az antik hagyomány lehetett az a kútfő, ahonnan az orvosszatírák anyagát a szerző merítette, ahonnét mintaképeit vette. Az is nyilvánvaló viszont, hogy nem beszélhetünk általánosságokban, hanem valamely konkrét műben kell megtalálnunk a mintaképet. Minthogy azonban a szóba jöhető szerzők köre nem túl nagy, föltűnő hasonlatosságok alapján azt hiszem, joggal feltételezem, hogy a közvetlen mintakép nem volt más, mint az Agrippa előtti generáció talán legnagyobb hatású, legnépszerűbb írójának, Filippo Beroaldónak egyik retorikai munkája.

Filippo Beroaldo (1453–1505) bolognai humanista, szónoklattantanár és filológus számos vagy inkább számtalan munkája közt akad ugyanis egy – még a XVII. században is többször kiadott és közismert, sőt nyilván a retorikai oktatásban is használt – *declamatio* (*AN ORATOR SIT PHILOSOPHO ET MEDICO ANTEPONENDUS?*), amelynek tartalma a következőkben foglalható össze: Egy haldokló apa nem tud dönteni, kire hagyja vagyonát: három fia – a szónok, az orvos és a filozófus – közül ugyanis annak a javára kíván végrendelkezni, aki be tudja bizonyítani, hogy szakmája a társadalom szempontjából a leghasznosabb. A fiúk szónoklataikban részint a saját hivatásukat dicsérik, részint pedig a többiekét csepülik. A szónok „szövegében” – ez, minthogy a *declamatiót* orátor írta, jóval terjedelmesebb és meggyőzőbb, mint a másik két beszéd – számos sértés előfordul azok közül, amelyekkel később Agrippa illeti orvoskollégáit, mégpedig gyakran szó szerint az Agrippa-szatíra mondataival megegyező formában. Arra a kézenfekvő kérdésre: miként olvashatta Agrippa ezt a szöveget, nem nehéz választ adni. Beroaldónak ugyanis ez a rendkívül elterjedt

munkája csak 1500-ig (!) négy kiadást ért meg Bolognában és Párizsban, és az is köztudomású, hogy a beroaldizmusnak – mert ilyen is létezett akkoriban – éppen német nyelvterületen volt legerősebb a hatása. A művet – s ez Beroaldus előszavából kiderül – szerzője egy Cicero-szónoklathoz fűzött kommentár vagy egy, a szónoklat kapcsán tartott előadás bevezetőjének szánta, vagyis oktatási célból írta. Könnyen elképzelhető tehát az is, hogy Agrippa retorikai tanulmányai során ismerkedett meg a szöveggel, esetleg memorizálnia is kellett valaha Beroaldo munkáját, mely ezért bukkanhatott elő emlékezetéből a szatíra írásának idején.

Beroaldus alig pár oldalnyi opusculuma több vonatkozásban is pontosan egyezik Agrippáéval, a szerkezeti azonosság pedig egy rövid tartalmi vázlatból is kitűnik. A *controversia* szónoka ugyanis a filozófus testvér megsemmisítése után a következőket mondja az orvostudományról:

1. A medicina éppoly „*varia, inconstans et interpollis*”, mint a filozófia, sőt gyakran még veszélyes is.

2. Ugyanakkora, ha nem nagyobb, az orvosok közt is a nézetkülönbség, mint a filozófusok között.

3. Az orvosok nevetséges nézetkülönbségeinek ismertetése. (Gyakran még a felsorolt auktorok neve is egyezik az Agrippa-szöveggel!)

4. Elméleti ellentétek – szekták: racionális, empirikus, metodikus iskola bemutatása.

5. Az orvosok gyilkosok (Hadrianus-anekdota).

6. Az orvosok újdondászok, állhatatlanok, büntetlenül ölhetnek: törvényre lenne szükség ellenük.

7. Aki nem megy orvoshoz, tovább él (azonos idézetek). Hivatkozás a régi, „természetesen” élő népekre s azok egészségi állapotára.

8. A félreértett receptek és a veszélyes

kísérletezés felhánytorgatása. Hivatkozás Cato kitiltó törvényére.

A Beroaldo- és az Agrippa-szöveget egymás mellé helyezve tehát könnyen belátható, hogy az utóbbi csak kifejtette, részletezte az előbbi gondolatait, sok újat nem tett hozzá. Vagyis a korban egyáltalán nem szokatlan (és nem is elítélendő!) parafrázissal állunk szemben. Joggal állíthatjuk hát: Agrippa szatírjának nemcsak mintaképe volt a Beroaldo-szöveg, hanem szinte a vázlata is.

Csak hogy ezzel nincs vége a történetnek, hiszen Beroaldo – mint műve előszavában maga is elismeri – szintén idegen forrásból merítette anyagát: „*a régi szónokok iskolájának egyik controversiáját*” használta föl declamatiójához. Minthogy viszont a declamatio római, pontosabban latin műfaj volt, sőt a „*controversia*” kifejezés az idősebb Seneca előtt (azaz kb. Kr. e. 50 előtt) egyáltalán nem szerepel sehol, a forrást a Kr. e. I. század közepe utáni időkben kell keresnünk. Az idősebb Seneca declamatiogyűjteményében ugyan nem található hasonló tárgyú munka, de hamar meglelhető a minta a legszínvonalasabb s a grammatikusiskolákban az ókor óta folyamatosan használt szónoklattani gyűjteményben, a Quintilianus-corporusban. A DECLAMATIONES MINORES címen ismert gyűjtemény 268-as számmal jelölt declamatiója ugyanis pontosan a Beroaldus-szónoklattal megegyező problémából indul ki, noha Quintilianusnál a szónok és a filozófus nem, csupán az orvos beszél, így tehát értelemszerűen számos később felbukkanó motívum hiányzik. (Ebben a textusban csupán a szónokot és a filozófust szidalmazzák, az orvostudomány dicsérete pedig csak egyetlen bekezdésre szorítkozik.) Beroaldo szövege több más szempontból is eltér a Quintilianusétól, mégis szinte bizonyos, hogy pontosan ez volt az az ókori minta, amelyre az olasz humanista előszavában hivatkozott.

S vajon léteztek-e a Beroaldo által fölhozott, de a Quintilianus-szövegből hiányzó orvosellenes vádaknak közvetlen mintaképei? Erre vonatkozóan csak találgathatunk. A declamatio, illetve a controversia és a diatribé műfajának kapcsolatairól jelentős szakirodalom áll rendelkezésünkre, ám az orvos-filozófus-szónok vita eredetijét a fennmaradt szövegek közt nem sikerült megtalálnom. De a diatribén kívül egyéb előzmények is valószínűsíthetők: mind a görög közép- és újkomédiában, mind pedig az ebből merítő Plautusnál számos motívum, különösen pedig a tudatlan, de nagyképű és pénzéhes orvos alakja föl-fölbukkan, sőt kifejezetten kedvelt figura. Valószínű hát, hogy a szónoklattan orvosszidalmazó közhelyei részben ezekből a komédiákból veszik eredetüket. Az irodalmi előzmények meglétére utal az a tény is, hogy a hasonló retorikai gyakorlatok – különösen a köztársaság bukásának éveitől – általában nem konkrét eseteket dolgoztak föl, hanem egy meghatározott témakörben kiöltött, tehát fiktív, többnyire regényekből, drámákból kölcsönzött helyzeteken alapultak. A szónoklattani oktatásban az ókor óta folyamatosan használták e declamatio-példatárakat (Senecáét, Quintilianusét), s, mint már mondtuk, valószínűleg Beroaldo is iskolai tananyagból vette a mintát s az ötletet – amelyre előszavában utalt.

Ez azonban nem a teljes igazság, hiszen Beroaldónak – noha maga csupán ókori forrásokra hivatkozik – megtalálhatjuk a közvetlen, „modern” előzményét is, vagyis azt a személyt, aki valóban először írt orvos- (de nem orvostudomány-!) ellenes szónoklatot a keresztény Európában: ez az ember pedig nem más, mint Francesco Petrarca, az itáliai reneszánsz egyik spiritus rectora és meghatározó személyisége. Az orvosokkal szemben érzett ellenszenvéről közismert költő ugyanis kiadott egy – VI. Kelemen pápa orvosai ellen irányu-

ló – röpiratot INVECTIVA CONTRA MEDICUM címmel, amelynek szövegében számos, Agrippából és Beroaldóból egyaránt ismerős közhely fölfedezhető már. Így pl. a halottföltámasztó orvosé (II.16.) vagy az egykori mesterekhez méltatlan utódok említéséé (I.2.). (Petrarca idézi először a következő szólást is: „*Úgy hazudsz, mint az orvos*” – tehát ez semmiképp nem német vagy flamand, hanem olasz szólásforma lehetett.) Petrarca e munkájában, amellet, hogy terjedelmesen védelmezi a poézis becsületét, elsősorban azt kifogásolja, hogy az orvosok előnyben részesítik az elméletet a gyakorlattal szemben, illetve hogy ügyetlen és félreértett retorikával próbálják tudatlanságukat leplezni: ezek a vádak pedig Beroaldónál és Agrippánál is erős hangsúlyt kapnak majd.

A reneszánsz korában azután igen népszerűvé vált ez a téma. Petrarca nyomán először Coluccio Salutati (1331–1406), az ún. polgári reneszánsz egyik előfutára és legnagyobb hatású írója adott ki DE NOBILITATE LEGUM ET MEDICINAE címmel egy érdekes oratiót, amelyben bár a jog felsőbbrendűségét igyekszik bizonyítani, az orvostudománnyal is méltányosan bánik. Bizonyára az ő hatására írták azután a többiek, például Giovanni Baldi da Faenza (DISPUTATIO AN MEDICINA SIT LEGIBUS POLITICIS ANTEPONENDA), Poggio Bracciolini (CONVIVALIS DISCEPTATIO, UTRA ARTIUM MEDICINAE AN JURIS CIVILIS PRAESTET?), Giovanni d’Arezzo (DE MEDICINAE ET LEGUM PRAESTANTIA) vagy Bernardo Siena (QUAESTIO AN MEDICINA NOBILIOR ATQUE PRAESTANTIOR SIT JURE CIVILI?) a maguk hasonló tárgyú munkáit, amelyekben itt-ott, például Poggiónál vagy Giovanni d’Arezzónál már némelyik Agrippa által is felhasznált orvosellenes érv is megjelent. A hagyomány tehát eleven maradt Petrarcatól Salutatint és Poggión át Beroaldóig, majd Agrippáig.

Agrippa forrásai közt azonban nemcsak szatirikus munkák, hanem – különös módon – enkómiuumok is akadnak. Lehetetlen ugyanis nem észrevenni azokat az azonosságokat, amelyek Erasmus 1510-ben írott és 1518-ban először kiadott ENCOMIUM MEDICINAE-je és az Agrippa-szöveg közt fönállanak. Erasmus enkómiuumának vége felé több vádat is cáfol azok közül, amelyek Beroaldónál (illetve a húsz évvel későbbi Agrippa-szövegben) előfordulnak. Így pl. megtalálható nála a „büntetlenül gyilkos orvos”, az „orvosgyűlölő Cato”, az „egészségre ártalmas orvostudomány”, az „orvosi honoráriumok” és az „orvosi tisztességtelenség” toposza is. Erasmus személyének és írásainak óriási hatásával tisztában lévén, biztosak lehetünk abban, hogy e művet Agrippa ismerte és föl is használta szatírája megírásakor. (Nem is beszélve Erasmus másik – fő – művéről, a szintén korábbi MORIAE ENCOMIUM-ról, amely viszont a teljes Agrippa-könyvnek lehetett közvetlen ihletője.) Érdekes téma lenne egyszer összehasonlítani az egymással társalkodó, vitatkozó szatírákat és enkómiuumokat, föltételezve azt a tényt, hogy a szatíra és az enkómiuum műfaja egyaránt a declamatio műfajából eredhetett: csupán a „föladat” volt más – egyiknél a dicséret, vagyis eredetileg a védőbeszéd, másiknál a szidalmazás, azaz a vádbeszéd. Mindez azonban a jelen bevezetőben nem lehet célunk: csupán egy újabb lehetséges forrásra szeretnénk volna felhívni a figyelmet.

Összefoglalva, megállapítható tehát, hogy a motívumok útja az ókori újkomédiától kezdve jól nyomon követhető Petrarcan, Salutatin, Poggión, Beroaldón és Erasmuson át egészen Agrippáig. Itt jegyezzük meg, hogy Agrippával korántsem ért véget a sor, hiszen később még számos hasonló munka jelent meg akár majdnem azonos címmel is: pl. Nathanael Biggs: ON THE VANITY OF THE CRAFT OF PHYSICK (London, 1651) című

munkája, illetve Gideon Harvey CONCLAVE OF PHYSICIANS... (London, 1683) című röpirata vagy éppen Georg Paul Hönn BETRÜGS-LEXICON (Coburg, 1721) című könyvének megfelelő fejezete (7–11. o.).

De nemcsak az Agrippa-szöveg egyes elemei, toposzai tekinthetnek vissza hosszú előtörténetre, hanem maga a téma, nevezetesen az orvosok szidalmazásának témája is. Nem csupán – az Arca-gathushéhoz hasonló – anekdoták vagy a római orvosok társadalmi helyzetéről szóló tudósítások, de a római tudományos és filozófiai irodalom, sőt a szép irodalom több szöveghelye is tanúsítja, hogy az orvosok szapulása közkedvelt foglalatosság lehetett Rómában – s nem volt ez másként görög földön sem. (Természetesen ez csak az érem egyik oldala volt, hiszen az orvostudomány dicséretére is akad elegendő példa.) Az orvosokon való gúnyolódás divatja azonban nem ért véget az ókorral, Agrippa idején, a XVI. században éppoly népszerűségnek örvendett, mint kétezer évvel korábban: epigrammák és komédiák sorában tűnik föl a kártékony, szélhámos és tudatlan orvos alakja, Boccacciótól Shakespeare-en át Molière-ig – és tovább. A téma a tudományos és irodalmi szövegek mellett az ókortól kezdve megjelent – mint már utaltunk rá – a szónoklattani irodalomban is: mégpedig a declamatio műfaján belül. Ez a retorikai genre azonban a császárkor elejére részint irodalmi, részint s inkább iskolai műfajjá vált. A későbbiekben diákok s felnöttek egyaránt a hagyományos – főképpen Quintilianus, illetve az idősebb Seneca által összegyűjtött – példákön tanulták a retorika mesterségét, s ennek folyamatossága nemcsak a latin kultúrájú Nyugaton, hanem Bizáncban is nyomon követhető. Egyebek közt tehát az orvosellenes declamatiók is iskolai-irodalmi céllal (a kettő ekkoriban nehezen választható szét) íródtak, vagyis